

UNITED NATIONS
NORTH MACEDONIA
.....

Никој да не изостане

Анализа

Северна Македонија

UNITED NATIONS
HUMAN RIGHTS
OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER

Извршно резиме.....	2
Вовед	9
Зошто оваа анализа?	10
Цели на анализата	11
Опсег на анализата	11
Ограничувања на анализата	13
Методологија.....	14
Анализа според пристапот „Никој да не заостане“	14
Метод.....	16
Млади лица.....	25
Деца	34
Лица со попреченост.....	39
Мигранти, бегалци, баратели на азил, лица под супсидијарна заштита, лица на кои им е доделена привремена заштита, лица без државјанство	47
Лица лишени од слобода	53
Лица кои живеат во рурални средини	60
Роми	64
Жени	69
АНЕКСИ	80

Благодарност

Оваа публикација е резултат на зедничките напори на Канцеларијата на Високиот комесар на Обединетите нации за човекови права (ОХЦХР) и Канцеларијата на Постојаниот координатор, со придонес на Тимот на Обединетите нации во Република Северна Македонија. Целта е сите заинтересирани субјекти и Тимот на ОН да се информираат за лицата кои се изоставени во процесите на напредок и развој и решенијата за нивно вклучување. Сознанијата од истражувањето и препораките ќе бидат од корист во градењето политики и изготвување на Рамката на соработка за одржлив развој за периодот 2026-2030 година.

Благодарност до Тимот на ОХЦХР и Татијана Темелкоска, советничка за човекови права за нивната поддршка и насоки, а посебно на консултантите Марија Ристеска и Стојан Мишев за нивната експертиза и работа во изготвување на публикацијата.

Извршно резиме

Северна Македонија е обврзана на постигнување на Целите за одржлив развој. Анализата според пристапот „Никој да не заостане“ (во понатамошниот текст НДНЗ) има за цел: (i) да се идентификува кој заостанува; (ii) зошто лицата и групите заостануваат зад другите; (iii) да се дадат конкретни препораки како да се намали нивната ранливост да заостанат зад другите и да придонесуваат за развојот. Намерата е наодите да се искористат за да се дадат конкретни препораки за начините како за да се намали нивната ранливост да заостанат зад другите и да придонесуваат за развојот. Наодите исто така ќе се користат при подготовката на новата Рамка за соработка (Рамка на Обединетите нации за соработка за одржлив развој (УНСДЦФ 2026-2030) помеѓу тимот на ОН за земјата и Владата на Северна Македонија.

Стареенето, намалувањето на стапката на фертилитет и миграциите доведуваат до депопулација, додека подолгиот животен век на жените доведува до феминизација на населението во Северна Македонија. Земјата постигна бавен напредок на планот на образованието и здравствените исходи, со подобри резултати на Индексот на човеков развој. Сепак, продолжената економска криза, корупцијата и лошото управување се причина за понискиот економски раст, инвестиции и даночни приходи, додека анализата од аспект на демографските поместувања посочува дека финансиската одржливост на пензискиот, здравствениот и социјалниот систем е под притисок. Инфлацијата се покажа дека најмногу ги погодува најсиромашните и тие може да се најдат во ситуација кога треба да изберат дали ќе платат за храна или лекови или за комунални услуги итн.

Во анализата се разгледуваат 11 целни групи преку кои се операционализира принципот „Никој да не заостане“ (НДНЗ), што претставува рамка за холистичка проценка. Притоа се анализира како дискриминацијата, географијата, управувањето, ранливоста на шокови и кризи, и социоекономскиот статус влијаат на ранливоста на различните групи кои заостануваат зад другите.

Користејќи секундарна анализа на податоци и квалитативни примарни податоци, анализата идентификува кои се најранливите кои заостануваат зад другите, односно:

Жени и девојки во состојба на ранливост – најранливи **се жените и девојките кои живеат во рурални средини**, и кои се соочуваат со повеќекратна и интерсекциска дискриминација и ограничен пристап до вработување, образование, здравствена заштита, сексуални репродуктивни и здравствени права, сопственост и исклученост од донесување одлуки (идентификувани преку анализа на целокупниот статус на жените, младите, лицата кои живеат во руралните средини и постарите лица). **Постарите жени со деменција, мозочни удари, парализа, делумно или целосно оштетен вид и/или попреченост** се исто така идентификувани како ранливи најмногу да заостанат, бидејќи се соочуваат со физички и институционални бариери во пристапот до здравствена заштита, образование и вработување; нивното мислење не е слушнато и тие не се консултирани поради недостаток на систематски механизми. **Жените жртви на насилство и семејно насилство** се соочуваат со неефикасна заштита, ограничен пристап до правда, обештетување и реинтеграција. Во рамките на оваа група, жените и девојките Ромки се соочуваат со повеќекратни лишувања, и интерсекциска дискриминација. Ромските девојки се особено ранливи на рани бракови. Жените без државјанство, бегалците и барателите на азил и повратниците од Даеш во Сирија се особено ранливи, бидејќи некои од нив не можат да добијат лични карти и да ги остварат своите права, и притоа не можат целосно или воопшто да пристапат до пазарот на трудот.

Ранливи мажи – најранливи се **постарите мажи во руралните средини, со(без) деменција, мозочни удари, парализа, делумно или целосно оштетен вид** кои живеат во изолација и без основни услуги, а понекогаш и без лекови, и се оставени без секојдневна поддршка и помош поради недостаток на домови за стари лица. **Лицата со попреченост, особено лицата со интелектуална попреченост и лицата лишени од слобода** се во ранлива состојба бидејќи се соочуваат со ограничен пристап до инклузивно образование, немаат вработување и специјализирана поддршка, и немаат доволен пристап до специјализирани образовни ресурси. Меѓу етничките малцински групи, најранливи да заостанат се **Ромите, особено постарите Роми, Ромите од ЛГБТИ+ заедницата и Ромите со попреченост** бидејќи се соочуваат со повеќекратна дискриминација и маргинализација, што доведува до нивна исклученост од основни услуги и економски можности. Конечно, **работоспособните баратели на азил и повратниците од Даеш во Сирија** се во ранлива ситуација бидејќи не можат да пристапат до пазарот на трудот, не можат да добијат лични карти, и не можат да ги остварат своите здравствени, образовни и социјални права, останувајќи без перспектива во иднина.

Деца- анализата истакнува дека иако во Македонија има голема детска популација, предизвиците, и тоа особено социо-економските поделби, етничките разлики и недостатокот на податоци за ранливите групи (на пример, децата со попреченост) ја влошуваат нееднаквоста. Најранливи се **сиромашните деца во урбаните и руралните средини**, бидејќи квинтилот на богатството во голема мера влијае врз нивната вклученост во образованието и на нивните развојни перспективи во иднина; **децата со попреченост** страдаат од исклученост поради отсуство на соодветни капацитети и поддршка во училиштата, додека недостатокот на сеопфатни податоци го попречува развојот на политики и распределба на ресурси за да се задоволат нивните потреби; **Ромските деца, а особено ромските деца на улица**, се многу ранливи на експлоатација и исклученост, со полоши исходи во разните сектори (образование,

здравство, заштита) и тоа главно поради недоволен пристап до социјални услуги и дискриминација.

Млади- **Младите Роми** се соочуваат со дискриминација на повеќе основи и доживуваат интерсекциска дискриминација, а понекогаш нивниот пристап до образование, здравствена заштита и други основни услуги е ограничен поради сиромаштија и сериозна материјална лишеност. Стигматизацијата на **младите геј мажи** резултира со физичко насилство или оние кои се **ХИВ позитивни** не добиваат стоматолошки и други здравствени услуги. Конечно, особено ранливи да заостанат во оваа група се **младите лица без државјанство и непридружуваните малолетници (мигранти или бегалци)** кои не можат да го остварат правото на образование поради недостаток на проценка на возраста, вклученост во образованието, и пристап до здравствени услуги.

Анализата ги идентификува основните причини зошто овие групи заостануваат зад другите. Тука спаѓаат негативните општествени норми, стереотипи, предрасуди и стигма, како и несоодветната правна заштита. Само доколку се надминат основните причини што доведуваат до нееднаков третман и дискриминација, ранливоста на овие групи може да се намали. Политиките и правната рамка треба целосно да се усогласат со меѓународните обврски за човекови права и правото на ЕУ, бидејќи земјата се стреми да се приклучи кон ЕУ. Доколку се обезбеди нивна ефикасна имплементација и примена во пракса, без непотребни влијанија и корупција, како и добро управување и владеење на правото, тие ќе претставуваат фактори што придонесуваат за унапредување на правата и вклучување на ранливите лица во развојот на земјата.

Недостатокот на расчленети податоци во пописот во 2021 година претставува сериозна пречка за да се идентификуваат и надминат неодложните предизвици и потреби на групите кои заостануваат, како и пречка за соодветно планирање и подготовка на програми. Постојат бројни празнини во податоците, а најкритичната празнина се однесува на лицата со попреченост, што потоа го попречува планирањето на политиките и одговорот на нивните специфични потреби, вклучително и потребите на жртвите на насилство поради недоволно пријавување на насилството. Постојните механизми за собирање и следење на податоци се главно ориентирани кон собирање на тековни податоци за процесот, но не и на расчленети податоци за напредокот што е постигнат кон посакуваните исходи од развојот. Се очекува дека тоа ќе се промени во рамките на новиот систем за управување со јавните финансии, кој треба да започне да се спроведува од јануари 2025 година, според кој, буџетирањето на програмите ќе биде насочено кон постигнување резултати.

Анализата ги идентификува најмаргинализираните групи на население во Северна Македонија и ги истражува сите поврзани развојни предизвици и основни причини за нивната маргинализација. Исто така, анализата ги идентификува клучните мерки на кои треба да се даде приоритет. Конкретните препораки за секоја група во состојба на ранливост се вклучени во одделни поглавја. Краток преглед на клучните препораки за тимот на ОН за земјата (во натамошниот текст, Тимот на ОН) и препораките за Владата и националните институции за човекови права е даден подолу.

Препораки за Тимот на ОН во Северна Македонија

- Во 2025, да се даде приоритет на поддршката за Владата и Државниот завод за статистика во однос на градење капацитети за генерирање расчленети податоци, како и расчленување на веќе собраните податоци од пописот во 2021 година, во согласност со можностите.
- Работа со Државниот завод за статистика и националната институција за човекови права (Народен правобранител) за собирање подетални и конкретни податоци за групите што заостануваат или се изложени на ризик да заостанат.
- Потпишување Меморандум за разбирање со националната институција за човекови права за да се обезбеди пристап заснован на човековите права во собирањето податоци.
- Мониторинг и следење на распределбата и расходите од националниот буџет, во соработка со Владата, во насока на решавање на состојбите и потребите на лицата кои се соочуваат со маргинализација и исклученост. Напорите во овој дел од работата треба да бидат во насока на обезбедување партиципативни буџетски процеси, на национално и локално ниво, преку вклучување на претставници на најмаргинализираните групи на население, како и подигнување на свеста за обврската за прогресивно реализирање на економските, социјалните и културните права.
- Да се даде приоритет на градењето и зајакнувањето на институционалните капацитети за проценки кои се фокусирани на лицата, проценки во согласност со возраста и проценка на попреченоста за образование за да се обезбеди адаптација и полесен пристап до образование, здравство и услуги за социјална заштита за групите во ранливи ситуации.
- Да се даде приоритет на поддршката на националните заложи насочени кон развивање на сеопфатен пристап и зајакнување на меѓуресорската и меѓуинституционалната координација и соработка за да се одговори на потребите на најмаргинализираните припадници на општеството.
- Зајакнување на развојот на ефективни механизми за широки консултации со групите на локалната заедница и потоа нивните повратни информации да се пресликаат во дизајнот на локалните услуги за да соодветно се одговори на потребите на најранливите. Ваквите механизми за консултации би можеле да придонесат и за развојот на новата Рамка за соработка.
- ОН во Северна Македонија треба да ги предводи здружените заложи за да се обезбеди вклученост, консултирање, информирање на лицата со попреченост за придобивките од нивната целосна интеграција во општеството (исто така во согласност со Стратегијата на ОН за инклузија на лицата со попреченост).
- Поддршка на Владата во развојот на системски и одржливи пристапи за активно стареење и одвраќање од трендовите на емиграција или развој на ефективна миграциска политика со програми за вклученост.
- Ставање приоритет на спроведувањето обуки за родова сензибилизација на полициските службеници, локалниот административен кадар, вработените во центрите за социјална работа и претставниците на правосудството, како и други засегнати страни на национално ниво во однос на формите на дискриминација, со практични примери за етничко профилирање, стигматизација и неправеден третман на жените, Ромите,

ЛГБТИ+, ХИВ+, бегалците и мигрантите, вклучително и за влијанијата на социјалната исклученост врз ранливите групи.

- Инвестирање во наменски активности за едукација/подигање на свеста за препознавање и пријавување на дискриминација, лишување и прекршување на човековите права за припадниците на маргинализираните групи, оспособувајќи ги да ги бараат своите права.
- Поттикнување на позитивно медиумско покривање и јавни наративи кои точно и позитивно известуваат за маргинализираните групи на население, што може да го засили нивниот глас и да ја олесни нивната вклученост и оснажување.
- Давање приоритет на градењето капацитети и подигнувањето на свеста во приватниот сектор низ целата земја за да се намали стигматизацијата на младите жени, лицата со попреченост, Ромите, ЛГБТИ+, поранешните осуденици и бегалците, и да се обезбеди нивна непречена интеграција на пазарот на трудот и општеството.

Препораки за Владата

- Владата треба да обезбеди расчленети податоци од пописот во 2021 година кои ќе помогнат во обликувањето на долгорочни и одржливи политики и мерки за решавање на потребите на сите групи и лица во ранливи ситуации.
- Континуитет во исполнувањето на обврските за човекови права, истовремено давајќи приоритет на напорите за решавање на состојбата со групите на население кои најмногу заостануваат, со цел да се елиминираат бариерите и да се создадат еднакви можности за остварување на целиот спектар на граѓански, економски, социјални, културни и политички права и да се зајакне одговорноста за прекршувањето на човековите права.
- Ревидирање на посебни делови од законодавството или јавните политики за кои е неопходен неодолен преглед (на пр. антидискриминациските закони, секторските национални стратегии и акциски планови, особено во врска со состојбата на ранливите лица кои најмногу заостануваат или во насока да се избегне ризикот тие најмногу да заостанат зад другите.
- Спроведување измени во политиките и законите, особено за да се надминат современите предизвици и трендови и за да се обезбеди почитување на правото на вработување, безбедни услови за работа, правична плата и формализирање на работата за да се обезбеди заштита за најранливите.
- Справување со високата стапка на невработеност, неактивност и неформална работа меѓу групите што заостануваат, особено кај жените, младите, лицата што живеат во руралните средини, Ромите и другите за кои се смета дека како човечки капитал имаат огромен потенцијал за економијата и развојот на земјата. Нивното вклучување во пазарот на трудот или економијата на грижа може да го надомести недостатокот на работна сила и да го зајакне економскиот и севкупниот развој на земјата.
- Спроведување на целни мерки за подобар развој на инфраструктурата, транспортни услуги и отворање на локални градинки и центри за згрижување на постари лица.
- Спроведување на реформи за надминување на изразените демографски промени, преку оптимизација за ефективно и ефикасно користење на националниот буџет за да се обезбедат универзални, квалитетни социјални услуги.

- Институционализација на механизмите за информирање за да се обезбеди дека ранливото население е информирано и поддржано во пристапот до релевантните социјални услуги и права/програми за социјална заштита.
- Континуирано зголемување на знаењето и подигнување на свеста на маргинализираните групи за нивните права, како и за релевантните процеси и механизми кои им се на располагање во случаи на прекршување на правата.
- Зајакнување на примената на алтернативните мерки и зајакнување на пробацискиот систем за да се намали бројот на лица во затворите и притворските одделенија, како и зајакнување на програмите за рехабилитација.
- Воспоставување програми за платено стажирање за млади лекари, психолози и психијатри во казнено-поправниот систем.
- Обезбедување на поволна правна средина, како и човечки и финансиски ресурси за самостојно функционирање и спроведување на мислењата дадени од страна на институцијата Народен правобранител и Комисијата за спречување и заштита од дискриминација.
- Унапредување на пристапот до бесплатна правна помош и намалување на трошоците за судски постапки за лицата во состојба на ранливост.

Препораки за Националната институција за човекови права – Народен правобранител

- Зајакнување на извршните механизми на Народниот правобранител, како начин да се обезбеди дека владините тела и јавните институции се придржуваат до дадените мислења и препораки, особено во однос на правата на маргинализираните групи и оние кои заостануваат зад останатите.
- Проширување на опсегот на регионалните канцеларии во руралните области, областите населени со лица кои се недоволно застапени и областите густо населени со малцински групи за да се обезбеди рамноправен пристап до услугите. Разгледување на можноста да се формираат мобилни тимови/единици за да се опфатат и лицата во оддалечените региони кои не можат да пристапат и да ги уживаат своите основни права.
- Воспоставување внатрешни критериуми за давање приоритет на предметите за лица во состојба на ранливост, односно приоритетно решавање на тие предмети преку брза постапка.
- Зајакнување на соработката со Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, различни министерства, граѓанското општество, тинк-тенк организации и академската заедница за да се насочат напорите кон решавање на системските бариери со кои се соочуваат маргинализираните групи.
- Редовно објавување извештаи за состојбата на маргинализираните групи, со акцент на добрите практики, празнините, и како да се подобрат нивните права.
- Континуитет во кампањите за подигање на свеста и заложбите за градење на знаењата на носителите на должност и пошироката јавност за мандатот на Народниот правобранител.
- Проактивно ангажирање и поднесување извештаи до меѓународните и регионалните механизми за човекови права.

Препораки за Комисијата за спречување и заштита од дискриминација

- Преглед на усогласеноста на постојната законска регулатива за антидискриминација со меѓународните стандарди за човекови права и еднаквост, и подготовка на соодветни препораки.
- Подобрување на внатрешните структури и организациската поставеност за да се зголеми специјализираноста и знаењето на кадарот за да може да постапуваат по предмети за дискриминација на одредени основи и други задачи. Зајакнување на извршните механизми, со што ќе се обезбеди дека државните органи и субјектите од јавниот сектор се придржуваат до мислењата и препораките на Комисијата, особено кога се вклучени маргинализирани групи.
- Зголемување на степенот на застапување и информирање преку отворање регионални/локални канцеларии за да се обезбеди рамноправен пристап до правата, особено на лицата во ранливи ситуации.
- Воспоставување на систематски и проактивен начин на следење на случаите на дискриминација, особено во однос на лицата во ранливи ситуации.
- Собирање и анализа на расчленети податоци за да може да се идентификуваат трендови и целни интервенции.
- Промовирање на канали за пријавување дискриминација, особено за ранливите групи (на пр., мобилни апликации, онлајн платформи, лични центри), кои се пристапни, достапни на повеќе јазици и дизајнирани по мерка на корисниците.
- Силно застапување и кампањи во руралните и обесправените области во насока на едукација на поединците за нивните права согласно на антидискриминациските закони и начините како да побараат заштита.

Со спроведување на овие препораки ќе се унапреди имплементацијата на обврските на Северна Македонија кои произлегуваат од меѓународното право за човекови права, вклучувајќи ја и имплементацијата на препораките на меѓународните и регионалните механизми за човекови права, а истовремено ќе се унапреди и спроведувањето на Агендата 2030, соодветните ЦОР и ветувањето дека никој нема да застане.

Вовед

Според последниот попис на населението, вкупното население на Северна Македонија изнесува 1.836.713 граѓани, од кои 49,6% се мажи и 50,4% жени. Најголем дел од населението (61%) живее во урбаните средини или 1.131.356 лица (од кои 552.952 мажи и 578.404 жени), а 39% или 705.357 лица живеат во руралните средини (од кои 358.135 мажи и 347.222 жени). Етничката структура на населението е следната: Македонци 1.073.299, Албанци 446.245, Турци 70.961, Роми 46.433, Срби 23.847, Бошњаци 16.042, Власи 8.714 и 151.172 од други етнички групи. 94.412 се лица со попреченост, од кои 42.209 се мажи и 52.203 жени.

Детската популација на возраст од 0-17 години изнесува 368.731 (48% женски деца; 52% машки деца), или тие претставуваат 20% од населението. Според Пописот од 2021 година, 140.436 деца во Северна Македонија се на возраст под шест години. Користејќи ја стапката на веројатност од 12,5% (светската статистика покажува дека 10-15% од децата на возраст од раѓање до шест години имаат развојни тешкотии), произлегува дека дури на 17.554 деца ќе им бидат потребни услуги за рани интервенции во детството.¹

Слично на земјите во регионот, постои тренд на депопулација, стареење и феминизација на средовечната и постарата популација². Северна Македонија се рангира на 78-мо место меѓу 189 земји во најновиот Индекс на човеков развој за 2021 година, подобрувајќи го претходното рангирање од 83-то место, но со пад на резултатите (земјата постигна резултат од 0,779 во 2018 година и 0,770 во 2021 година), што значи дека се изгубени најмалку четири години за напредок³. Џиниевиот коефициент на нееднаквост покажува најнизок резултат од 33,5 заклучно со 2019 година (најнови достапни податоци)⁴, што укажува на помала нееднаквост и притоа земјата ги надминала останатите земји во регионот. Овој наод е поддржан со Индексот на родова еднаквост бидејќи двете изданија на проценката покажуваат зголемување на резултатите (62 поени во 2019 година и 64,5 поени во 2022 година), со промени забележани во домените Моќ (+6,0), Знаење (+2,8) и Пари (+2,2)⁵

Според податоците од пописот во 2021 година, од вкупното население со возраст над 15 години, 95,8% се писмени, 3,2% се неписмени, а за 3% не се знае. Во однос на образовното ниво: 23.192 граѓани немаат образование, односно 6988 мажи и 16204 жени; 62.129 немаат завршено основно образование или 20.009 мажи и 42.120 жени; 423.456 имаат завршено основно образование или 182.375 мажи и 241.081 жени; 672.375 имаат завршено средно образование или 378.949 мажи и 293.426 жени; 263.349 имаат универзитетска диплома или 122.958 мажи и 140.391 жени; 29.654 имаат завршено постдипломски студии или 12.858 мажи и 16.796 жени; 6.037 имаат завршено докторски студии или 3.114 мажи и 2.923 жени.

¹ Извор: [Анализа на состојбата со интервенциите во раното детство во Северна Македонија](#)

² Државен завод за статистика (2022), *Жените и мажите во Северна Македонија, статистички преглед на трендовите за родова еднаквост*, Скопје

³ УНДП (2023) *ХДР 2022 Патоказ низ несигурни времиња*, Скопје. Достапно на: [Human Development Index 2022 – North Macedonia Pathway Through Uncertain Times | United Nations Development Programme \(undp.org\)](#)

⁴ [Gini index - North Macedonia | Data \(worldbank.org\)](#)

⁵ EIGE (2022) *Индекс на родова еднаквост во Северна Македонија* Достапно на: [North Macedonia | European Institute for Gender Equality \(europa.eu\)](#)

Во моментов, 182.124 ученици се запишани во основното образование, од кои 52% се машки и 48% се женски, додека трендовите во средното образование се менуваат, со само 67.278 запишани ученици, иако средното образование е задолжително за сите кои завршиле основно образование. Родовиот баланс значително се менува во високото образование, а во 2023 година, од 6.993 дипломирани студенти, 66% биле жени, а 34% биле мажи⁶.

Индексот на економска слобода за 2023 година на Фондацијата Херитиџ ја рангираше Северна Македонија на 32-ро место од 44 земји во европскиот регион, со што економијата стана 56-та најслободна економија на глобално ниво. Македонската економија бележи низок раст во периодот 2018-2021 година со просечна стапка на промена на БДП на квартално ниво од 1,22%. Нискиот раст главно беше предизвикан од влијанијата на кризата со КОВИД-19, со намалување на економијата од 16,4% во вториот квартал од 2020 година, проследено со бавно закрепнување⁷. Според Државниот завод за статистика, реалната стапка на раст на БДП во 2022 година, во однос на 2021 година, изнесува 2,2%⁸. Дефицитот на тековната сметка се зголеми на 810 милиони долари во 2022 година, а стапката на инфлација изнесуваше 18,8% како една од највисоките во Европа⁹, што доведе до економска криза и тоа неизбежно силно придонесе за стапката на сиромаштија, но, за жал тековните податоци не се достапни. Општата монетарна сиромаштија изнесува 21,8%, додека детската сиромаштија е значително повисока и изнесува 30,3%.

Извештајот за човековиот развој за 2021 година покажува индекс од 39 (од 100) што јасно ја прикажува поврзаноста на корупцијата со лошото владеење како одредници за понизок економски раст, инвестиции и даночни приходи. Во 2022 година, земјата имаше најслаб резултат на Индексот за перцепција на корупцијата на Транспаренси интернешнл за 2022 година, кој ја рангираше земјата на 85-то место од 180 земји. Корупцијата придонесува за лошото владеење и Северна Македонија доживеа најголем пад во регионот според последниот Извештај за нациите во транзит во 2024¹⁰.

Зошто оваа анализа?

Главната цел на оваа анализа е да се поддржи тимот на ОН за земјата (Тимот на ОН) во Северна Македонија и да придонесе со информации за Заедничката анализа на земјата (ЗАЗ) од 2024 година, како и да се предложат конкретни препораки за системот на ОН и партнерите во Северна Македонија кои ќе се вклучат во развојот на новата Рамка за соработка (УНСДЦФ 2026-2030). Според Извештајот за одржлив развој 2023/24 за Европа, земјата е рангирана на 32 место

⁶ Државен завод за статистика (2024) МАКСТАТ база на податоци Достапно на: [PxWeb - Select table \(stat.gov.mk\)](#)

⁷ Регионален совет за соработка (2023), *Женското претприемништво во Северна Македонија: преглед на ограничувањата и добрите практики*, Сараево. Достапно онлајн: [Regional Cooperation Council | Women entrepreneurship in the Western Balkans: Stocktaking on constraints and good practices \(rcc.int\)](#)

⁸ Бруто-домашен производ 2022, Достапно на: [State Statistical Office: Gross domestic product of the Republic of North Macedonia in 2022 - preliminary data](#)

⁹ Bertelsmann Stiftung, *BTI 2024 Country Report — North Macedonia*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2024

¹⁰ Северна Македонија Нации во транзит, Извештај 2024, Достапно на: [North Macedonia: Nations in Transit 2024 Country Report | Freedom House](#)

од 34 земји со оценка од 57.3/100 кога станува збор за исполнување на ветувањето дека никој нема да заостане.¹¹

Анализата има за цел да обезбеди совети за мерките што треба да се преземат, вклучително и за зајакнување на политиките и законската регулатива, што дополнително може да придонесе за подобрување на овие резултати, да помогне за унапредување на имплементацијата на Агендата 2030, и да го забрза следењето на препораките кои меѓународните механизми за човекови права ги имаат дадено за Северна Македонија.

Цели на анализата

Оваа анализа има за цел (i) да идентификува кои се лицата кои заостануваат во Северна Македонија; (ii) да се анализира зошто овие лица и групи заостануваат; (iii) да се обезбедат конкретни препораки до Тимот на ОН, властите и институциите за човекови права како да се намали нивната ранливост и да се изнајде одговор за нивната маргинализација.

Опсег на анализата

Во анализата се опфатени 11 избрани групи на население, поаѓајќи од Заедничката анализа на земјата за 2020 година и препораките на меѓународните и регионалните механизми за човекови права и извештаите на граѓанското општество. Изборот беше направен врз основа на следниве причини кои влијаат на состојбата на ранливост:

Табела 1 Целни групи за анализата според пристапот „Никој да не заостане“

Деца	Со оглед дека се во фаза на развој, децата се изложени на посебен ризик и се многу ранливи на разни лишувања, со влијанија што опстојуваат и во возрастното доба. Децата честопати се недоволно застапени во донесувањето одлуки, а можностите што се пропуштени за нивниот развој потоа влијаат на идните генерации/општеството. Повеќекратните кризи во последниве години го поткопаа напредокот во развојот со значителен пораст на детската сиромаштија, како и ниски и опаѓачки резултати во образованието во споредба со врсниците во Европа.
Млади луѓе	Дискриминација на основ на возраст при вработување и ограничени економски можности; ограничен пристап до квалитетно образование и стручна обука; недостаток на значајно учество во процесите на донесување одлуки, имиграција.
Постари лица	Агеизам (старосна дискриминација) и предрасуди; исклученост од процесите на донесување одлуки; недоволни пензии и неповолна финансиска состојба; несоодветен пристап до здравствени, социјални

¹¹ [Europe Sustainable Development Report 2023/24 \(sdgindex.org\)](https://sdgindex.org/).

	и други услуги. Низок животен стандард; зголемена ранливост за време на здравствени и економски кризи.
Жени и девојки во обесправена положба	Родово заснована дискриминација и социјални норми кои посочуваат на подредена положба на жените; недоволна застапеност во процесите на донесување одлуки; ограничен пристап до образование, вработување, здравствени, финансиски и други услуги; родов јаз во платите на пазарот на трудот; зголемена ранливост за време на економска, еколошка и здравствена криза; неефикасна заштита од насилство и трговија со луѓе.
Лица лишени од слобода, вклучувајќи и деца	Стигма и дискриминација кои влијаат на нивната реинтеграција во општеството; исклученост од учество во општествениот и политичкиот живот; ограничени економски можности и зголемен ризик од сиромаштија и рецидивизам; ризик од тортура, понижувачки и нечовечки третман и казнување; ограничен пристап до образование, стручна обука и здравствени услуги во затворите и поддршка по извршувањето на затворската казна; зголемена ранливост за време на здравствени кризи.
Мигранти, бегалци, баратели на азил, лица под супсидијарна заштита, лица на кои им е доделена привремена заштита, лица без државјанство	Ксенофобија и дискриминација кои го попречуваат пристапот до образование и вработување; експлоатација; исклученост од учество во општеството; недостаток на пристап до основни услуги (здравствена заштита, бесплатна правна помош итн.).
Етнички малцинства (Роми, Египќани)	Постојана дискриминација и предрасуди во сите области; маргинализација во процесите на донесување одлуки; екстремна сиромаштија и несоодветни услови за живот; недостаток на пристап до основно образование, вработување, здравство (СРЗУ), социјални и други услуги.
Лица со попреченост	Аблеизам и социјални предрасуди; повисоки стапки на сиромаштија; исклученост од политичкиот и социјалниот живот; несоодветен пристап до инклузивно образование, здравствени услуги и услуги за поддршка; зголемена ранливост за време на вонредни кризни состојби. Психосоцијални состојби кои не се официјално признати како нарушувања. Лицата со интелектуална попреченост често се лишени од деловна способност и немаат право слободно да одлучуваат. Недостатокот на пристапни објекти и недоволните услуги за поддршка ги спречуваат децата со попреченост целосно да учествуваат во образовните и социјалните активности.

Лица кои живеат во рурални средини	<p>Дискриминација при креирање политики и распределба на ресурси; слаба инфраструктура и пристап до основно образование, вработување, здравство, социјални и други права и услуги; повисока стапка на сиромаштија и ограничени економски можности; зголемена ранливост на природни катастрофи, еколошки и економски кризи.</p> <p>Градењето силен човечки капитал е основа на здраво, кохезивно и просперитетно општество и клучен развоен предизвик за земја како Северна Македонија која го губи своето (детско) население и години на напредок во развојот поради последователните глобални економски шокови.</p>
ЛГБТИ+	<p>Хомофобија и трансфобија; ограничен пристап до граѓански, политички, здравствени, социјални, економски и културни права и други услуги; зголемена ранливост за време на социјални и економски кризи.</p>
Лица кои живеат со ХИВ и сексуални работници	<p>Лица кои живеат со ХИВ: стигма и дискриминација, исклученост од социјални, економски и образовни можности. Тие често се соочуваат со пречки во пристапот до здравствена заштита, вклучувајќи и антивирусна терапија, и може да страдаат од лошо ментално здравје поради општествените ставови. Сексуални работници: маргинализирани и подложени на правна, социјална и економска дискриминација. Тие се соочуваат со насилство, експлоатација и ограничен пристап до здравствени и социјални услуги.</p>
Лица со ретки болести	<p>Одложено дијагностицирање, недостаток на соодветен медицински третман и ограничени услуги за поддршка. Поради тоа што се соочуваат со ретки здравствени состојби, тие може да се соочат со изолација и недостаток на разбирање како од јавноста, така и од здравствените работници.</p>

Користејќи ја анализата според пристапот „Никој да не заостане“ и рамката на петте фактори според соодветните насоки на Групата за одржлив развој на ОН¹², анализата ги идентификува лицата и групите кои се 1) најмногу погодени од повеќекратни и честопати сложени форми на лишеноост, обесправеност и дискриминација и/или, 2) групите кои страдаат од најекстремна лишеноост, обесправеност или дискриминација во една или повеќе области.

Ограничувања на анализата

Анализата е спроведена во контекст на следните ограничувања:

¹²<https://unsdg.un.org/2030-agenda/universal-values/leave-no-one-behind>

Прво, оваа анализа не вклучува сеопфатна проценка на состојбата на овие групи на национално ниво, со оглед на тоа што за студијата не беше користен репрезентативен примерок на национално ниво, туку квалитативно истражување од мал обем, вклучувајќи 8 дискусии во фокус групи и 20 длабински интервјуа, со цел да се идентификуваат оние кои најмногу заостануваат меѓу обесправените групи.

Второ, употребата на квалитативни податоци наметнува ограничувања, бидејќи истражувачите успеаја да ги обезбедат перцепциите и мислењата на групите, но не и фактички објективни податоци, иако, примената на овој пристап помогна да се утврди каква е реалната перцепција за состојбата и искуствата на целните групи, и да се подготват препораки за ефикасен одговор на таквите состојби.

Трето, анализата се заснова на официјалните статистички податоци од Пописот во 2021 година. Со оглед на тоа што анализата не вклучува расчленети податоци по помали подгрупи, како и за различните фактори кои ја одредуваат нивната состојба, употребата на квантитативни податоци во анализата е ограничена.

Клучните наоди од анализата се претставени во поглавја посветени на групите на население кои заостануваат или се изложени на ризик најмногу да заостанат. Секое поглавје вклучува општи информации, анализа на принципот „никој да не заостане“ во која се разгледуваат факторите и основните причини за маргинализација, како и препораки за дејствување кои можат да придонесат за креирањето политики, промени во управувањето, како и активности за едукација и подигање на свеста.

Методологија

Анализа според пристапот „Никој да не заостане“

За анализата се користи пристапот „Никој да не заостане“, во насока на спречување на дискриминацијата и нееднаквостите (кои честопати се повеќекратни и инерсекциски) кои ја поткопуваат способноста на лицата како носители на права. Луѓето се оставени да заостанат кога немаат избор и можности да земат учество и да ги користат придобивки од напредокот во развојот.

Оттука, со оваа анализа се операционализира рамката „Никој да не заостане“ како холистичка рамка за проценка.¹³ Оваа рамка предлага пет интерсекциски фактори кои се од клучно значење за да се разбере кој е оставен да заостане и зошто, притоа креирајќи соодветни решенија. Тие фактори се:

Дискриминација

Лицата се оставени да заостанат кога се соочуваат со исклученост, предрасуди, неповолен третман или лошо постапување, и тоа е поврзано со законите, политиките, пристапот до права, јавните услуги и социјалните практики поради нивниот идентитет (припишан или претпоставен,

¹³ UNDSGDG Операционализирање на пристапот „никој да не заостане“ [Operationalizing Leaving No One Behind; UNSDG](#)

а првенствено се однесува на нивниот род, но исто така и на возраста, приходите, етничката припадност, социјалниот статус, религијата, попреченоста, сексуалната ориентација, националноста, како и на статусот на бегалци, раселени лица или миграциски статус)¹⁴.

Географија

Лицата се оставени да заостанат или се изложени на ризици на ранливост и нееднаквост кога не се во можност да ги остварат или имаат ограничен пристап до човековите права и слободи на еднаква основа, кога им се одрекуваат социјалните и економските можности, човековата безбедност и/или квалитетни јавни услуги врз основа на нивното место на живеење. Загадените или деградираните природни ресурси, наследената лишеност и/или нееднаквост во инфраструктурата, транспортот и/или јавните услуги со што се ограничува изборот, мобилноста и можностите; и климатските услови, географската ширина, десертификацијата и/или близината до високоризичните области, како што се поплавени рамнини или стрмни насипи, може да ги остават лицата во изолација и во ранлива положба да заостанат.

Управување

Постои тенденција на сиромашните, обесправените и маргинализираните заедници да им се даде најмал удел во одлуките што ги засегаат и најмала е веројатноста тие да бидат вклучени во податоците и доказите коишто владите ги користат за распределба на ресурсите и креирање на политиките. Во поволна демократска средина во која се дозволува учество на граѓаните, механизмите за повратни информации се институционализирани, и така може да се оцени одговорот што се дава преку политиките, мерките и буџетите на различните потреби на лицата и особено на најобесправените заедници.

Социо-економски статус

Лицата се оставени да заостанат кога немаат можности и способности да заработат адекватен приход, да акумулираат богатство или на друг начин целосно и правично да учествуваат во економијата и општество. Способноста на едно лице да се извлече и да не живее во сиромаштија, и тоа во сите домени на сиромаштија, се обликува преку економски правила, политики и јавни услуги кои се ставаат на располагање.

Шокови и кривкост –

Лицата се оставени да заостанат кога се ранливи на ризици поврзани со насилство, конфликти, раселување, големи движења, деградација на животната средина, катастрофи предизвикани од природни непогоди и други видови климатски настани или здравствени шокови, како што се епидемии. Влијанието на овие шокови и ситуации на кривкост може да предизвикаат цели заедници, подрегиони или земји да бидат оставени да заостанат, а тоа често може и да се прелее и преку националните граници.

¹⁴ Според македонскиот закон (чл. 5) основ за дискриминација може да биде: раса, боја на кожа, потекло, национално или етничко потекло, пол, род, сексуална ориентација, родов идентитет, припадност на маргинализирана група, јазик, државјанство, социјално потекло, образование, религија или верско уверување, политичко уверување, друго уверување, попреченост, возраст, семејна или брачна состојба, имотна состојба, здравствена состојба, лични квалитети и социјален статус или која било друга основа.

Метод

Следниве методи се користеа во целиот процес на анализа.

Канцелариско истражување/преглед на литература

Податоци од секундарни извори беа собрани и анализирани за да се идентификуваат групите на население во ризик да бидат оставени да заостанат (како носители на права) и за да се утврди целокупниот пристап на национално ниво (на носителите на должност) за подобрување на уживањето на човековите права и севкупната состојба. Беа идентификувани следните категории:

- Релевантни меѓународни конвенции ратификувани од Северна Македонија, вклучувајќи ги УДЧП, МПГПП, МПЕСКП, ЦЕДАВ, КПЛП, КПТ, итн.), и извештаи и препораки на меѓународните механизми за човекови права
- Агенда за одржлив развој 2030 и соодветните цели за одржлив развој
- Доброволен национален преглед на Северна Македонија за 2020 година
- Европски конвенции ратификувани од земјата, вклучувајќи ја и Европската конвенција за човекови права и основни слободи на Советот на Европа, Конвенцијата за спречување и заштита од насилство врз жени и семејно насилство
- Извештаи на ЕУ за земјата; Извештај на САД за човековите права во Северна Македонија итн.
- Национална стратегија за развој
- Законодавни документи и политики поврзани со развојните политики, спроведувањето на Агендата 2030 и граѓанските, политичките, социјалните, економските и културните права кои влијаат особено на лицата изложени на ризик да заостанат, како што се национални стратегии, акциски планови, закони и други документи
- Статистички извештаи и други документи поврзани со демографијата, образованието, пазарот на трудот, здравството, социјалната заштита и др., како што е Пописот на Државниот завод за статистика од 2021 година и други официјални документи
- Извештаи и истражувања на национални граѓански организации и меѓународни организации во врска со состојбата на различни групи на лица со ризик да заостанат
- Јавно достапни буџетски документи поврзани со распределбата на средства за спроведување на Агендата 2030 и особено за мерките за лицата изложени на ризик да заостанат, како што се годишните буџети и финансиските извештаи на министерствата, националните институции за човекови права, и правосудството.

Собирање примарни податоци

Примарните податоци беа обезбедени од лица во ризик да заостанат во својство на носители на права, организации кои ги претставуваат нивните права и интереси, државни органи и други засегнати страни во својство на носители на должност. Примарните податоци беа собрани со користење на квалитативни методи: дискусии во фокус групи, интервјуа и прашалници.

Организирани се следните дискусии во фокус групи:

Група	Број на учесници	Структура
Млади луѓе	10 учесници На возраст од 17 до 29 години 8 жени 2 мажи	Претставници од младински организации (МОФ, Младите можат, Меѓаши, Лулуди, Equalis), младински работници, млади Роми, ЛГБТИ млади, млади Египќани
Постари лица	6 учесници +2 претставници на организации на постари лица Возраст од 75 до 85 години 5 жени 3 мажи	Претставници на Црвен Крст; Здружение на пензионери; повозрасни лица од Дневниот центар во Штип
Лица лишени од слобода	6 учесници; претставници на организации кои работат со целната група и академската заедница 6 жени	МЗМП, ХОПС, ХЕРА, Плиадис, Универзитет „Св. Кирил и Методиј.
Мигранти, бегалци, баратели на азил, лица без државјанство	4 учесници Сите претставници на организации кои работат со целната група 4 жени	МЗМП, Ла Страда
Роми	11 учесници, сите претставници на ромската заедница	Пол: 5 мажи; 6 жени; Возраст: мешани возрасни групи; Статус на вработување: сите невработени, некои корисници на социјална помош. Инвалидност: 2 лица со траен инвалидитет за работа. Консултирани граѓански организации: Романо Чачипе од Шуто Оризари; Станица ПЕТ од Прилеп
Жени (Македонки и Ромки)	8 претставници на жени во ранливи ситуации (невработени, од рурални области, жртви на насилство или трговија со луѓе)	Етничка припадност: 5 Македонки и 4 Ромки; Возраст: мешани возрасни групи. Место на живеење: урбано и рурално. Вработување: невработени или со ниски примања.

		Консултирани граѓански организации: Здружение Мајка од Куманово
Жени (Албанки)	8 претставници на жени во ранливи ситуации (невработени, од рурални области, жртви на насилство или трговија со луѓе)	Етничка припадност: Сите Албанки; Возраст: мешани возрасни групи. Место на живеење: урбано и рурално. Вработување: невработени или со ниски примања. Консултирани граѓански организации: Форум на жени од Тетово
Лица кои живеат во рурални средини	11 претставници на ранливи групи кои живеат во рурални средини (невработени, земјоделски работници, корисници на социјална заштита)	Етничка припадност: 6 Албанци, 3 Македонци, 2 Турци; Возраст: мешани возрасни групи; сите жители во руралните средини; Вработување: најголем дел од нив се невработени и се занимаваат со одгледување тутун. Консултирани граѓански организации: Станица ПЕТ од Прилеп

Наоди од анализата според пристапот „Никој да не заостане“

Постари лица

Според последниот попис, 55.256 лица се на возраст од 75 години, над 35.083 се на возраст од 80 години, а над 21.001 лица се на возраст од 85 години, додека 51 лице е на возраст од 100 години. Родовата структура за секоја петгодишна возрасна група открива дека има повеќе жени во групата на постари лица како што е прикажано во Табела 1.

Табела 1: Вкупно население на постари лица, по 5- годишни возрасни групи и пол, во %

Возрасна група:	Вкупно	Машки	% од вкупно	Женски	% од вкупно
75 - 79	55 256	24 180	43,7%	31 076	56,3%
80	35 083	14 918	42,5%	20 165	57,5%
85	21 001	8 502	40,4%	12 499	59,6%

Извор: ДЗС (2022) Попис на населението 2021

Старењето на населението се потпира на фактот дека во 2021 година имало 45% повеќе граѓани на возраст над 60 години отколку во 2002 година. Од лицата со возраст над 60 години, 14,6% живеат во самостојни домаќинства, што е речиси три пати повеќе од националниот просек. Процентот на постари жени кои живеат сами е двојно поголем од процентот на мажи кои живеат сами. Трендовите на феминизација и стареење се очекува да продолжат бидејќи проекциите за населението до 2070 година покажуваат дека бројот на лица на возраст од 65 години или повеќе би достигнал 364,6 илјади или 15,2% повеќе отколку во 2022 година.¹⁵

Долготрајното иселување во странство предизвика релативно голем пораст на популацијата на постари лица. СЗО проценува дека до 2050 година секој четврти човек во Северна Македонија ќе биде над 65 години.

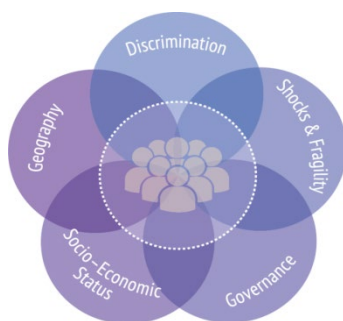
Во однос на географската положба, постарите лица повеќе живеат во урбаните центри (над 65% во сите 5-годишни возрасни групи живеат во урбаните центри) отколку во руралните средини (околу 35% живеат во руралните средини) како што се забележува на Табела 2 подолу. Моделот на родов баланс е нешто поинаков од вкупното население.

¹⁵ https://www.stat.gov.mk/publikacii/2023/Proekcij_2070_en.pdf

Табела 2: Вкупно население на постари лица, по возрасна група, пол и урбана/рурална локација

Возрасна група:	Вкупно	Урбана	% мажи од вкупниот број	% жени од вкупниот број	Рурална	% мажи од вкупниот број	% жени од вкупниот број
75 - 79	55 256	35 827	42,5% (n=15238)	57,5% (n=20 589)	19 429	46% (n=8 942)	54% (n=10 487)
80 - 84	35 083	22 605	41,7% (n=9 423)	58,3% (n=13 182)	12 478	44% (n=5 495)	56% (n=6 983)
85	21 001	13 972	66,5% (n=5 612)	33,5% (n=8 360)	7 029	41% (n=2 890)	59% (n=4 139)

Извор: ДЗС (2022) Попис на населението 2021

Кој е најранлив да заостане?

Постарите жени – кои понекогаш се принудени на предвремено пензионирање и затоа се повеќе изложени на сиромаштија во староста

Постари лица со деменција или погодени од мозочни удари, парализа, делумно или целосно оштетување на видот - оставени без секојдневна поддршка и помош; недостаток на домови за стари лица кои се достапни само во четири урбани локации

Постари лица во рурални средини – живеат изолирано и се оставени без услуги, а понекогаш и без лекови

Дискриминација: Директната дискриминација на постарите лица е ретка. Анализата откри еден таков пример: Законот за пензиско и инвалидско осигурување,¹⁶ во Член 18¹⁷, предвидува два режими за пензионирање на жени и мажи. Сепак, работодавачите го толкуваат овој член на различни начини. Додека некои сметаат дека тоа е право на жените да се пензионираат на 62 години, други го толкуваат дека жените мораат да се пензионираат на 62 години. Во принцип, раното пензионирање ги става жените во понеповолна положба, бидејќи правата од пензијата се помали во споредба со мажите¹⁸ и тоа може да резултира со поголема изложеност на сиромаштија во староста.

¹⁶ Закон за пензиско и инвалидско осигурување, Службен весник бр. 98/2012; Службен весник бр.162/2012; Службен весник бр.15/2013.

¹⁷Имено, „Осигуреникот стекнува право на старосна пензија кога ќе наполни 64 години живот (маж), односно 62 години живот (жена) и најмалку 15 години пензиски стаж”.

¹⁸Бројот на години пензиски стаж претставува основа за пресметување на пензијата, според Член 20 од Законот за пензиско и инвалидско осигурување

Дискусијата во фокус-групата укажа на перцепција дека постарите лица се дискриминирани, бидејќи иако тие сакаат да работат, не постојат можности за работа без да ги изгубат пензиски бенефиции. Имајќи ја предвид високата инфлација, можноста за пристап до дополнителни извори на приходи и ангажирање во платена работа може значително да ја подобри благосостојбата на пензионерите и да го затвори јазот во недостатокот на пазарот на трудот.

„Не се чувствуваат безбедно, не можат да ја одржуваат хигиената и има случаи на дефекација во инвалидските колички поради слабост, но и поради недостаток на поддршка“.

Постарите лица со деменција, оние погодени од мозочни удари, парализа или делумно или целосно оштетување на видот, особено ако се оставени без секојдневна помош и поддршка, се во ранлива ситуација целосно да заостанат, главно поради лошо здравје. Тие честопати *не се во можност или не знаат како да побараат помош или грижа од надлежните институции*¹⁹.

Географија: Достапноста на долготрајна грижа за стари лица е ограничена на урбаните центри во Скопје, Прилеп, Битола, Штип и Куманово.

Недостатокот на лична помош и поддршка преку дневните центри или услугите за домашна нега во руралните општини ја влошува ранливоста на постарите лица, во споредба со оние кои живеат во урбаните средини. Многу од нив се соочуваат со екстремно лоши услови за живот, недостаток на соодветна храна, средства за покривање на трошоците за живот и на моменти, исто така, немаат пристап до потребните лекови. Географијата, сама по себе, е фактор на ризик за постарите лица во руралните средини, бидејќи тие се изолирани поради локацијата каде што живеат. Малите градови и руралните средини се изложени на демографски пад, што доведува до промена на квантитетот и квалитетот на локалните услуги. Трошоците на локалните самоуправи за обезбедување на овие услуги се зголемени, што создава предизвици во испораката на услуги.

Социо-економски статус: Поради непрекинатото иселување, се зголемува бројот на домаќинства на постари лица кои тешко се справуваат со секојдневните задачи и одговорности²⁰. *Инфлацијата негативно влијае врз куповната моќ, бидејќи пензиите се многу мали.*²¹ Економските кризи, зголемените цени, и инфлацијата ги погодија постарите жени повеќе од постарите мажи поради структурната родова нерамноправност на пазарот на трудот, како одредница за бројот на години работен стаж кај жените и нивото на платата што им се исплаќа. Тоа го потврдува и СЗО, и нотира дека 29,3% од постарите лица во Северна Македонија биле сериозно материјално лишени²² во 2018 година, во споредба со 4,7% во ЕУ. Тоа е релативно слично на уделот во вкупното население на најсиромашни лица во земјата (30,5%). Исто така, поголем дел од постарите жени се соочуваат со сериозни тешкотии во можноста да си дозволат основна храна и услуги (31,5%) во споредба со постарите мажи (26,6%) во 2018

¹⁹ Дискусија во фокус група, 22 август 2024

²⁰ Постарите лица и пристапот до здравствена заштита. Копенхаген: Регионална канцеларија на СЗО за Европа, 2021.

²¹ Дискусија во фокус група, 22 август 2024

²² Постарите лица и пристапот до здравствена заштита. Копенхаген: Регионална канцеларија на СЗО за Европа, 2021

година²³. Донесениот Закон за социјална сигурност за старите лица²⁴ предвидува дополнителни 100 евра за поддршка на најранливите, и тоа е прилагодено на стапката на инфлација, но честопати е недоволно за достоинствен живот. Анализата на СЗО се осврнува на намалувањето на бројот на домаќинства кои плаќаат партиципација за здравствени услуги, како резултат на подобрениот пристап до услуги по низата мерки на политиката за проширување на покритието на јавното здравствено осигурување за многу сиромашните домаќинства (2009 и 2012 година) и на пензионерите со ниски примања во 2013 година (болничка нега).²⁵

Постарите лица остануваат без традиционалната повеќегенерациска поддршка во староста поради миграцијата на младите, и има пораст во побарувачката за услуги за грижа и поддршка и за домови за стари лица. До неодамна, државата остави ваквата побарувачка да ја задоволи приватниот пазар на услуги, влошувајќи ја и онака тешката финансиска состојба на постарите лица со оглед на трошоците за приватно обезбедени услуги. Според Министерството за социјална политика, демографија и млади, во земјата има околу 40 лиценцирани приватни институции кои обезбедуваат услуги за постари лица²⁶. Терминално болните се во полоша состојба имајќи предвид дека во земјата има само четири центри за стари лица кои наоѓаат во четири од осумте региони.

Шок и кривост: Постарите лица се карактеризираат со ниска прилагодливост на кризи и шокови и споредено со другата популација имаат поголема потреба од психо-социјална поддршка, која оскудно се обезбедува во земјата и генерално е достапна само во поголемите урбани центри. Староста, исто така, подразбира и долготрајни здравствени состојби, како што се слабост, деменција, попреченост, зависност или социјална изолација што резултира со потреба од услуги за поддршка на менталното здравје кои пак се оскудни, и иако постарите лица имаат здравствено осигурување, тие сè уште се соочуваат со проблеми во пристапот до тие услуги.

Управување: Недостатокот на лична поддршка на постарите лица за да се вклучат во секојдневните задачи надвор од домот и да учествуваат во социјалниот живот во заедницата се смета дека е клучен ограничувачки фактор што доведува до изолација на постарите лица. Исто така, пристапот до информации е ограничен, што го зголемува ризикот да заостанат. Иако повеќето од нив имаат ТВ и се задоволни од достапните канали, најголемиот број од постарите лица се соочуваат со поголеми ограничувања во однос на пристапот до онлајн информации (на пример, 95% од постарите лица во Штип немаат пристап до интернет или не можат да си ја допуштат таа услуга).²⁷ СЗО, исто така, истакнува дека „недостасуваат формални механизми за систематско вклучување на лицата, заедниците и граѓанските организации, како на национално, така и на локално ниво“²⁸.

²³ Ibid

²⁴ Закон за социјална сигурност за старите лица, Службен весник бр:104/2019. Достапно на: [28.5_zakon_SZ_Starilica.pdf \(mtsp.gov.mk\)](#)

²⁵ Димковски В., Мосца И., Дали лицата можат да си допуштат да платат за здравствена заштита? Нови докази за финансиска заштита во Северна Македонија. Копенхаген: Регионална канцеларија на СЗО за Европа; 2021.

²⁶ [Листа на приватни установи за вонсемејна социјална заштита на стари лица \(mtsp.gov.mk\)](#)

²⁷ Социјално мапирање во Штип

²⁸ Постарите лица и пристапот до здравствена заштита. Копенхаген: Регионална канцеларија на СЗО за Европа, 2021

Зошто заостануваат?

Недостаток на правила за активно стареење

Во Северна Македонија целосно недостасува систематски пристап за да се обезбеди и промовира активно стареење. Активното стареење им овозможува на лицата да го реализираат својот потенцијал за физичка, социјална и ментална благосостојба во текот на целиот живот и да учествуваат во општеството според нивните потреби, желби и капацитети, истовремено добивајќи соодветна заштита, сигурност и грижа. Постојат добри економски причини за донесување политики и програми кои промовираат активно стареење во смисла на зголемено учество на постарите лица и намалени трошоци за нега²⁹. Постои неповрзаност на политиките кои овозможуваат активно стареење и политиките кои го пренасочуваат негативното влијание на стареењето врз општествата. Постарите лица се во голема мера изолирани и кога веќе не се во можност да се издржуваат и да се заштитат, остварувањето на нивните потреби и права се оставени на семејството и на пазарот со цел превентивно (iii) да се задоволат нивните социјални, финансиски потреби и потреби за физичка безбедност, а тоа е поретко се обезбедува во државни установи за заштита на постарите лица, со достоинство и грижа.

Недостаток на социјална инфраструктура за постарите лица и лицата на кои им е потребна нега и поддршка

Во моментот во Северна Македонија, социјална заштита на стари лица се обезбедува во: „Геронтолошка установа – 13-ти Ноември“, одделение Мајка Тереза – Скопје со 111 штитеници; Јавна установа „Зафир Сајко“ - Куманово со 185 штитеници; Јавна установа „Киро Крстевски Платник“ – Прилеп со 151 штитеник и Јавна установа „Сју Рајдер“ - Битола со 164 штитеници. Исто така, постојат 40 лиценцирани приватни установи кои во моментот обезбедуваат сместување за постари лица. Лиценците ги издава Министерството за социјална политика, демографија и млади. Стручен надзор и на јавните и на приватните установи за социјална заштита за стари лица врши Заводот за социјални дејности - Скопје. Иако сè уште не се задоволени целокупните потреби во земјата, вклученоста на приватниот сектор придонесе за намалување на јазот помеѓу понудата и побарувачката во установите за нега на стари лица и за значително подобрување на институционалната заштита на старите лица.³⁰

Иселувањето и оптовареноста на јавните финансии

Активното население кое живее во странство е помладо од населението во земјата, што подразбира поголемо оптоварување на пензискиот систем со оглед на платените придонеси и зголемениот притисок врз јавните финансии. Во пораст е стапката на зависност во староста, и тоа е клучен показател за демографските притисоци. Стапката во Северна Македонија се зголеми од 11% во 1990 година на 22% во 2023 година. Овој тренд, поттикнат од подолгиот

²⁹ СЗО (2002) Активно стареење: рамка на политики. Копенхаген, Данска.

³⁰ Сунчица Димитријоска, Светлана Трбојевик, Владимир Илиевски: Демографското стареење на населението и системот за социјална заштита во Република Македонија, Европско списание за едукација и истражувања за општествените науки, Том 2, Издание 4

животен век³¹ и понискиот наталитет, укажува дека бројот на пензионери ќе продолжи да расте, ставајќи дополнителен притисок врз веќе оптоварениот пензиски систем. Справувањето со овие предизвици ќе значи и потреба од сеопфатни реформи кои не се однесуваат само на пензискиот систем.

Недостаток на формални механизми за вклучување на постарите лица во донесувањето одлуки

Постои неповрзаност помеѓу перцепциите на давателите на здравствени услуги и постарите лица во однос на нивото на нивната вклученост во донесувањето одлуки³². Недостасуваат формални механизми за вклучување на постарите лица, заедниците и граѓанските организации на систематски начин, и на национално и на локално ниво.

Што може да се направи?

Политики и правна рамка

- Развој на политики за активно стареење кои (i) ќе ги намалат факторите на ризик од болести; (ii) ќе обезбедат целосно учество на постарите лица во социоекономските, културните и духовните активности и (iii) ќе ги задоволат нивните потреби за социјална, финансиска и физичка сигурност во државните установи за заштита, со достоинство и грижа.
- Измена на Законот за работни односи за да се намали формалната дискриминација на пензионираните жени и да се овозможат флексибилни работни ангажмани за постарите лица без да ја изгубат пензијата.

Институционални капацитети и управување

- Спроведување проценки фокусирани на личноста во однос на остварувањето на човековите права на здравствена и социјална заштита за постарите лица, фокусирајќи се на пристапот до здравствени или социјални услуги. Поддршка на развојот на индивидуализирани планови за нега.
- Консултации со групи на заедницата и други локални служби за да се идентификуваат можностите за проширување на ангажманот на постарите лица во заедницата и обезбедување целисходно учество на постарите лица во одлуките што ги засегаат.
- Формализирање на односите помеѓу здравствените и социјалните служби и заедницата, преку вклучување на млади луѓе да обезбедуваат услуги за поддршка на постарите лица.
- Примена на систематски пристап во однос на потребите за активно стареење, поврзување на политиките кои ги намалуваат ризиците од болести; обезбедување активно учество на постарите лица во социјалните, економските, културните и општествени активности, и обезбедување заштита и грижа со достоинство кога тие не се во можност да се грижат за себе.

³¹ Животниот век во просек е зголемен на 74 години, односно, животниот век за мажите е 71.9 години и 76.5 години за жените

³² Постарите лица и пристапот до здравствена заштита. Копенхаген: Регионална канцеларија на СЗО за Европа, 2021

Едукација и свесност

- Зголемување на нивото на свесност за придобивките од активното стареење и поддршка за политиките за активно стареење што треба да се усвојат и промовираат

Развоен предизвик поврзан со постарите лица – одржливост на пензиските системи

Демографските поместувања ја загрозуваат финансиската одржливост на пензиските системи, кои веќе се оптоварени со високи трошоци. Пензиите заземаат 70% од системот на социјална заштита во споредба со 40% во ОЕЦД.

Млади лица

Младите лица на возраст од 15 до 29 години сочинуваат 18 проценти од вкупното население во земјата. Тие главно живеат во урбаните средини со 57% (релевантно за возрастните групи 15-19 и 20-24 години)³³. Како што стареат, младите лица имаат тенденција да мигрираат во урбаните центри кои генерално нудат повеќе и подобри можности за работа и услуги (59% од оние на возраст од 25 до 29 години живеат во урбаните средини). Забележлив е родов баланс во однос на 5-годишните возрастни групи на млади лица.

Табела 1: Млади лица по 5-годишни возрастни групи, пол и урбана/рурална област

Возрасна група:	Вкупно	Машки	Женски	Урбана	Рурална
15-19	104 035	53 405	50 630	59 879	44 156
20(24)	106 553	54 525	52 028	60 826	45 727
25-29	116 145	59 354	56 791	68 969	47 176

Извор: Попис на населението, 2021

Во однос на пазарот на трудот, податоците покажуваат дека за возрастната група 15-19 години, кога младите посетуваат задолжително образование, бројот на неактивни жени и мажи е на исто ниво. Сепак, како што се зголемува возраста, активноста кај мажите на пазарот на трудот се зголемува, во споредба со жените (возрасна група 20-24, само 44% се неактивни мажи, додека 56% се неактивни жени; возрастна група 25-29, околу 43% од вкупниот број неактивни се мажи, а останатите се жени). Податоците за вработување покажуваат дека има двојно повеќе вработени мажи отколку жени во возрастната група 15-19 години; но статусот на вработување на жените и мажите во постарите возрастни групи е на исто ниво.

³³Младите се дефинирани како лица на возраст од 15 до 29 години според македонското законодавство, додека стратешките документи на ОН ги дефинираат како возрастна група од 15 до 24 години.

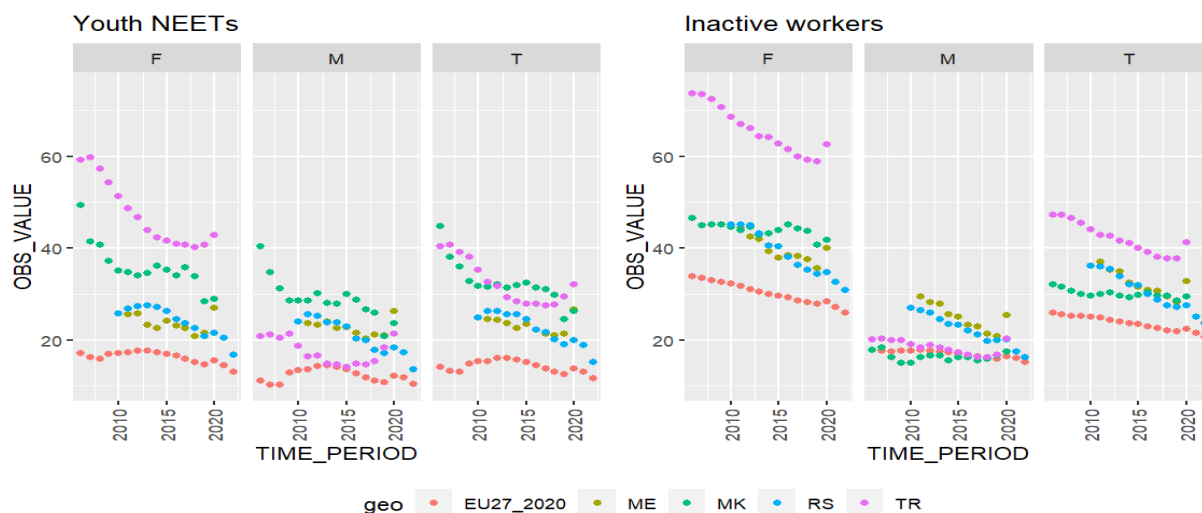
Табела 2: Работоспособно население по возрастна група, пол и активност

	Вкупно неактив ни	мажи	жени	Вкупно вработени	маж и	жени	Вкупно невработени	мажи	жени
15-19	89 515	50%	50%	166	70%	30%	72	66,6%	33,4%
20-24	51 863	44%	56%	1 015	57%	43%	197	53,8%	46,2%
25-29	32 290	43%	67%	1 650	49,5 %	50,5%	236	50,4%	49,6%

Извор: Попис на населението, 2021

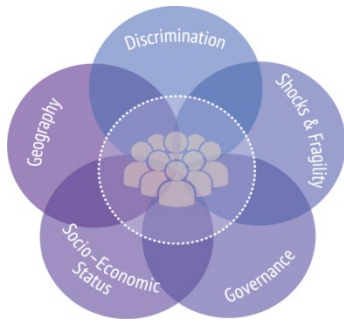
Податоците на Евростат се во спротивност со податоците од пописот, според кои процентот на неактивни женски работници е поголем во споредба со значителниот број на млади кои не се вклучени во образованието, вработувањето или обуката (види податоци подолу). „Ова во голема мера може да биде одраз на генерациските разлики кога многу жени избираат да не работат по одредена возраст.“³⁴ И покрај порастот во стапките на вработеност на младите со текот на годините, Северна Македонија не се приближи на просекот на ЕУ, кој во голема мера остана стабилен (ист за периодот на еврокризата помеѓу 2008 и 2014 година). Бројките за вработеност на младите мажи се повисоки од бројките за вработеност на младите жени, стапката на вработеност на младите жени во Северна Македонија со текот на времето е значително ниска, а во 2020 година земјата имаше најниска стапка споредено со другите земји корисници на ИПА, освен Турција.

Слика 1 Млади кои не се вклучени во образование, вработување и обука, и неактивни работници

Извор: Евростат, 2023

³⁴Eurofound (2024) Унапредување на социјалната кохезија и конвергенција: Млади лица во Западен Балкан и Турција, Даблин.

Кој е најранлив да заостане?

Млади **Роми** – се соочуваат со дискриминација на повеќе основи, што значи дека доживуваат интерсекциска дискриминација

Млади жени кои живеат во руралните средини -не добиваат еднакви можности за одредени работни места

Млади геј мажи кои живеат со ХИВ – стигматизирани, без соодветен пристап до здравствена заштита

Дискриминација: Младите Роми се соочуваат со дискриминација и социјална исклученост врз основа на етничка припадност/раса, пол, сексуална ориентација и родов идентитет или родово изразување, социо-економски статус, класа и образование. Тие најчесто се соочуваат со дискриминација по повеќе основи, односно, интерсекциска дискриминација. Тие се дискриминирани и изложени на навредувачки наративи и негативни стереотипи од пошироката јавност, државните и локалните институции, „забранувајќи им пристап до одредени кафулиња и базени, меѓутоа, има и многу случаи на индиректна прикриена дискриминација во нивниот пристап до правда и услуги.³⁵ Младите геј мажи кои живеат со ХИВ се стигматизирани, не добиваат соодветна здравствена заштита (вклучително и стоматолошки услуги) кога за нивниот ХИВ статус ќе дознаат носителите на должност или од нив се бара сами да ги покријат трошоците за медицински материјали (дополнителни ракавици, шприцеви, итн.)³⁶.

Географија: ЛГБТИ+ младите кои живеат во руралните средини повеќе се соочуваат со стигма и предрасуди во споредба со оние од урбаните области, како што се малтретирање на училиште, вербално насилство, а понекогаш и физичко насилство во домот; иако трендот на неприфаќање и насилство во последните години се префрли во јавната сфера, ограничувајќи им ги можностите за образование, професионален развој и пристап до пазарот на трудот, што често ги принудува да мигрираат во Скопје или надвор од земјата. Во помалите заедници, младите лица со различен родов идентитет често се подложни на предрасуди во обидот да влезат на пазарот на трудот и се лишени од можности за вработување поради недостиг на искуство.

Во најранлива положба се младите жени од руралните средини на кои не им се даваат еднакви можности за вработување на работни места кои не се сметаат за „женски работни места“³⁷. Недостигот на редовни услуги за превоз помеѓу селата и градовите и помеѓу градовите, ги ограничува можностите за младите лица да учествуваат во вонучилишни активности или други спортски, културни и општествени активности. „Нивното учество зависи од тоа дали е обезбеден превоз до училиштето и поради тоа често ги пропуштаат училишните активности.“³⁸ Процентот на девојки (15-19 години) кои се во брак или во граѓански брак (2019) изнесува 7% во руралните средини и 5% во урбаните средини. Процентот

³⁵ Дискусија во фокус група, млади, 22 август 2024

³⁶ Интервју со Маргини, 27 август 2024

³⁷ Дискусија во фокус група, 22 август 2024

³⁸ Дискусија во фокус група, 22 август 2024

на млади жени на возраст од 20 до 24 години кои биле во брак/граѓански брак пред 18-годишна возраст (ран брак) е во просек 8% на национално ниво и 46% во ромските населби.³⁹ Раниот брак е фактор што придонесува за нивното ниско образовно ниво и економските исходи, и ги зголемува ризиците за трговија со деца.⁴⁰

Социо-економски статус: „Кога младите лица ќе одлучат самостојно да живеат и студираат, тие се изложуваат на ризик да имаат низок социо-економски статус или да живеат во сиромаштија, бидејќи студентскиот стандард е многу низок⁴¹. Младите луѓе од другите градови, освен оние кои се од Скопје, Штип, Битола и Тетово (универзитетски центри) се најобесправени. Имајќи ја предвид ограничената понуда на студентски домови, тие се принудени да плаќаат кирија, а тоа е предизвик и влијае на нивниот социо-економски статус поради високата инфлација. „Геј момчињата кои престојуваат во ученичките домови во средните училишта, каде што доживуваат вербално и физичко насилство, се во особено ранлива состојба“⁴². На младите луѓе во високото образование им се нуди стажирање на работни места од послаб квалитет, без план за личен развој, работа во 8-часовни смени и многу ниска плата. „Затоа, младите луѓе се одлучуваат за училиштата за стручно образование и обука каде во рамки на шестмесечна наставна програма им се нуди стекнување работно искуство, што е исто така добро платено, наместо да се запишат на факултет“⁴³. Сепак, стапката на вработеност на неодамна дипломираните студенти е доста ниска и целосно зависи од вештините на дипломираните студенти за претприемништво. Перцепцијата на младите луѓе е генерално дека во ЕУ може да се добијат поквалитетни работни места, со оглед дека план за личен развој и развој на вештини не се достапни во земјата. Младите лица со попреченост имаат најмалку можности за економска интеграција, бидејќи социјалното претприемништво и понатаму е нерегулирано, а информациите за работните места во рамките на системот на заштитни друштва не се достапни.

Младите лица кои се во алтернативниот систем на згрижување се во особено ранлива состојба. Непостоенето на дефинирана стратегија за нивните можности по излез од системот и несоодветните програми за реинтеграција и услуги во заедницата поврзани со системот за алтернативно згрижување доведуваат до тоа овие деца често да не бидат соодветно подготвени за самостојно живеење. Ситуацијата е особено несигурна за ромските деца, и за нив постои несразмерна веројатност да завршат како бездомници или да живеат на улица⁴⁴.

Шок и кривост: Здравствените услуги и услугите за поддршка во време на кризи, шокови и вонредни состојби се од најголема важност, но, во моментот таквите услуги се лимитирани за сите групи на население. Овие услуги не се на позитивна листа и не се нудат по државно субвенционирани цени и за повеќето луѓе се недостапни, особено за младите лица во

³⁹ MICS2019

⁴⁰ Според податоците собрани од мобилните тимови за идентификација, помош и упатување на потенцијални жртви на трговија и жртви на трговија со луѓе, во текот на 2018-2023, 56% од сите идентификувани деца жртви на трговија во земјата биле Роми, од кои 83% биле ромски девојчиња жртви на сексуална експлоатација и присилен брак.

⁴¹ Дискусија во фокус група, млади, 22 август 2024

⁴² Интервју со Маргини, 27 август 2024

⁴³ Дискусија во фокус група, млади, 22 август 2024

⁴⁴ ERRC(2023) Надежни промени: Ромските деца во државни установи за згрижување во Северна Македонија, достапно на: <https://www.errc.org/press-releases/promising-change-romani-children-in-state-care-in-north-macedonia>

возрасната група од 15 до 24 години кои живеат во сиромаштија (според ДЗС 29% од младите во оваа група биле сиромашни во 2018 година). Ваквата состојба ја зголемува ранливоста на ЛГБТИ+ младите, со оглед на стигматизација на оваа заедница (преку секојдневни напади и неприфаќање во општеството), и како резултат тоа доведува до „параноја, многу ниска самодоверба и лошо ментално здравје“⁴⁵. Некои од младите ЛГБТИ+ лица не очекуваат да живеат повеќе од 30 години.⁴⁶ За време на кризни состојби се обезбедуваат одредени мерки за превенција и реинтеграција. Сепак, младите луѓе со попреченост кои се зависни од своите родители поради недостаток на доволно програми за нивно оснажување, грижа и поддршка остануваат и понатаму во најранлива ситуација.

Управување: Младите лица севкупно не се соодветно застапени во донесувањето одлуки, и покрај тоа што е постигнат одреден напредок во училиштата и на локално ниво, како и за време на избори. Меѓутоа, тоа не мора да значи дека нивните ставови се соодветно разгледани, и затоа мерките што се преземаат ретко ги задоволуваат нивните потреби. „Усвоените решенија не се соодветни за младите лица и тие се само церемонијално вклучени, имаат сè помалку политичко образование и не можат да се произнесат за своите проблеми и можните решенија на начини кои би овозможиле тоа директно да се примени во политиките“⁴⁷. Чувството дека не се консултирани, или дека ништо нема да се промени и покрај нивното учество, ја турка младината кон апатија. Од друга страна, Владата не успева да вложи онолку напор колку што е потребно за да ја промени оваа перцепција. Можности за излез од состојбата на безнадежност може да произлезат преку реконструкција на владата, но, и доколку фокусот се пренасочи на функционирањето на администрацијата, а не на правните и административните работи.

Зошто заостануваат?

Отсуството на владеење на правото доведува до општество на победници –

„Предрасудите и дискриминацијата со кои се соочуваат на шалтерите ги спречува да ги остварат правата; приоритетот честопати им се дава на побогатите луѓе, со социјален капитал и врски, а најранливите заостануваат уште повеќе“.

Недостатокот на вистински надзор и механизми за внатрешна контрола, што овозможува мамење, злоупотреби, измами и поткуп, се смета дека најповеќе придонесува за состојбата кога само со пари и врски може да се пристапи до услуги и остварување на основните права. Младите лица генерално имаат помал социјален капитал и пониски приходи и затоа не се во можност да ги исполнат очекувањата дека тие ќе надоместат за недостатокот во јавното трошење, на пример во здравството, а тоа резултира со оскудни ресурси. Механизмите за надомест на штета се недоволни, носителите на должност немаат капацитет за спроведување и не се отчетни во однос на примената на

веќе постоечките норми и стандарди (на пр., ХИВ статусот не се евидентира во здравствениот картон за да не бидат одбивани услуги на пациентите со овој статус). Понатаму, „недостатокот

⁴⁵ Интервју со Equalis, 22 август 2024

⁴⁶ Дискусија во фокус група, млади, 22 август 2024

⁴⁷ Дискусија во фокус група, млади, 22 август 2024

на пристап до информации за носителите на права создава потенцијален ризик од корупција во давањето услуги, бидејќи тоа може да е пречка за одредена услуга.”⁴⁸ Недостасува систематски пристап во справувањето со корупцијата и во одговорот на заедничките именители на факторите на ризик, како што се силното политичко влијание во јавниот сектор; ниската стапка на санкционирање на коруптивно однесување; неконзистентност на регулативата; нискиот степен на спроведување на мерките за интегритет; недоволната транспарентност и систем за надзор и контролни механизми во јавниот сектор.⁴⁹

Недостатокот на пристојни работни места и нискиот степен на добросостојба придонесуваат за социјална исклученост и евентуално иселување

Стапката на невработеност на младите во Северна Македонија континуирано се намалува, меѓутоа, речиси е двојно поголема од стапката на невработеност на општата популација (види Табела 1). Тоа главно се должи на причината што младите луѓе „и понатаму се соочуваат со многу предизвици, немаат пристојни работни места, се чувствуваат социјално исклучени и уживаат мал степен на добросостојба”⁵⁰. Фактот дека стапките на активно младо население се пониски од стапките за општата популација покажува дека младите кои се вклучени во образование и обука не работат или пак влегуваат на пазарот на трудот подоцна од младите во ЕУ.

Табела 3: Активност, вработување, стапки на невработеност (млади, наспроти општа популација)

Возрасна група:	15-29	Општа популација
Стапка на активност:	44.8	52.3
Стапка на вработеност:	33.6	45.4
Стапка на невработеност	24,9	13.1

Извор: 2023, МКД Државен завод за статистика

Веројатноста дека некое лице нема да биде вклучено во образование, вработување или обука има и своја родова димензија, односно, помала е веројатноста дека младите мажи нема да бидат вклучени во образование, вработување или обука во споредба со младите жени⁵¹. Поголема е веројатноста дека неактивна ќе биде млада личност која има обврски за грижа за други лица или семејни обврски, особено млади жени со ниски квалификации и кои живеат во помалку развиени рурални средини. Светска банка нотира дека процентот на невработени е малку повисок кај ЛГБТИ лицата (13,5 проценти) од општата популација (12,0 проценти), особено кај ЛГБТИ лицата кои се соочиле со повисок степен на дискриминација и стигма на

⁴⁸ НДИ (2022) Корупција и квалитетот на јавните услуги во Северна Македонија: проценка на здравствената нега и матичната евиденција со помош на истражување на јавното мислење, Скопје, Достапно на: [Final - NorthMKdemresilience analysishealthcaremysteryshoppingjan'23 \(1\) \(1\) \(1\).pdf \(ndi.org\)](#)

⁴⁹ ЕУ (2024) Извештај за владеењето на правото во земјата за 2024, Поглавје за состојбата со владеењето на правото во Северна Македонија, Брисел. Достапно на: [e7197a43-7f00-4eac-b02d-818ac71345f0_en \(europa.eu\)](#)

⁵⁰ Eurofound (2024) *Promoting social cohesion and convergence: Young Persons in the Western Balkans and Türkiye*, Dublin.

⁵¹ МОТ (2022) Мапирање на малдите кои не се вклучени во образование, вработување и обука и совети за политики, Скопје. Достапно на: [MKD_NEET-Mapping-and-Policy-Proposals.pdf \(socioledijalog.mk\)](#)

работното место⁵². Невработеноста, долгото чекање за вработување, малку платените работни места и големиот степен на политизираност придонесоа за акумулирано незадоволство кај младите лица⁵³ што кулминира со тоа што до својата 30-та година тие се склони да се иселат од земјата⁵⁴.

Недостатокот на транспорт ја ограничува мобилноста и социјалната инклузија

Транспортните врски со останатиот дел од светот може да бидат полесни и поевтини отколку патувањето во Северна Македонија. Поголемиот дел од автобуските линии што ги поврзуваат руралните средини со урбаните средини се прекинати, а во некои градови прекината е и редовната автобуска врска со главниот град. Податоците од Државниот завод за статистика покажуваат дека бројот на патници во 2022 година е двојно помал од 2018 година (види Табела 2). Исто така нема редовен железнички превоз, оставајќи ги младите лица исклучени од социјалните, културните и економските можности што се нудат во поголемите градови и во Скопје. Превоз е достапен само до/од училиште што ги ограничува другите активности и инклузијата на младите кои живеат надвор од урбаните средини. Тоа резултира со централизираност на активностите и можностите, односно се нудат само во Скопје, а оние кои се подалеку од центарот на случувањата се ставени во неповолна положба.

„Владата субвенционира евтини летови, но не и јавен превоз. Поевтино е да се оди во Рим отколку во Охрид.“

Табела 4: Превезени патници во патничкиот превоз, по региони, по години

Регион	Број на патници годишно во,000				
	2018	2019	2020.	2021	2022
Република Македонија	7727	5826	2794	2451	3036
Вардарски регион	1159	1349	825	189	211
Источен регион	633	489	318	354	494
Југозападен регион	645	582	216	253	295
Југоисточен регион	492	342	167	246	•311
Пелагониски регион	968	780	286	272	286
Полошки регион	763	306	221	218	340
Североисточен регион	745	472	203	308	333
Скопски регион	2322	1506	559	612	766

Извор: Државен завод за статистика, 2023

⁵² Флорес, Ендрју; Кохлер, Доминик; Лучети, Леонардо; Цортес, Клифтон; Џинџиќ, Јована; Кузманов, Лидија. 2023. Економскиот трошок од исклученоста на основ на сексуална ориентација, родов идентитет и изразување, и половите карактеристики на пазарот на трудот во Северна Македонија.

⁵³ ETF (2021) Во каква интеракција се миграциите, човечкиот капитал и пазарот на трудот во Северна Македонија. Достапно на [migration_north_macedonia.pdf \(europa.eu\)](https://mimic.eu/migration_north_macedonia.pdf)

⁵⁴ Петрески, М. и Петрески, Б. (2015). „Разочарани, со чувство на нерамноправност и тенденција да се иселат: Перцепции од Македонија во моделот MIMIC’. Migration Letters 12(3), стр. 300–14

Чувство на исклученост и немање глас

Анализата за младите покажува дека 64,6% од младите сметаат дека нивните интереси не се застапени во политиката (останатите 25,9% одговориле дека се делумно застапени)⁵⁵, додека друга анализа потврдува дека 8 од 10 млади лица сметаат дека не се слушнати и дека носителите на одлуки „малку се грижат или воопшто не се грижат за нивните потреби.“⁵⁶ Иако беше постигнат напредок во однос на претставувањето на младите лица, или преку младинските совети на локално ниво и во училишното раководство преку ученичките здруженија, со исклучок на средните училишта каде што сè уште недостасува претставувањето на учениците; консултациите се малубројни и речиси да нема формален одговор на потребите на младите лица. Застапеноста не е доволна, бидејќи само 14,6 проценти од кандидатите на парламентарните избори во 2024 година, според анализата на Фондацијата за демократија на Вестминстер, биле од возрасната група од 18 до 29 години. Сепак, најголемиот број на кандидати (n=88) од оваа возрасна група се ставени на последните места (на 16-то до 20-то место на гласачкото ливче) со најмали шанси да бидат избрани. Ова резултираше со тоа што младите се само 2,5 проценти од вкупниот број на избрани пратеници во Собранието(n=3)⁵⁷.

Што може да се направи?

На младите лица мора да им се обезбеди еднаков пристап до основните права (образование, здравство, вработување, поврзување, дигитализација, јавен, економски, културен и политички живот итн.) и социјалната инклузија. Тоа може да се постигне само ако се решат основните причини кои резултираат со нееднаков третман и дискриминација.

Тоа се однесува на негативните стереотипи, предрасудите, стигмата итн. Дискусиите во фокус групите, исто така, открија одредени празнини кои може да се надминат со преземање на следниве мерки:

Политики и правна рамка

- Целосна имплементација на Националната стратегија за млади за 2023-2027 и Акциски план за 2023-2025 кој предвидува специфични програми за млади лица, социјална инклузија, недискриминација итн.
- Измена на Законот за средно образование за да се предвиди задолжителен член во училишниот одбор кој ќе ги претставува учениците, како начин да им се даде поголема моќ за одлучување на младите лица
- Измена на Законот за работни односи за да се предвиди задолжителен план за личен развој за секое нововработено лице, програми за менторство на работното место и нови

⁵⁵ Латковиќ, М., Борота Поповска, М., Наумовска Б., Старова, Н. (2024) Студија за млади во Северна Македонија, ФЕС. Скопје

⁵⁶ Незири, Д. Костуранова, Д. Галевски М., Социо-политичкото учество на младите луѓе во Северна Македонија, WFD. Достапно на: [WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy](#)
[WFDanalysis: young persons in North Macedonia are largely dissatisfied with their place in the society | Westminster Foundation for Democracy](#)

⁵⁷ WFD(2024) Младите на изборите: Анализа на позицијата на младите на парламентарните избори во 2024, Скопје, Достапно на: [Youth on elections 2024 MK.pdf \(wfd.org\)](#)

форми на работа во насока на подобрување на квалитетот на работните места за младите

- Измена на Програмата за здравство за да се предвидат услуги за ментално здравје како дел од државно субвенционираната позитивна листа на услуги.

Институционални капацитети и управување

- Работа со општините за да се поддржи формирањето и развојот на локални младински совети и каква било друга форма на младинско учество
- Справување со ограничените ресурси преку зголемени инвестиции во јавниот сектор, односно, во здравството, образованието, социјалната заштита; вклучително и за набавка на опрема, стручен кадар и плати за да се демотивираат давателите на јавни услуги од злоупотреба на службената положба за лична корист
- Поттикнување на приватниот сектор активно да ја поддржи инклузијата на младите преку спроведување на инклузивни практики за вработување, обезбедување на можности за менторство и развој, и соработка за јавни иницијативи и иницијативи во заедницата за подобрување на пристапот до ресурси, намалување на стигмата и поттикнување на правични можности за маргинализираните млади луѓе
- Инвестирање за подобрување на внатрешната контрола, надзорот и системот на интегритет во целина, вклучувајќи и процеси на транспарентност во однос на пристапот до информации преку видливо прикажување и објаснување на процесите, надоместоците и често поставуваните прашања со цел да се заштитат човековите права
- Обезбедување субвенциониран превоз за младите, а не само превоз до/од училиште

Едукација и свесност

- Обука за родова сензибилизација за полициски службеници, локалниот административен кадар, вработените во центрите за социјална работа на локално и национално ниво, и едукација за формите на дискриминација, со практични примери за етничко профилирање, стигматизација и неправичен третман на млади жени, млади со ХИВ, ЛГБТИ+ млади и млади Роми, како и за влијанијата од социјалната исклученост врз овие ранливи групи на млади луѓе
- Соодветна едукација/активности за подигање на свеста за препознавање и пријавување на дискриминација, повреди на човековите права и сл.

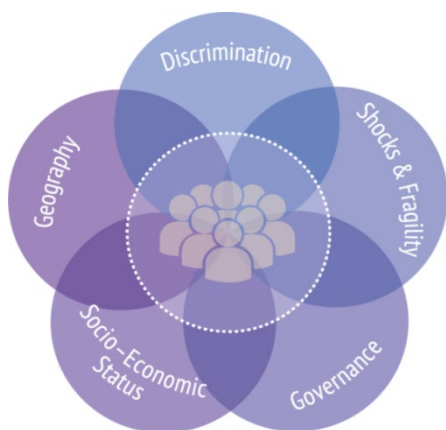
Развоен предизвик поврзан со младите – иселување

Според Светскиот економски форум, степенот на одлив на мозоци е највисок во Северна Македонија, и во околности кога поголемиот број млади луѓе сакаат да се иселат, Северна Македонија губи значителен човечки капитал што претставува основа за економски раст и може да ги загрози постојните системи за здравство, образование и социјална заштита.

Деца

Децата (0-17 години) сочинуваат 20% од населението во државата или вкупно 368.731, односно 178.603 женски и 190.128 машки деца. Според Државниот завод за статистика, трендот на намалување на оваа група на население опстојува и се очекува да продолжи поради значителното намалување на бројот на раѓања, од 27.761 во 2002 година на 18.073 во 2022 година и ниската стапка на фертилитет (1,5 деца по жена, што е далеку под стапката на замена на населението од 2,1). Детското население е со различно етничко потекло, со најголем процент на деца од македонската етничка заедница (48.1%), албанската 31.2%, турската 4.9%, ромската 3.9%, и други малцински групи.

Речиси две третини од децата, или 62,8% живеат во урбани средини, додека значителен дел или 37,2% живеат во рурални средини. Во 2021 година, имало 2.275 деца со различен тип на попреченост⁵⁸, вклучително и оштетувања на мобилноста - 349 (15,5%), оштетувања на видот - 428 (19%), оштетувања на слухот - 89 (3,9%), тешкотии во комуникацијата - 491 (21,8%) и други тешкотии - 898 (39,8%). Додека 93% од учениците (приближно 171.000) се запишани во формалното образование, значителен процент од децата, особено од сиромашните семејства и

Децата во сиромаштија (урбани и рурални средини) се соочуваат со намален пристап до здравствена заштита, образование и социјални услуги од најрана возраст. И покрај тековните реформи, само 12% од децата добиваат детски додаток, додека 30% живеат под границата на сиромаштија.

Децата со попреченост страдаат од исклученост поради отсуство на соодветни капацитети и поддршка во училиштата, како и недостаток на сеопфатни податоци, што го попречува развојот на политиките и распределбата на ресурсите за нивните потреби.

Ромските деца се многу ранливи на сиромаштија и исклучување, достигнувајќи пониски резултати во секторите поради помалиот пристап до социјални услуги и дискриминација.

Децата се високо изложени на насилство, вклучувајќи и насилна дисциплина и врничко насилство.

⁵⁸ Не постојат точни и ажурирани податоци за децата со попреченост.

малцинските групи, се изложени на ризик да го напуштат образованието. Иако здравствениот систем е генерално пристапен, постојат одредени регионални диспаритети.

Дискриминација: Дискриминацијата на ромските деца е широко распространета, при што 85% од ромските деца не завршуваат средно образование поради нерамноправен третман од страна на училиштата и социјалните служби. Социјалната исклученост и предрасудите го ограничуваат нивниот пристап до здравствена заштита и образование што доведува до понатамошна маргинализација. Само 45% од училиштата се опремени за деца со попреченост, што остава простор за институционална дискриминација на децата со попреченост, бидејќи недостатокот на пристапни објекти и недоволните услуги за поддршка ги спречуваат овие деца целосно да учествуваат во образовните и социјалните активности.

Географија: Подрачните училишта кои се во надлежност на централните основни училишта, постојат со цел да се обезбеди образование во поодалечените урбани или рурални заедници. Подрачните училишта се сместени во две третини од вкупниот број на училишни згради, но сепак опслужуваат само 10% од учениците. Училиштата во поодалечените области апсорбираат непропорционален дел од буџетот за образование, а сепак, немаат соодветни инфраструктурни услови за квалитетна настава. Понатаму, поради малиот број на ученици во тие училишта, 43% од учениците се принудени да следат настава во комбинирани паралелки во една училница, и притоа недостасува соодветна интеракција со врсниците и конкуренција во учењето, што и понатаму го продолжува циклусот на сиромаштија. Центрите за образование во раното детство се недоволно финансирани, и над половина од децата на возраст од 3 до 5 години, особено најранливите деца остануваат без пристап до предучилишни програми кои се од клучно значење за нивниот когнитивен и социјален развој и можностите за доживотно учење. Пристапот до здравствена заштита е 35% понизок во руралните средини, оставајќи ги децата во ранлива состојба и исклучени од јавниот здравствен систем. Децата на улица се концентрирани во урбаните средини, но поради тоа што живеат во привремени или неформални живеалишта, тие се географски исклучени од формалното образование, социјалните услуги и програмите за заштита на децата. Недостатокот на стабилно живеалиште го отежнува и барањето помош.

Ранливост на шокови: Околу 30,3% од децата живеат под прагот на сиромаштија, што ги прави многу ранливи на економски шокови, како што се семејни здравствени кризи или губење на работното место. Овие шокови несразмерно влијаат на пристапот на децата до храна, здравствена заштита и образование, особено во маргинализираните заедници. Децата погодени од семејно насилство, распаѓање на семејството или запоставени деца често се оставени без пристап до основни услуги од службите за заштита, кои не располагаат со доволно ресурси и не користат пристап со фокус на детето и родовите прашања и пристап воден од доживеаните трауми. Децата често се жртви на насилство. Податоците од Министерството за внатрешни работи покажуваат дека овој тренд е во пораст. Во 2022 година, полицијата регистрирала 1.104 деца како жртви на насилство, наспроти 471 во 2020 година и 222 во 2018 година. Се нотира дека во земјата постои криза поради бројот на пријавени случаи за споделени фотографии/видео со сексуално злоупотребени деца, односно, 12.310 случаи во 2023 година, што претставува зголемување од 50% споредено со 2021 година кога 6.045 случаи биле пријавени на Cyber Tipline Data (missingkids.org). Над 60% од случаите на насилство врз децата се недоволно пријавувани, особено за децата од маргинализираните групи. Насилното дисциплинирање е широко распространето, односно, 73,1% од сите деца се изложени на

насилни дисциплински методи, што изнесува дури 82% кај ромските деца. Тоа е исто така многу застапено кај децата со тешкотии во функционирањето (85,9%). Покрај тоа, очигледен е и порастот во насилството и малтретирањето во училишната средина, при што 19% од учениците пријавиле дека биле малтретирани најмалку неколку пати во месецот во 2022 година, според резултатите од ПИСА 2021. Ова претставува зголемување од наодите во истражувањето за знаењата, ставовите и практиките од 2018 година, кога 17,7% од женските ученици и 18,5% од машките ученици пријавиле дека се изложени на малтретирање. Исто така, во голема мера се застапени и физичките пресметки, кај 36% од машките ученици и 15% од женските ученици. Малтретирањето во училиштата има различни појавни форми, меѓу кои спаѓаат и физичко, вербално, психолошко, сексуално, економско и сајбер малтретирање.

Управување: Недостасуваат механизми и практики за консултации со цел да се обезбеди поголема вклученост на децата во процесите на донесување одлуки, и тоа главно е ограничено на ад хок иницијативи. Понатаму, „традиционалните“ институционални бариери негативно влијаат врз состојбата на децата во земјата. Само 3,7% од БДП е наменет за образованието, што е под регионалното ниво и нивото во ЕУ, со висок степен на неефикасност во однос на внатрешната искористеност, што доведува до ниски резултати од учењето. Центрите за социјална работа имаат 30% помалку од ресурсите што се потребни за да се задоволат потребите на децата кои се изложени на ризик од насилство или запоставување, притоа оставајќи ги несоодветно заштитени. Управувањето е со слаб капацитет и постои многу мала координација помеѓу социјалните служби, образованието и локалните власти, поради што повеќето од маргинализираните деца добиваат недоволно услуги. Празнините во спроведувањето на политиките за заштита на децата особено ги погодуваат децата со попреченост, децата на улица, девојчињата изложени на ран брак и оние кои живеат во сиромаштија.

Социо-економскиот статус се однесува на фактори како што се нестабилноста на работните места и недостатокот на инвестирање во политики по мерка на семејствата, што доведува до намалување на населението и иселување. Сиромаштијата останува да биде главна пречка за пристап до основни услуги и децата во најнискиот квинтил систематски заостануваат зад сите останати во пристапот до социјални услуги во разни сектори. Децата од семејства со ниски приходи, особено ромските деца, се соочуваат со повисоки стапки на напуштање на образованието. Кај децата во руралните средини има 34% поголема веројатност да се соочат со екстремна сиромаштија, додека кај децата во урбаните средини има поголема веројатност да страдаат од материјална лишеност. Светска банка утврди дека над 30% од населението во Полошкиот и Североисточниот регион живее под прагот на сиромаштија од 6,85 долари на ден; Југоисточниот, Источниот и Пелагонискиот регион имаат стапка на сиромаштија под 10%. Изгледите за економски напредок се песимистички, со оглед на тоа што 66% се незадоволни од економската состојба, а 40% сметаат дека економската состојба ќе се влоши⁵⁹.

⁵⁹ RCC(2022) Балкански барометар, Сараево. Достапно на: [Balkan Barometer | Welcome \(rcc.int\)](https://www.balkanbarometer.com/welcome)

Зошто заостануваат?

Структурна сиромаштија

Нивото на сиромаштија во Македонија останува високо, особено во заедниците на етничките малцинства. 30,3% од децата живеат под прагот на сиромаштија, при што руралните домаќинства се соочуваат со 34% повисока сиромаштија од урбаните, додека урбаните домаќинства се соочуваат со повисоки стапки на материјална лишеност. Речиси 80% од ромските деца живеат во екстремна сиромаштија, поттикнати од ограничените економски можности и слабите системи за социјална заштита. Системските нееднаквости, како што се малата расположливост на работни места, ги влошуваат овие проблеми, ограничувајќи го пристапот до здравствена заштита и образование.

Недостиг на инфраструктура

Во руралните области постои значителен недостиг на услуги, критична инфраструктура за здравствена заштита, со сè помал број на педијатри и специјалисти, и тоа доведува до задоцнето медицинско лекување. За училиштата во оддалечените урбани и рурални средини се користи непропорционален дел од буџетот за образование, додека недостасуваат соодветни инфраструктурни услови, опрема и наставни помагала за квалитетна настава. Разликите во трошењето за руралните училишта укажуваат на неефикасна и нееднаква распределба на ресурсите помеѓу училиштата - општините со највисоки расходи по ученик трошат речиси 15 пати повеќе во споредба со општините со најниски расходи по ученик. Здравствената заштита во руралните средини е исто така несоодветна.

Социјални норми и дискриминација

Дискриминацијата е значајна пречка за ромските деца, при што 85% од нив имаат мал или никаков пристап до формално образование. Децата со попреченост, исто така, се соочуваат со голема исклученост, бидејќи само 45% од училиштата се опремени да ги задоволат нивните потреби. Дискриминацијата доведува до повисоки стапки на насилство и запоставување во овие групи, при што 60% од децата со попреченост доживуваат некаква форма на насилство. Ромските деца се изложени на зголемен ризик од злоупотреба и експлоатација што ја влошува нивната ранлива состојба. Раните бракови кои се чести кај ромските девојчиња резултираат со пропуштено образование, предвремено раѓање деца и ризици поврзани со здравјето, ограничени можности за вработување, оснажување и можности за заработка, и сето тоа негативно влијае на следната генерација деца.

Несоодветно управување

Лошото управување и недоволното спроведување на политиките придонесуваат за исклученоста на маргинализираните деца. Празнините во финансирањето во клучните сектори како што се образованието и детската заштита и понатаму се голем проблем, со само 3,7% од БДП распределени за образование и висока неефикасност во јавното трошење, што резултира со ниски резултати од учењето на децата. Дополнително, недостатокот на координација помеѓу локалните власти и социјалните служби создава празнини во испораката на услуги, овозможувајќи нееднаквостите да опстојуваат, особено во руралните и малцинските заедници.

Што може да се направи?

Политики и правна рамка

- Проширување на програмите за социјална заштита за да се опфатат децата кои живеат под прагот на сиромаштија, како во урбаните и руралните средини, така и меѓу етничките малцинства како што се Ромите. Проширување на опфатот и адекватноста на детските додатоци, поддршка за програмите за информирање и соодветно водење на предметите, вклучително и помош на децата со попреченост преку финансиска и здравствена поддршка.
- Ажурирање на политиките за инклузивно образование за да се овозможи на сите училишта да запишуваат и да даваат соодветна поддршка на децата со попреченост до 2030 година. Фокусот да се насочи кон подобрување на физичката пристапност, специјализираните ресурси и капацитетите на наставниците.

Институционален развој и управување

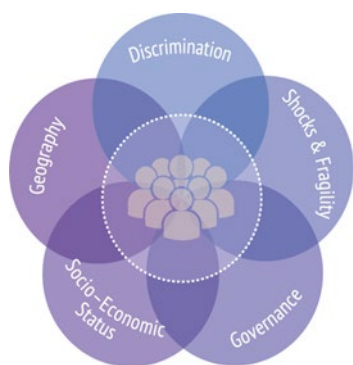
- Спроведување на антидискриминациските закони во училиштата, особено за децата Роми, за да се обезбеди еднаков пристап до образование.
- Зајакнување на законите за детска заштита за да се спречи насилството и запоставувањето. Стратешко инвестирање во програми за родителство и услуги за семејствата кои имаат за цел да промовираат позитивен исход кај децата. Соодветна имплементација и казни за непридржување до задолжителното пријавување на насилство врз деца.
- Зголемување на финансирањето на образованието за да се усогласи со регионалните стандарди, зголемување на буџетот на најмалку 5% од БДП и давање приоритет на оптимизацијата на мрежата на основни училишта, како и соодветно управување со човечките ресурси и инвестиции за да се подобри квалитетот на образованието.
- Зајакнување на меѓусекторската координација преку подобрување на соработката помеѓу локалните власти, образованието и социјалните служби. Насочување на фокусот кон идентификување и поддршка на маргинализираните деца, како што се децата на улица и децата во сиромаштија.
- Институционализирање на досегот на социјалните услуги за да се обезбеди идентификација и поддршка за ранливите/ маргинализираните деца, обезбедувајќи им пристап до сеопфатен пакет на услуги во поддршка на нивна целосна инклузија.

Свесност и едукација

- Спроведување на сеопфатни кампањи за подигнување на свеста за да се намали дискриминацијата на ромските деца и децата со попреченост, фокусирајќи се на намалување на стигмата и промовирање на инклузивност.
- Зајакнување на капацитетите и ресурсите на работниците во првите линии (наставници, здравствени работници, социјални работници) за инклузивно образование, здравство и заштита на децата.
- Систематско спроведување на програми за информирање на заедницата за да се вклучат семејствата со ниски приходи во образованието и здравството, користејќи мобилни единици или локални центри за директно обезбедување услуги каде што е потребно.

Лица со попреченост

Во Северна Македонија живеат 94.412 лица со одреден тип на попреченост⁶⁰, што претставува 5% од вкупното население во Северна Македонија. Постои тенденција да има поголема застапеност на попреченоста кај жените, во споредба со мажите, имено 42.209 лица со попреченост се мажи, а 52.203 се жени (5,6% од женската популација во земјата)⁶¹. Постојат 2255 евидентирани случаи на деца со следниот тип на попреченост, односно: движење - 349 (15,5%), вид - 428 (19%), слух - 89 (3,9%), комуникација - 491 (21,8%), други потешкотии - 898 (39,8%)⁶². Република Северна Македонија ја ратификуваше Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (КПЛП) во 2011 година. Во 2023 година, Владата на Северна Македонија ја усвои Националната стратегија за правата на лицата со попреченост за 2023 – 2030 со акциски планови за 2023 – 2026 година. И покрај усвоената законска регулатива, лицата со попреченост во Северна Македонија во 2023 година сè уште се соочуваат со директна и индиректна дискриминација, социјална исклученост и бариери⁶³.

Кој е најранлив да заостане?

Жени со попреченост – се соочуваат со повеќекратна дискриминација; непристапност на гинеколошките установи (јавни и приватни)

Лицата со интелектуална попреченост се соочуваат со ограничен пристап до инклузивно образование, невработеност и недостаток на поддршка

Лица со оштетен вид и слепило - физичка непристапност и недостаток на специјализирана поддршка, недоволен пристап до специјализирани образовни ресурси

Дискриминација: Стигматизацијата и дискриминацијата на лицата со попреченост преовладуваат, и во комбинација со непристапното опкружување придонесуваат за ограничени можности за лицата со попреченост да учествуваат како рамноправни припадници на општеството. Жените со попреченост се во особено ранлива состојба. „Перцепцијата што придонесува за повеќекратна дискриминација е многу присутна и тоа е интерсекциска дискриминација на основ на род и попреченост, особено за жените со повеќекратна попреченост⁶⁴. Прекршувањето на детските права е почесто кај децата со попреченост во

⁶⁰ ДЗС (2021) Попис на население

⁶¹ Ibid

⁶² УНДП (2023) во публикацијата *Политики за инклузија на попреченоста во намалувањето на ризиците од катастрофи во контекстот на Република Северна Македонија* ги оспорува податоците од пописот бидејќи близу 15% од глобалното население има некаква форма на попреченост, што би значело дека тој број во Северна Македонија изнесува околу 276,0004 граѓани

⁶³ Европска Комисија. (2023) *Извештај за земјата, Северна Македонија*. Достапно на: [North Macedonia Report 2023 - European Commission \(europa.eu\)](https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&plugin=1)

⁶⁴ Партнерство на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (UNPRPD). (2022) *Анализа на состојбата со правата на лицата со попреченост во Северна Македонија - Извештај за земјата*. Достапно на: [Situational Analysis of the Rights of Persons with Disabilities in the Republic of North Macedonia | UNICEF North Macedonia](https://www.unprpd.org/publications/situational-analysis-of-the-rights-of-persons-with-disabilities-in-the-republic-of-north-macedonia)

споредба со другите деца во земјата, и тоа ги прави децата со попреченост да бидат особено ранливи да заостанат“⁶⁵.

Поради различни бариери, лицата со попреченост не можат да ги остварат сите свои права на еднаква основа со другите. Тие се соочуваат со повеќекратна и директна дискриминација бидејќи зградите, опкружувањето, превозот и дигиталната технологија се недостапни. Разумното приспособување не се обезбедува до потребниот степен. Информациите кои се потребни за да овие лица ги остваруваат и бараат своите права не се обезбедуваат во различни пристапни формати. Лицата со попреченост се дискриминирани во пристапот до правда бидејќи повеќето судови не се пристапни. Нивните права да учествуваат во јавниот и политичкиот живот, да гласаат и да се кандидираат, се ограничени од истите причини, заедно со недоволната застапеност во политичките партии. Со најголеми ограничувања се соочуваат лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост кои се лишени од деловна способност со судска одлука, со што автоматски им се одзема правото на глас. Оваа бариера е предвидена со Уставот⁶⁶ и пренесена во Изборниот законик (ЕЗ).⁶⁷ Имено, Уставот предвидува дека лицата на кои им е одземена деловната способност немаат право на глас, додека Законот понатаму прецизира дека лицата на кои со судска одлука им е одземена деловната способност, ќе бидат отстранети од избирачките списоци.

Географија: И во урбаните и во руралните области, јавните згради често не ги исполнуваат стандардите за пристапност и покрај законските барања. Улиците, патиштата и јавните простори честопати не се проектирани за да ги задоволат потребите на лицата со попреченост, што влијае на нивната способност да се движат слободно и безбедно во нивната средина, да имаат пристап до услуги и да ги остваруваат правата. Транспортот не е прилагоден на потребите на лицата со попреченост, што ја ограничува можноста тие да живеат самостојно.

Ранливост на шокови: Физичките предизвици и зависноста од други лица доведуваат до особена ранливост на лицата со попреченост за време на катастрофи, бидејќи тие може да имаат потешкотии да се евакуираат или да имаат пристап до службите за итни случаи. Од историски аспект, податоци покажуваат дека лицата со попреченост се несразмерно погодени од катастрофи, особено поплави, што резултира со повисока стапка на смртност и повреди поради недостаток на пристапна опрема⁶⁸. Лицата со попреченост се меѓу жртвите во повеќе непогоди, како што се поплавите во Радовиш и Конче во 2008 година и поплавите во Тетово во 2015 година и Скопје во 2016 година. Вклучувањето на лицата со попреченост во политиките за намалување на ризиците од катастрофи е во многу елементарна фаза и не се препознава како област од значење за животот, благосостојбата и градењето на отпорност на лицата со

⁶⁵ Според ЕК (2023) *Извештајот за Северна Македонија во 2022*, 252 претставки биле поднесени кај Народниот правобранител за прекршување на детските права, од кои 12 се однесуваат на деца со попреченост.

⁶⁶ Лицата на кои им е одземена деловната способност немаат право на глас - член 22, став 4 од Уставот

⁶⁷ Лицата на кои со судска одлука им е одземена деловната способност и не можат да изразат правно релевантна волја ќе бидат избришани од избирачкиот список - член 43, став 2, Изборен законик. <https://drive.google.com/file/d/1ZJMruqcNI-yC5VuWSzpfT9BFekphm5An/view>

⁶⁸ Според УНДП (2023) *Политики за инклузија на попреченоста во намалувањето на ризиците од катастрофи во контекстот на Република Северна Македонија*, лицата со попреченост се меѓу жртвите на неколку непогоди, како што се поплавите во Радовиш и Конче во 2008, поплавите во Тетово во 2015 и во Скопје во 2016.

попреченост. Постоечките политики и законска рамка се оценети како „слепи“ во однос на вклучувањето на попреченоста во управувањето со ризици од катастрофи⁶⁹.

Управување: Постојната законска рамка⁷⁰ не е целосно усогласена со Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП). Оваа неусогласеност создава бариери за лицата со попреченост во остварувањето на нивните човекови права⁷¹. Државата обезбедува различни бенефиции за ист тип на попреченост. На пример, различни закони, вклучувајќи го и Законот за цивилни инвалиди од војната (1976), Законот за правата на воените инвалиди, членовите на нивните семејства и членовите на семејствата на паднатите борци (1996) и Законот за посебни права на припадниците на безбедносните сили и членовите на нивните семејства, обезбедуваат бенефиции за лицата со попреченост, не врз основа на попреченоста, туку врз основа на причината да станат лица со попреченост. *„Засегнатите страни, организациите на лицата со попреченост и граѓанските организации, вклучувајќи ги и самите лица со попреченост и родителите на деца со попреченост не го разбираат концептот на независно живеење“*. Помошниот персонал во групните домови формирани со процесот на деинституционализација е фокусиран на активности за основна нега и од време на време, на културни настани. Нема докази за планирање како лицата со попреченост ќе бидат вклучени во заедницата. Сè уште не се развиени потребните услуги за поддршка за независно живеење.

Недостатокот на самодоверба придонесува дел од деинституционализираните лица да се чувствуваат несигурни во однос на релевантноста и успешноста на самиот процес.

Недостатокот на пристапност ги ограничува лицата со попреченост да учествуваат во заедницата. Деловната способност и понатаму им се одзема на лицата со попреченост. Паралелно со ова, голем дел од лицата со попреченост во институционална грижа, групни домови или семејства сè уште се лишени од нивната деловна способност и им се доделени старатели. Не

постојат систематски и транспарентни процеси на консултации со организациите на лица со попреченост (ОЛП) во процесите на креирање политики и особено за време на буџетирањето. Овој недостаток на вклученост значи дека нивните уникатни перспективи и потреби не се соодветно застапени или опфатени. Иако понекогаш се консултираат граѓанските организации кои ги претставуваат лицата со попреченост, овие процеси не се регулирани и зависат од подготвеноста на владините и јавните институции дали и кои граѓански организации ќе бидат поканети во таквите процеси. Покрај тоа, во многу случаи, учеството на граѓанските организации не мора да значи дека нивниот придонес ќе биде земен предвид. Покрај тоа, кај лицата со попреченост, особено кај жените и младите, недостасува капацитет за демократското донесување одлуки, формулирање политики и за законодавни процеси, што ја попречува

⁶⁹ УНДП (2023) Политики за инклузија на попреченоста во намалувањето на ризиците од катастрофи во контекстот на Република Северна Македонија. Достапно на: [Policies for Disability - Inclusive Disaster Risk Reduction in the Context of the Republic of North Macedonia | United Nations Development Programme \(undp.org\)](https://policiesforinclusion.org/)

⁷⁰ Клучни документи се: Конвенција за правата на лицата со попреченост (КПЛП), Закон за спречување и заштита од дискриминација, Национална стратегија за правата на лицата со попреченост за 2023-2030, Закон за градење, Правилник за начинот на обезбедување непречен пристап, движење, престој, и работа на лица со инвалидност до и во градби, Изборен законик, Закон за високо образование, Закон за социјална заштита.

⁷¹ УНДП Северна Македонија. "Политика за инклузија на попреченоста во намалувањето на ризиците од катастрофи во Република Северна Македонија." PDF, Април 2023

нивната способност за целисходно учество во управувањето⁷². Системот на квоти за еднаква родова застапеност, кој е предвиден во законодавството, не го вклучува прашањето за учество на жените и девојките со попреченост. Државната изборна комисија (ДИК) презеде позитивни иницијативи за подобрување на вклученоста и учеството на лицата со попреченост, вклучително и за обезбедување подостапни информации за лицата со попреченост и подобрување на физичката пристапност на денот на изборите⁷³. Поради ваквата состојба, лицата со попреченост се значително помалку застапени во политичките структури, и на национално и на локално ниво.

Лицата со попреченост и нивните организации се недоволно вклучени во процесот на креирање политики во речиси сите области, како на национално, така и на локално ниво во Северна Македонија. Оваа состојба произлегува како од несоодветните политики, регулатива и институционални рамки, така и од „невидливоста“ на лицата со попреченост и доминантниот наратив дека тие се смета дека припаѓаат во пошироката група на ранливо население⁷⁴.

Социо-економски статус: Помалку од 5% од децата со попреченост се запишани во некоја форма на предучилишно образование⁷⁵. Центрите за развој во раното детство не можат секогаш да ги исполнат предусловите и да го олеснат пристапот и грижата за децата со пречки во развојот, додека свеста за нивните придобивки е сè уште на многу ниско ниво⁷⁶. Образованието е поинклузивно откако беа воведени личните асистенти, меѓутоа, не е јасно какви се нивните обврски и одговорности кон учениците и другите стручни лица. Најголем процент од наставниците (59,9%) ги изедначуваат работните задачи на личниот асистент со работните задачи на образовниот асистент⁷⁷.

Законот за средно образование, Законот за високо образование, како и Националната стратегија за образование за 2018-2025 немаат сеопфатен и инклузивен пристап и не се усогласени со КПЛП. Како резултат на тоа, незначителен број на лица со попреченост се запишани во високото образование. На 67 факултети во Северна Македонија, само 0,21% од студентите во прв циклус на студии се со попреченост⁷⁸. Физичката и комуникациската пристапност, како и пристапот до асистивна технологија е голем проблем за лицата и особено за децата со попреченост во образованието. Друг предизвик, особено за децата и младите лица со попреченост, е недостатокот на сеопфатно сексуално образование во рамките на формалните училишни наставни програми, кои ги прават поранливи на насилство, вклучително и родово засновано насилство, сексуално вознемирување, итн.⁷⁹

Лицата со попреченост се во многу помала мерка евидентирани како невработени лица во споредба со лицата без попреченост. Една од клучните причини за ваквата состојба е тоа што за

⁷² ОБСЕ. „Изборното учество на лицата со попреченост во Северна Македонија.“ PDF, 2023.

⁷³ ОБСЕ-ОДИХР. Изборно учество на лицата со попреченост и спроведувањето на изборите во Северна Македонија – Информации за активност.

⁷⁴ УНДП Северна Македонија. "Политика за инклузија на попреченоста во намалувањето на ризиците од катастрофи во Република Северна Македонија." PDF, Април 2023

⁷⁵ УНИЦЕФ, 2016 - <https://www.unicef.org/northmacedonia/early-childhood-education>

⁷⁶ Каровска Ристовска А и др. Анализа на состојбата со интервенциите во раното детство во Северна Македонија, Фонд за деца на Обединетите Нации (УНИЦЕФ), Канцеларија во земјата, Скопје, 2023

⁷⁷ UNPRPD (2022) Анализа на состојбата со правата на лицата со попреченост во Северна Македонија

⁷⁸ Лазарев К. Анализа. Пристапот до високото образование за лицата со попреченост во Северна Македонија. Фондација за демократија на Вестминстер во Северна Македонија. 2023

⁷⁹ UNPRPD, Анализа на состојбата со правата на лицата со попреченост во Северна Македонија. 2022

да едно лице биде евидентирано како невработено, лицето е должно да се појави лично во просториите на Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија, кои се исто така непристапни. Лицата кои живеат во институции, групни домови и други организирани форми на поддржано живеење, како и возрасните со попреченост кои посетуваат дневни центри, не се евидентирани во Агенцијата за вработување на РСМ.

Постојат голем број на стимулативни мерки за поддршка на вработувањето на лицата со попреченост: Специјалниот фонд за попреченост кој ги поддржува заштитните приватни друштва; услуги за стручна рехабилитација и вклучување на пазарот на трудот за лицата со попреченост; поддршка за само-вработување⁸⁰; финансиска поддршка за компаниите за да вработат лица со попреченост, поддршка за купување на специјална опрема и поддршка за финансиски надомест на асистентот на вработено лице со попреченост⁸¹.

Пристапот до здравствени услуги се заснова на медицинскиот модел на попреченост. Комуникацијата во здравствените установи останува главен проблем за лицата кои се глуви и лицата кои користат знаковен јазик бидејќи здравствените работници не го знаат знаковниот јазик⁸². *“Пристапот до ортопедски помагала и опрема е доста ограничен, и зависи од возраста, износот што треба да се доплати, датумот до кој е обезбедена функционалност на уредите, а за некои уреди важен е и статусот дали лицето е не/вработено”*⁸³. Програмата за активна здравствена заштита на мајките и децата во 2024⁸⁴ е исчекор кон превенција на болести и сериозни здравствени исходи. Сепак, ќе биде потребно последователно да се постапува за да се обезбедат и други прегледи за сите новороденчиња, како што се прегледи за заболувања на метаболизмот, прегледи за оштетувања на слухот, прегледи за оштетувања на видот и други уреди. Дополнителна пречка за пристап до здравствените услуги е непристапноста на јавните и приватните здравствени домови и установи, вклучувајќи ја и непристапноста на гинеколошките установи (јавни и приватни). Тоа особено е проблем во однос на установите за примарна здравствена заштита, односно ординациите на општите лекари, гинеколозите и стоматолозите, бидејќи во критериумите за отворање на овие ординации не беа вклучени и стандардите за пристапност.

Зошто заостануваат?

Недостиг на систематски пристап за ефективна имплементација на КПЛП

Постоечката законска регулатива, вклучително и Уставот, каде се предвидени граѓанските и политичките права, како и практиките во исполнувањето и заштитата на

⁸⁰ Во 2023, вкупно 1,501 лица добија неповратна финансиска помош, од кои 19 беа лица со попреченост, или само 1.2% од вкупниот број на корисници на оваа мерка

⁸¹ Во 2023 беше обезбедена финансиска поддршка за вработување на 130 лица со попреченост.

⁸² UNPRPD, Анализа на состојбата со правата на лицата со попреченост во Северна Македонија. 2022

⁸³ Ibid

⁸⁴ Влада на Република Северна Македонија. Програма за активна здравствена заштита на мајки и деца во Северна Македонија за 2024. Службен весник бр. 13/2024 од 22.01.2024

економските, социјалните и културните права, е ригидна, рестриктивна и дискриминаторска и не е усогласена со КПЛР на ОН⁸⁵.

Ретко се пријавуваат случаи на дискриминација на лицата со попреченост

Во заедницата на лицата со попреченост има недоволно разбирање и информации во врска со системот и правните лекови за заштита на правата⁸⁶. Затоа, лицата со попреченост во голема мера недоволно ги пријавуваат случаите на дискриминација до релевантните носители на должност, бидејќи главно тежнеат да им пристапуваат на локалните и/или националните ОЛП, граѓанските организации кои работат на правата, и чадор организациите.

Релевантните закони не обезбедуваат соодветен пристап до превоз за лицата со попреченост

Бенефициите често се ограничени и за некои од нив се бара да се биде член на одредена организација, и на тој начин многу лица се исклучени и се оставени настрана. Системите за јавен превоз не ги исполнуваат минималните стандарди за пристапност, и тоа претставува предизвик кога лицата со попреченост треба самостојно да ги користат овие услуги.

Лицата со попреченост се соочуваат со предизвици во пристапот до информации

Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер не наложува информациите од јавен карактер да бидат достапни во пристапен формат, и тоа ги ограничува можностите на лицата со попреченост да имаат пристап до суштински информации. Недоволно се обезбедува толкување на знаковниот јазик, и на располагање се само мал број на обучени толкувачи. Дополнително, употребата на Брајовото писмо во земјата е недоволно регулирана и промовирана, што дополнително ги маргинализира лицата со оштетен вид⁸⁷. Дотолку повеќе што информациите поврзани со катастрофи и системите за рано предупредување често не се обезбедуваат во пристапен формат за лицата со попреченост, како што се знаковниот јазик, Брајовата азбука или поедноставен јазик. Недостигот на пристапна комуникација може да ги спречи да добијат навремени предупредувања и клучни информации за време на вонредни состојби.

Политиките за намалување на ризиците од катастрофи се слепи за вклучување на попреченоста

Покрај тоа, постои недоволна координација меѓу институциите за да се гради резилентноста на лицата со попреченост. Во многу владини институции не се назначени лица за контакт во однос на координација за лицата со попреченост, а клучните носители на одлуки често немаат свест и разбирање во врска со вклучувањето на попреченоста во околности на катастрофи. Тоа резултира со исклучување на лицата со попреченост во сите фази на управување со катастрофи, односно, превенција, подготвеност, одговор и закрепнување, со политики и мерки кои даваат нецелосен одговор на нивните потреби.

⁸⁵ UNPRPD (2022), Анализа на состојбата со правата на лицата со попреченост во Северна Македонија- Извештај за земјата.

⁸⁶ Ibid

⁸⁷ Ibid

Не постои систем за собирање податоци

Состојбата со која се соочуваат лицата со попреченост е тешко да се подобри поради недостаток на систематски собрани, расчленети, и воедначено споделени податоци за лицата со попреченост, а тоа оневозможува да се разберат и надминат специфичните ризици и потреби во сценаријата за катастрофи. Постојечките механизми за мониторинг на услугите се ориентирани кон прибирање на податоци за тековните процеси, а не кон резултатите и квалитетот на обезбедените услуги. Недостасува теренска проценка на потребите на децата/лицата со попреченост. Недостасува обучен кадар, мрежа и пристапна инфраструктура и соодветно дефинирани стандарди за квалитет за попреченоста. Наспроти законската обврска за водење евиденција на децата со попреченост, ниту здравствените установи, ниту Институтот за јавно здравје не водат регистри на деца со попреченост.

Недостаток на поволна средина за политичко учество на лицата со попреченост

Тешкотиите во однос на учеството во изборите се особено изразени кај жените и лицата со попреченост од немнозинските етнички групи. Остварувањето на правото на глас од страна на лицата со попреченост, кога гласањето се одвива дома, е засновано на медицинскиот модел.⁸⁸ Покрај тоа, предизвиците околу пристапноста до политичките партии и нивните внатрешни структури ја загрозуваат способноста на лицата со попреченост да се кандидираат за функција, да направат информиран избор на изборите, да се здружат и да учествуваат во политичкиот живот.

Недоволно специјализирани здравствени услуги и програми за превенција, рано откривање, дијагностицирање, рана интервенција и рехабилитација

Според, возраста на децата кои по прв пат се вклучени во обезбедување услуги за рани интервенции во детството, произлегува дека идентификувањето на децата со задоцнет развој/попреченост е задоцнето во Северна Македонија. Во однос на упатувањето, родителите се обично се тие кои бараат услуги⁸⁹.

Што може да се направи?

Политики и правна рамка

- Преку правната рамка, политиките и практиките треба да се обезбеди примена на пристап кон попреченоста што се заснова на човековите права.
- Обезбедување целисходно учество на лицата со попреченост во сите одлуки што ги засегаат, без разлика дали станува збор за реформи во законите/политиките, пристапноста и транспортот, наставните програми во образованието или нешто друго

⁸⁸ ОБСЕ-ОДИХР. Изборно учество на лицата со попреченост и спроведувањето на изборите во Северна Македонија – Информација за активност.

⁸⁹ Каровска Ристовска А и др. Анализа на состојбата со интервенциите во раното детство во Северна Македонија, Фонд за деца на Обединетите Нации (УНИЦЕФ), Канцеларија во земјата, Скопје, 2023

- Унапредување на улогата и функционирањето на националната институција за човекови права (Народен правобранител) во однос на Националната рамка за мониторинг на КПЛП
- Спроведување на строги стандарди за пристапност преку конкретно спроведување на политиките за инклузивно образование; зајакнување на поддршката за вработување; и зајакнување на социјалните услуги
- Зголемување на одговорноста за случаите на дискриминација на лицата со попреченост

Институционални капацитети и управување

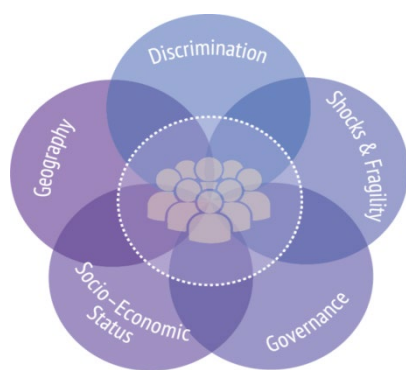
- Спроведување на стандардите за пристапност во целата јавна инфраструктура, вклучувајќи ги зградите, транспортот и просторот во заедницата, со фокус на инклузивен дизајн и конкретни подобрувања во руралните области со цел на лицата со попреченост да им се овозможи безбедно и самостојно движење.
- Зајакнување на капацитетите на сите институции за имплементација на Националната стратегија за правата на лицата со попреченост за 2023-2030; зајакнување на капацитетите на Националниот завод за статистика, владините институции и националните институции за човекови права за систематско собирање на расчленети податоци и анализа на податоците за попреченоста од страна на владините институции
- Обезбедување на расчленети податоци кои ќе обезбедат соодветен увид во состојбата на лицата со попреченост во различни сектори, вклучително и во секторите за предучилишно образование, образование, вработување, здравствена заштита, социјална заштита и други релевантни сектори
- Подобрување на меѓуинституционалната координација и соработка

Едукација и свесност

- Зајакнување на знаењето и свесноста на носителите на правата и носителите на должност
- Спроведување кампањи за зголемено разбирањето кај јавноста за прашањата поврзани со попреченоста, намалување на стигмата, негативните стереотипи и промовирање на инклузивноста.
- Охрабрување на медиумите и јавните личности позитивно и точно да ги претставуваат лицата со попреченост

Мигранти, бегалци, баратели на азил, лица под супсидијарна заштита, лица на кои им е доделена привремена заштита, лица без државјанство

Податоците за мигрантите во Северна Македонија се достапни само од пописот на населението на национално ниво. Според пописот од 2021 година⁹⁰, во земјата живеат вкупно 57.404 мигранти, додека Атласот за миграции на Европската унија нотира зголемена стапка на имиграција со 694 000 лица од кои (38% се населени во ЕУ) и 7.065 бегалци на територијата во 2022⁹¹. Според МВР, до 16.08.2024 година, биле поднесени 187 барања за азил. Најголем дел од нив се од Сирија (n=50), Мароко (n=39), Демократска Република Конго (n=20) Алжир (n=13) и Пакистан (n=9). Извори во Министерството за социјална политика, демографија и млади посочуваат дека во земјата живеат околу 100 лица без државјанство.

Кој е најранлив да заостане?

Млади лица без државјанство – не можат да го остварат правото на образование

Работоспособни баратели на азил – немаат пристап до пазарот на трудот

Лица на кои им е доделена привремена заштита – немаат ефективен пристап до правата

Непридружувани деца – немаат пристап до здравствени услуги, нема проценка на возраста и не се вклучени во образованието

Жени и деца без државјанство – најранливи на кризи и шокови

Член (4а) од Законот за матична евиденција на граѓаните предвидува дека секое дете, без оглед на статусот на родителите, мора да се запише во матичната книга на родените веднаш по раѓањето. Според податоците на Управата за водење матични книги заклучно со јуни 2024 година, во 2024 година имало 342 деца за кои било потребно да им се додели име и со тоа биле изложени на ризик од бездржавјанство. 62 од овие деца, во меѓувреме биле запишани во матичните книги. Преку системското собирање на податоци за новороденчињата, Северна Македонија влегува во нова фаза на систематско запишување на децата во матичната книга на родените, како и превенција и искоренување на ризикот од бездржавјанство.

⁹⁰ ДЗС (2023) Попис на население 2021, Скопје. Достапно на [POPIS_DZS_web_EN.pdf \(stat.gov.mk\)](#)

⁹¹ Blasco, A., Icardi, R., Kajander, N., Krawczyk, M., Loeschner, J., Scapolo, F., Seiger, F., Sermi, F. and Tarchi, D., Atlas of Migration - 2023, Bongiaro, D., Crespi, I. and Sofos, I. editor(s), Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2023. Достапно на: [JRC Publications Repository - Atlas of Migration - 2023 \(europa.eu\)](#)

Дискриминација: Барателите на азил⁹² се дискриминирани во најголема мера. Интерсекциската дискриминација се должи на неколку фактори како што се расата, етничката припадност, возраста и родот. Тоа резултира со социјална исклученост и неможност да се остваруваат основните универзални човекови права како што се правото на идентитет, образование, здравство и други економски, социјални, културни, граѓански и политички права. „Додека постои можност за образование врз основа на одлука на Министерството за социјална политика, демографија и млади, не постои можност да се издаваат свидетелства на млади лица без државјанство и баратели на азил бидејќи немаат ЕМБГ за да бидат регистрирани во системот на Министерството за образование и да им се издаде свидетелство“⁹³. Тоа може да има долгорочен ефект врз социјалната инклузија на овие лица. Понатаму, работоспособните баратели на азил се дискриминирани бидејќи не можат да работат, да добијат ЕМБГ или да отворат банкарска сметка, што е спротивно на меѓународното право за човекови права. *Третманот на оваа група е површен, оставајќи ги со мал избор, или да се интегрираат или да ја напуштат земјата*⁹⁴. Добросостојбата на мигрантите, бегалците и барателите на азил зависи од поседувањето на ЕМБГ, и тоа е услов за да имаат ефикасен пристап до услугите. Во првите шест месеци од 2024 година, 3.105 мигранти и бегалци транзитирале низ Северна Македонија. Најголемиот број од нив, или 60%, се од Сирија, 7% од Мароко и 4% од Египет, Авганистан и Демократска Република Конго. Помалку од 1% поднесуваат барање за азил. Овие мигранти генерално не остануваат подолго од еден или два дена во Привремените прифатни центри каде што добиваат хигиенски пакети, храна и лекови. Врз основа на одлуката на Владата од 2015 година, сите нерегуларни мигранти имаат пристап до здравствена заштита. Во Прифатниот центар за странци се приведени 120 деца, од кои 51 непридружувано дете, за да се обезбедат нивните искази како сведоци во судските предмети против криумчарите во 2023 година⁹⁵. Непридружуваните деца често поминуваат низ постапката за азил за да им се обезбеди заштита, и тоа е главно комплементарна, супсидијарна заштита. Поради ограничувањето во одредбите на Законот за меѓународна и привремена заштита, семејното обединување се оддолжува за две години за лицата на кои им е доделена супсидијарна заштита, иако ова право треба веднаш да се реализира⁹⁶.

Географија: Географијата претставува фактор на ризик поради несигурните рути по кои мигрантите и бегалците се принудени да одат, соочувајќи се со многу неизвесности. Барателите на азил вообичаено се сместуваат во прифатниот центар во Визбегово. Центарот е лоциран на изолирано место, далеку од градот Скопје, со само една приклучна автобуска линија, и обезбедени бесплатни автобуски билети за барателите на азил и дозвола да излезат од центарот. Сепак, тие се континуирано дискриминирани и ретко ги остваруваат своите меѓународно предвидени права поради немање правна основа за работа во земјата. *Престојот*

⁹² Барател на азил е странец кој бара меѓународна заштита од Република Северна Македонија, кој изразил намера или поднел барање за азил, по кое не е донесена конечна одлука во постапката за признавање на правото на азил.

⁹³ Дискусија во фокус група за мигранти, баратели на азил и лица без државјанство, 23 август 2024, Скопје

⁹⁴ Дискусија во фокус група за мигранти, баратели на азил и лица без државјанство, 23 август 2024, Скопје

⁹⁵ МЗМП (2023) Извештај за имиграциониот притвор во Северна Македонија, достапен на интернет: <https://myla.org.mk/wp-content/uploads/2024/07/Detention-ENG-2023.pdf>

⁹⁶ EUAA/EVAL/2022/12/FR; Финална надворешна евалуација на Патоказот на ААЕУ за соработка со Северна Македонија, Извештај за Ex post евалуација

во затворено и оддалечено место има негативно влијание врз нивното ментално здравје и ја зголемува потребата за психо-социјална поддршка која инаку е оскудна⁹⁷.

Социо-економски статус: Лицата на кои им е доделена меѓународна заштита, како лица со статус на бегалци,⁹⁸ и лица под супсидијарна заштита⁹⁹, можат формално да пристапат до пазарот на трудот и да остваруваат приходи. Од друга страна, барателите на азил и лицата без државјанство не можат формално да бидат вклучени на пазарот на трудот, бидејќи соодветната законска регулатива не предвидува доделување на ЕМБГ на овие лица, и затоа тие се соочени со финансиски тешкотии и се социјално исклучени. „Тие можат неформално да бидат работно ангажирани, добро се поврзани меѓу себе и имаат информации за тоа што можат, што треба и што не треба да прават“¹⁰⁰. Пристапот до основното образование се обезбедува во основното училиште што постои на ад-хок основа во Визбегово на македонски јазик, каде што барателите на азил се сместени и поддржани преку проекти во отсуство на систематски решенија. Ако барателите на азил добијат позитивна одлука на нивното барање за азил и добијат меѓународна заштита, нивниот социо-економски статус се подобрува, но постапката на одобрување трае долго (повеќе од шест месеци). Од друга страна, одобрувањето на барањето за азил овозможува и пристап до програма за интеграција преку која може да се подобрат нивните социоекономските услови, но тоа ретко се случува. „Оваа година имавме 145 барања за добивање меѓународна заштита и 6 беа одобрени; тоа се првите одобрени барања од 2016“¹⁰¹. 627 од 786 идентификувани лица во ризик од бездржавјанство се стекнаа со својата прва лична карта во Северна Македонија. Во моментот кога се пишува овој извештај, 159 лица остануваат без документи, што ги ограничува во наоѓањето вработување или во пристапот до системот за здравствена и социјална заштита. Некои лица не се запишани во матичните книги на родените; и некои немаат определено државјанство по распадот на поранешна Југославија. Тие можат да добијат пасош за странци и за патување, но без личен документ за идентификација тие не можат да работат и тоа ги става во тешка положба. „Повеќето од нив се Роми по етничко потекло и се активни во неформалната економија.“¹⁰²

Друга група на бегалци кои се присутни во земјата се 179 бегалци од Косово кои подолго време живеат како бегалци од 1999 година. Трендот да се прекине меѓународната заштита на косовските бегалци продолжува, и сè уште е во тек решавањето на нивниот статус со доделување на постојан престој во согласност со Измените на Законот за странци (од декември 2023 година).

⁹⁷ Дискусија во фокус група за мигранти, баратели на азил и лица без државјанство, 23 август 2024, Скопје.

⁹⁸ Лице со статус на бегалец е странец кој по разгледувањето на неговото/нејзиното барање добил статус на бегалец и за кој е утврдено дека ги исполнува условите утврдени во Женевската конвенција, односно лице кое, поседувајќи основан страв од прогон поради раса, религија, националност, припадност на одредена социјална група или политичко мислење, е надвор од земјата во која е државјанин, и не е во можност или, поради страв, не сака да ја искористи заштитата на таа земја, или кој, немајќи државјанство и се наоѓа надвор од земјата на неговото поранешно вообичаено живеалиште, не е во можност, или поради таков страв, не сака да се врати во таа земја.

⁹⁹ Лицата под супсидијарна заштита се странци кои не се квалификуваат како бегалци, но на кои Република Северна Македонија ќе им даде право на азил и ќе им дозволи да останат на нејзината територија, бидејќи постојат причини да се верува дека доколку се вратат во земјата на државјанство или, во случај да немаат државјанство, би се соочиле со реален ризик да претрпат сериозни повреди во нивната земја на поранешно вообичаено живеалиште.

¹⁰⁰ Дискусија во фокус група за мигранти, баратели на азил и лица без државјанство, 23 август 2024, Скопје.

¹⁰¹ Ibid

¹⁰² Ibid

Северна Македонија ја активираше Привремена заштита¹⁰³ во август 2023 година, обезбедувајќи им безбедност и заштита на над 500 бегалци од Украина. Потребно е Владата да ги измени релевантните закони за да се обезбеди ефикасен пристап до правата и услугите во согласност со Законот за меѓународна и привремена заштита.¹⁰⁴

Шокови и кризи: Бегалците и барателите на азил бегаат од војни и конфликти и често имаат доживеано трауматски настани. Некои се резилентни, додека други се многу кривки и им е потребна поддршка за менталното здравје. Објектите во кои се сместени се безбедни во однос на природни непогоди и постојат протоколи за вонредни состојби, но вежбите не се организираат редовно. Жените и децата без државјанство, главно од ромска етничка припадност, се во најранлива состојба. Живеалиштата во кои живеат се супстандардни и импровизирани, ранливи на пожари и поплави. Не се спроведуваат мерки за превенција и подготвеност.

Управување: Гласот на мигрантите, бегалците, барателите на азил и лицата без државјанство ретко може директно да се слушне. Редовни посети се организирани од меѓународни организации, заедно со властите и граѓанските организации кои ги претставуваат и се застапуваат за нивните права. Овие организации, исто така, обезбедуваат услуги како што се бесплатна правна помош, психо-социјална поддршка и други услуги во рамките на објектите каде што се сместени. Граѓанските организации, исто така, прават редовни проценки на потребите, анализа на празнините во системот, и предлагаат промени и подобрувања. Оваа поддршка се заснова на проекти, а финансирањето на услугите кои ги даваат граѓанските организации за овие целни групи не е ниту системски уредено, ниту финансирано од државата.

Зошто заостануваат?

Нецелосна правна рамка која не е усогласена со меѓународните стандарди за човекови права

Предизвиците во имплементацијата што се должат на неусогласеност на Законот за меѓународна и привремена заштита и Законот за странци го попречуваат ефективниот пристап до правата на насилно раселените лица од конфликтот во Украина, што создава големи пречки за нивната инклузија и самостојност во земјата.

Неусогласеност со директивите на ЕУ за мигранти и баратели на азил

Директивата за квалификации¹⁰⁵ наложува на земјите-членки да обезбедат непосреден пристап до пазарот на трудот за лицата на кои им е доделена меѓународна заштита. Поконкретно, за

¹⁰³ Во случај на масовен прилив на лица кои пристигнуваат директно од земја каде што нивниот живот е загрозен од војна, граѓанска војна, окупација, внатрешен конфликт кој се карактеризира со насилство или масовно кршење на човековите права, Владата може да им додели привремена заштита.

¹⁰⁴ На 30 јули 2024 година, Владата ја одобри одлуката за продолжување на привремената заштита за Украинците до 9 август 2025 година, по претходната одлука усвоена на 8 август 2024 година. Спроведувањето на привремената заштита е условено со усвојување на измени и дополнувања на релевантните закони, кои се уште не се започнати.

¹⁰⁵ [L_2011337EN.01000901.xml \(europa.eu\)](#)

барателите на азил, според Директивата за услови за прифат (RCD)¹⁰⁶, земјите-членки треба да им дозволат на барателите на азил пристап до пазарот на трудот не подоцна од девет месеци по нивното барање, иако тоа не претставува неограничен пристап, бидејќи дозволени се и некои ограничувања.¹⁰⁷ Директивата за еднаквост на расите¹⁰⁸ го нагласува правото на еднаков третман во однос на работните услови, и тоа придонесува кон недискриминирачко работно опкружување. Законите на Северна Македонија треба да се усогласат со овие директиви како дел од напредокот во пристапувањето кон ЕУ.

Недостаток на ефективна политика за интеграција

Успешната интеграција на мигрантите, бегалците, лицата под супсидијарна заштита, привремена заштита и барателите на азил се заснова на правичен пристап до можности и ресурси, учество во заедницата и општеството, и чувство на сигурност и припадност во нивните нови домови¹⁰⁹. Дискусијата во фокус-групата со барателите на азил јасно покажа дека и покрај обезбеденото домување, хигиена и храна, како и изнаоѓањето ад-хок решенија за основното образование на децата, сепак на барателите на азил не им е обезбедено правото на здравје, вклучување на пазарот на трудот, и програми за развој на вештини за социјализација и социјално поврзување. „Има подготвеност за изучување на македонскиот јазик, но тоа сè уште не е потврдено од властите.“¹¹⁰ Поддршка за социјална заштита се обезбедува само откако ќе се додели меѓународната заштита, како и право на независно живеење, вработување и интеграција.

Неспроведување на Упатството за условите за прифат на непридружувани деца

Агенцијата за азил на Европската унија го преведе и дисеминираше Упатството за условите за прифат на непридружувани деца, но не обезбеди поддршка во врска со имплементацијата во Северна Македонија. Упатството е важно бидејќи не се спроведува активности за одговор на здравствените потреби на барателите на азил и операционализација на процедурите за проценка на потребите. Проценката на потребите е исто така проблематична бидејќи недостасува јасно определен мандат на Агенцијата за азил на Европската унија да обезбедува поддршка за подготовка на протокол за прифат со посебен фокус на здравствените аспекти поврзани со прифатот и сместувањето¹¹¹. Поради тоа децата на кои им е потребна здравствена заштита и образование се во поранлива состојба, и тоа е во судир со принципот за „најдобар интерес на детето“.

Предизвиците околу имплементација што се должат на недостатокот на усогласеност на законодавството го попречуваат ефективниот пристап до права за насилно раселените лица од

¹⁰⁶ ЕК, Директива за услови за прифат, Достапно на: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/reception-conditions_en

¹⁰⁷ ECRE (2024) Документ за политики: Правото на работа за барателите на азил во ЕУ. Достапно на: [ECRE-Policy-Paper-12_The-Right-to-Work-for-Asylum-Applicants-in-the-EU.pdf](#)

¹⁰⁸ ЕК (2000/43/ЕЦ) Директива за расна еднаквост. Достапно на: [Directive - 2000/43 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](#)

¹⁰⁹ Ager & Strang, 2008; Hynie, Korn, & Tao, 2016; Phillimore & Goodson, 2008; Smith, 2008.

¹¹⁰ Фокус група дискусија за мигрантите, барателите на азил и лицата без државјанство, 23 август, 2024 година, Скопје.

¹¹¹ EУАА/EVAL/2022/12/FR; Финална надворешна евалуација на Патоказот на ААЕУ за соработка со Северна Македонија, Извештај од ex-post евалуација

конфликтот во Украина, и тоа создава голема пречка за инклузијата и самостојното живеење во Северна Македонија.

Што може да се направи?

Стигматизацијата и предрасудите се основните причини за маргинализација на мигрантите, бегалците, барателите на азил и лицата без државјанство, и тоа треба да се надмине преку едукација. Исто така, несоодветната законска регулатива и политики помагаат да се зацврсти дискриминацијата и релативната неказниност на говорот на омраза против оваа група. Солидарноста и емпатијата мора да се развиваат уште од рана возраст. Идентификуваните празнини преку квалитативното истражување и анализа, исто така, ја дадоа основата за следните препораки:

Политики и правна рамка

- Целосна имплементација на Одлуката за привремена заштита на насилно раселените лица од конфликтот во Украина, преку обезбедување нивна инклузија и самостојност, усогласување и измени на Законот за социјална заштита, здравствено осигурување, вработување и работа на странци, ЕМБГ и соодветните Правилници.
- Поддршка на Владата за воспоставување рамка за интеграција на лицата на кои им е доделена меѓународна заштита преку усвојување на соодветен Закон или Стратегија за интеграција.
- Усогласување на законите за азил со Директивата за квалификација, Директивата за услови за прифат¹¹² и Директивата за расна еднаквост¹¹³ во однос на учеството на пазарот на трудот, како и со законодавството на ЕУ за азил во однос на семејното обединување на непридружувани малолетни лица
- Подготовка на политика за интеграција и спроведување на програми за прифаќање преку кои ќе се обезбеди целосно остварување на сите човекови права на овие групи на население
- Укинување на праксата да се сместуваат непридружуваните деца во прифатните центри и укинување на праксата да се задржуваат децата кои бараат азил и кои се идентификувани како сведоци во процесот на кривични постапки против криумчарите
- Решавање на правниот статус на сите идентификувани лица кои се изложени на ризик од бездржавјанство
- Воведување на постапка за утврдување на бездржавјанство за лица во контекст на миграциите во рамките на Законот за странци, започнувајќи од 2025 година.

¹¹² ЕК, Директива за услови за прифат, Достапно на: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/reception-conditions_en

¹¹³ ЕС (2000/43/ЕС) Директива за расна еднаквост. Достапно на: [Directive - 2000/43 - EN - EUR-Lex \(europa.eu\)](https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/43/oj)

Институционални капацитети и управување

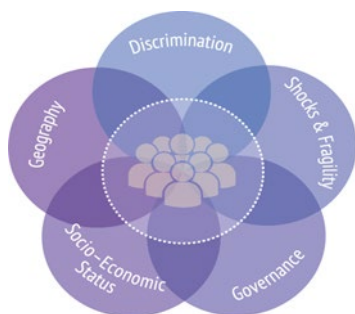
- Спроведување постапка за семејно обединување за лица под супсидијарна заштита во разумен рок, што треба да започне во раните фази на постапката за азил, и тоа веднаш по одлуката за доделување на заштитата
- Подготовка на протоколи со СОП за прифат, со посебен фокус на здравствената состојба, и проценка на знаењето и едукација на персоналот
- Обезбедување соодветен кадар за да ја спроведува постапка за проценка на возраста
- Адаптација на просторот за лицата со попреченост во сите прифатни центри

Едукација и свесност

- Зајакнување на капацитетите и човечките ресурси за спроведување на постапка за проценка на возраста
- Кампањи за подигнување на свеста за да се намали стигматизацијата и промовирање интеграција на овие групи

Лица лишени од слобода

Според Годишниот извештај за казнена статистика на Советот на Европа, Северна Македонија има дваесет и шест (n=26) лица во притворските одделенија за малолетни сторители на кривични дела и 2606 затвореници во затворите. Во извештајот се нотира дека земјата има многу висока стапка на затворска популација на 100.000 жители (48 PA %); многу висока стапка на затворска популација на возраст од 50 или повеќе години (42 PA%); и многу висока стапка на затвореници на еден вработен во затворите (47 PA%), како и висока стапка на населеност на затворите на 100 места (45 PA%)¹¹⁴. Најновите податоци според TMEE Data Colletion покажуваат намалување на бројот на деца (0-17 години) во притворските одделенија на крајот од годината (на 100.000), односно, во 2022 година се евидентирани само 5 деца, а во притвор пред судење имало 2 деца, што претставува зголемување од 1 во 2020 година. Намалена е и употребата на медијација и алтернативни мерки за децата во судир со законот. Во 2022 година имало изречено 4 алтернативни мерки, намалено од 25 алтернативни мерки во 2021 година, додека институционални мерки биле изречени на 18 деца, а 4 деца биле осудени со мерка затвор во 2022 година.

¹¹⁴Aebi, M. F. & Cocco, E. (2024). SPACE I - 2023 – Совет на Европа, Годишна казнена статистика: Затворска популација. Совет на Европа.

Дискриминација: Во Универзалниот периодичен преглед се истакнува пренатрупаноста и супстандардните услови во некои затворски одделенија, вклучувајќи го и недостатокот на пристап до вода за пиење и санитација, како постојани проблеми кои ги засегаат лицата во затворите и притворските одделенија. Постои ограничен пристап до здравствена заштита, вклучувајќи и заштита на менталното здравје, стоматолошки третман и третман за зависност од

Кој е најранлив да заостане?

Затворени или притворени лица со попреченост –

затворите немаат соодветни услови за лицата со попреченост

Затворени или притворени жени – не постои опција да бидат префрлени во друг затвор (само Идризово) и најчесто страдаат од лоши хигиенски услови

Децата во воспитно-поправните установи – особено ранливи бидејќи не добиваат образование, изложени се на дискриминација и на ризик од рецидивизам. Децата Роми се премногу застапени.

Повратници од Даеш во Сирија – не можат да добијат лични карти и не можат да ги остваруваат права на здравствена заштита, образование, социјална заштита

употреба на дрога. *Европскиот комитет за спречување на тортура и нечовечно или понижувачко постапување или казнување постојано упатува критики за особено лошите услови во притворските одделенија и затворите.*¹¹⁵

Бројот на затворски чувари и персонал е недоволен, и тие не се сензибилизирани за личните потреби, идентитетот и статусот на затворениците и нивните права. Иако дискриминацијата е забранета со Законот за извршување на санкциите¹¹⁶, забележана е дискриминација на затворениците со физичка попреченост во однос на другата затворска популација. Во однос на физичката попреченост, затворите не ги следат ниту одлуките на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација. Жените, исто така, се дискриминирани бидејќи нивното префрлање во други затвори во земјата не е регулирано. Иако беа направени одредени измени, сепак недостасува ефективното спроведување на таквите можности.

Жените од територијата на целата држава кои се осудени на казна затвор ја издржуваат казната во КПУ Идризово, како единствена казнено-поправна установа во државата каде што има посебно одделение за жени. Лошите и нехигиенски услови особено ги погодуваат жените. Постојано има пријави за малтретирање и прекумерна употреба на сила од страна на

¹¹⁵ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/anti-torture-committee-report-on-north-macedonia>

¹¹⁶ Закон за извршување на санкции, Службен весник бр: 99/2019 во член.4; став.(2) предвидува дека „Забранета е дискриминација врз основа на расата, бојата на кожата, потеклото, националното и етничкото потекло, полот, сексуалната ориентација, родовиот идентитет, припадноста на маргинализирана група, јазикот, државјанството, социјалното потекло, образованието, религијата или верското убедување, политичките или други уверувања, попреченоста, возраста, семејниот или брачниот статус, имотната состојба, здравствената состојба, личниот имот или социјален статус, или некој друг статус на лицето спрема кое се извршува санкцијата”.

затворските чувари и полицијата. Конечно, жените повратници од Сирија и Ирак, за разлика од мажите, не беа притворени според чл. 322а од Кривичниот законик.

Во најранлива ситуација се децата во воспитно-поправните установи кои не добиваат образование, изложени се на дискриминација и на ризик од рецидивизам, и тоа влијае на нивниот квалитет на живот и перспективите во иднина. Тоа е спротивно на мислењето на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација¹¹⁷, додека извештаите на ЕУ за земјата непрекинато ја повторуваат препораката¹¹⁸ дека треба системски да се обезбеди образование за децата во воспитно-поправните домови.

Географија: Географијата сама по себе не претставува фактор на ризик бидејќи затворениците обично се сместени во затворите во согласност со проценката за безбедноста, но и во близина на нивното место на живеење. Кога тоа не е случај, затвореникот има право на ограничени контакти со семејството и посети од семејството. За лице кое живее во помал град, изречената условната казна да посетува психијатар не може да се спроведе, бидејќи во повеќето градови нема психолози и психијатри, и со тоа лицето е оставено без соодветна грижа.

Социо-економски статус: За да можат да го остварат правото на здравствена заштита во затворите, лицата кои се лишени од слобода треба да поседуваат лична карта и здравствено осигурување. Издавањето лична карта е проблематично за некои затвореници, односно за повратниците од Даеш во Сирија кои отслужуваат казна поради учество во странска армија/конфликт.

„Во моментот во Идризово има 50 болни лица и само еден лекар.“

Граѓанските организации кои работат со лицата лишени од слобода, исто така, пријавуваат *недоволен пристап до соодветна здравствена заштита, вклучувајќи и заштита на менталното здравје, стоматолошки третман и третман за зависност од дрога поради недостаток на лекови и кадар или погрешна дијагноза, па дури и несоодветен третман. Исто така, има наводи дека препишаните лекови за гинеколошко лекување не им се даваат на жените во затворите.* Лицата кои не се зависници од опијати се третираат како зависници од опијати, што укажува на злоупотреба. Здравствената заштита е најпроблематична, бидејќи недостасува кадар, додека сите затвореници или притвореници немаат здравствено осигурување.

За да се овозможи интегрирање на лицата лишени од слобода во општеството откако ќе бидат ослободени, тие треба да поседуваат лична карта најмалку 9 месеци пред да бидат ослободени, и да им се обезбеди пристап до програми за адаптација и/или обука за работа според спроведена проценка. Сепак, *затворениците и притворениците немаат информации како можат да извадат документи за лична идентификација и да ги побараат своите права.* Неодамна беше обезбедена стручна обука, но тоа беше понудено преку проект и не се обезбеди системско решение. Како резултат на тоа, сите затвореници се соочуваат со финансиски

¹¹⁷На 23.03.2023 е [донесено мислење](#) со кое се констатира дека постои директна континуирана дискриминација на децата во Воспитно-поправниот дом поради недостатокот на пристап до образование.

¹¹⁸ЕК (2022) Извештај за земјата Северна Македонија, Брисел. Достапно на: [North Macedonia Report 2022 - European Commission \(europa.eu\)](#)

предизвици кои влијаат на нивната благосостојба и способност да живеат достоинствено, имајќи ја предвид нивната слаба куповна моќ за да си ја обезбедат потребната храна, хигиенски пакети и соодветни услови во ќелијата. Лицата лишени од слобода имаат право да работат надвор од затворот и за тоа можат да бидат платени, но за затворениците од машки пол тоа е проблематично бидејќи компаниите бараат потврда за неосудуваност спротивно на Законот за работни односи.

Конечно, лицата лишени од слобода не добиваат никакво советување или поддршка за да се прилагодат на животот откако ќе бидат ослободени. По подолг период поминат во затвор, повеќето од нив се соочуваат со промени во општеството и семејните структури (многумина се соочени со развод, загуба на член на семејството, на родител или партнер) и се соочуваат со проблеми околу домувањето. Тоа е особено проблематично за жените кои немаат сопствен дом или земјиште и имот, за разлика од мажите. Откако ќе бидат ослободени, повратниците од Даеш не можат да отворат банкарска сметка бидејќи се квалификувани како терористи и се принудени да работат во неформалниот сектор, останувајќи во состојба на несигурност.

„Многумина намерно се вклучуваат во кривични дела за да се вратат во затворот бидејќи се бездомници“.

Шокови и кривкост: Економските кризи имаа свое влијание врз функционирањето на казниот систем и индиректно врз благосостојбата на лицата лишени од слобода. Запрено е инвестирањето со цел за да се подобрат казнените установи за затворениците и притворениците (врз основа на проекти). *„Инфлацијата на цените има негативно влијание врз планот за изградба на нови затвори, или реновирање и преуредување на постојните затвори, а Управата за извршување на санкции побара дополнителни средства од Владата*¹¹⁹. Откако ќе бидат ослободени од затвор, корисниците имаат право на еднократен готовински трансфер, но исплатата трае со месеци додека цените на основните производи растат, оставајќи ја целната група во многу тешка финансиска состојба и во ризик да продолжи да извршува кривични дела. Како резултат на сите овие фактори, поголемиот дел од затворската популација не се сторители по прв пат, туку повратници.

Во однос на природните непогоди, постојат посебни прописи за процедурите во случај на пожар, земјотрес и поплава. Сепак, мерките за превенција и подготвеност со затворската популација не се спроведуваат редовно, оставајќи ги да бидат поранливи.

Управување: Гласот на лицата лишени од слобода ретко може директно да се слушне, и доколку тоа се случи, тоа е за време на посетите од страна на претставници на меѓународни организации и мисии кои работат на заштита на човековите права на оваа популација. Нивните потреби и интереси се индиректно претставувани од страна на граѓанските организации кои обезбедуваат услуги за лицата лишени од слобода, кои исто така се залагаат за промени на политиките. Една од најголемите идентификувани слабости на системот се однесува на недостатокот на меѓуинституционална координација и недоволното финансирање кои негативно влијаат на

¹¹⁹ Интервју, Управа за извршување на санкции, 29 август 2024

остварувањето на нивните права (на пример, долго време на чекање за да се обезбеди терапија со метадон).

Зошто заостануваат?

Нема соодветен простор и услови за извршување на санкциите

Материјалните услови во сите казнено-поправни установи и притворски одделенија не се во согласност со Стандардните минимални правила на Обединетите нации за третман на затворениците (Нелсон Мандела правила). Затворските објекти во Идризово и Куманово се пренатрупани. Проектот за реконструкција на објектите на казнениот систем и системот за малолетничка правда во насока на подобрување на условите, не се реализира во предвидената динамика. Тоа понекогаш резултира со издржување на казната во нечовечки услови за благосостојбата, но и безбедносни проблеми и за лицата лишени од слобода и за затворската полиција. Пренатрупаноста и лошите и нехигиенски услови особено влијаат на жените.¹²⁰

Недостасува операционализација на Правилникот за распоредување, класификација и разместување на осудените лица во казнено-поправните институции

Измените на овој Правилник беа усвоени¹²¹ да им се овозможи на жените кои издржуваат затворска казна да ги уживаат истите права и бенефиции како и мажите, но префрлањето на жените во други казнено-поправни установи не се спроведува. Акцискиот план со активности и извори на буџетирање за адаптација, реконструкција или изградба на установи од полу-отворен или отворен тип за осудените жени не е ниту усвоен, ниту спроведен.

Слаби програми за рехабилитација и реинтеграција

Сите едукативни активности не се достапни, особено за децата во поправните домови; се спроведуваат само ограничен број на рекреативни и социјални активности и некои активности за вработување; но истите се недоволни, не се систематски организирани и не се достапни за сите затвореници во ризик. Дотолку повеќе што Комитетот против тортура истакнува дека „се прават напори да се обезбедат систематски и персонализирани програми за дерадикализација за затворениците кои се осудени за тероризам во странство, но такви програми не се достапни за лицата осудени за кривични дела за домашен тероризам“¹²². Отсуството на ефикасна програма резултира со пренатрупаност на казнениот систем со повратници сторители на кривични дела.

Недоволна екипираност, финансирање и давање приоритет на механизмот за превенција

За да се постигне ефикасност во работата, освен полицијата, потребно е да се ангажираат и медицински професионалци, социјални работници и други релевантни експерти во казнениот

¹²⁰ ОН (2024) Збирка на информации подготвени од Канцеларијата на Високиот комесар за човекови права на Обединетите нации, Четириесет и шеста седница на работната група за Универзалниот периодичен преглед во Советот за човекови права

¹²¹ Правилник за измена и дополнување на Правилникот за распоредување, класификација и разместување на осудените лица во казнено-поправните институции, Службен весник на Република Северна Македонија Бр. 120/23

¹²² Препорака на Комитетот против тортура [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#)

систем, особено оние кои обезбедуваат услуги за ментално здравје како што се психолози и психијатри. Достапноста на овој кадар е ретка, а тие се преоптоварени, ранливи на прегорување. Тоа резултира со несоодветна здравствена заштита, вклучувајќи и заштита на менталното здравје, стоматолошки третман и третман за зависности од дрога. Не се преземаат активности за превенција и подготвеност за вонредни состојби со затворениците и тоа ги прави особено ранливи на шокови.

Што може да се направи?

Социјалната, економската и политичката исклученост која е резултат на сериозните форми на дискриминација и лишување на овие групи се манифестира преку немање пристап до соодветна здравствена заштита, вклучително и заштита на менталното здравје, стоматолошки третман и третман за злоупотреба на дроги. Случаите на малтретирање, ставање во самица и прекумерна употреба на сила мора да се решаваат паралелно со проблемите околу недостатокот на персонал и севкупното недоволно финансирање на затворскиот систем. Стигматизацијата и неприфаќањето во општеството придонесуваат за нивната ранлива состојба.

Политики и правна рамка

- Понатамошна работа за да се зголеми капацитетот на затворите преку нови објекти, или реконструкција и преуредување на постојните објекти во согласност со меѓународните стандарди¹²³
- Зајакнување на примената на алтернативни затворски казни и на пробацискиот систем за да се намали бројот на затвореници и притвореници во затворите и притворските одделенија
- Усвојување законски измени за да се обезбеди пристап до образование за децата во воспитно-поправните домови

Институционални капацитети и управување

- Зајакнување и спроведување на можностите за образование и работа
- Развивање и спроведување на ефективни програми за рехабилитација и ресоцијализација
- Обезбедување пристапност за лицата со попреченост до објектите, во транспортот и програмите за информирање и реинтеграција
- Унапредување на консултациите со граѓанското општество и лицата лишени од слобода како носители на правата.
- Промена на оперативниот план и буџетот за активните мерки за вработување и обезбедување комбинација на стручна обука и лиценцирање доколку е потребно,

¹²³ Според Препораката на Комитетот против тортура [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#) потребно е да се направи усогласување со Стандардните минимални правила на Обединетите нации за постапување со затворениците (Нелсон Мандела правила); Стандардните минимални правила за алтернативни мерки на Обединетите нации (Правила од Токио) и Правилата на Обединетите нации за постапување со жени затвореници и алтернативни мерки за жени сторители (Правила од Банког) согласно Препораката на Комитетот против тортура

заедно со психосоцијална поддршка (разгледување на можностите за примена на моделот на социјално менторство)

- Запирање на праксата да се користат самици и да се истражат случаите на употреба на физичка сила против притворените деца од страна на обезбедувањето
- Редовен мониторинг и увид во воспитно-поправните установи во Тетово и Охрид за да обезбеди заштита на притворените деца и обезбедување на потребните услуги
- Обезбедување долгорочни финансиски и човечки ресурси, вклучително и квалификуван персонал за обезбедување соодветна здравствена заштита, вклучително и заштита на менталното здравје, стоматолошки третман и третман за зависност од дрога на сите места за лишување од слобода, вклучително и во социјални и други установи од затворен тип, во согласност со барањата на Факултативниот протокол кон Конвенцијата¹²⁴

Едукација и свесност

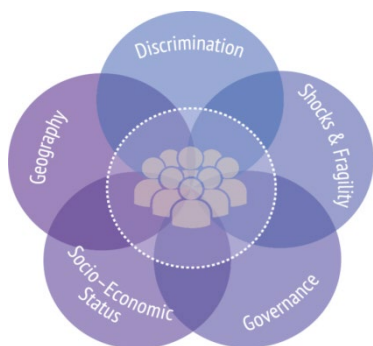
- Обезбедување обука и подигање на свеста на компаниите да не бараат потврда за осудуваност и олеснување на изгледите за реинтеграција на осудените лица по нивното ослободување
- Спроведување јавна кампања за дестигматизација во работата на лекарите и другиот медицински кадар со лица лишени од слобода во затворите
Да се воведат програми за стажирање на млади лекари, психолози и психијатри во казнено-поправниот систем.

¹²⁴ Препорака на Комитетот против тортура [CAT/C/MKD/CO/4 \(CAT 2024\)](#)

Лица кои живеат во рурални средини

Според податоците од пописот во 2021 година, руралните области во Северна Македонија покриваат близу 70% од територијата на земјата¹²⁵, меѓутоа, таму живее само 38,4% од населението. Тоа е значително опаѓање на бројките од 1960 година, кога 65,98% од населението живеело во руралните средини, што укажува на тренд на урбанизација со текот на децениите. Руралните заедници се карактеризираат со високи стапки на сиромаштија, при што 24,2% живеат под прагот на сиромаштија од 2017 година, имајќи предвид дека земјоделството останува доминантна економска дејност. Кај повеќето домаќинства кои се издржуваат исклучиво на земјоделството, постои тенденција за повисоки стапки на сиромаштија. Лицата

Кој е најранлив да заостане?

Жени кои живеат во рурални средини: Се соочуваат со повеќекратна и интерсекциска дискриминација и ограничен пристап до вработување, образование, здравство, СРЗП и исклученост од донесувањето одлуки.

Фармери и земјоделски работници: Особено ранливи на економски шокови, климатски промени и пазарни флукуации, што доведува до нестабилна егзистенција.

Етнички малцинства (Роми, Турци, Албанци): Се соочуваат со дополнителна дискриминација и маргинализација, што доведува до нивна исклученост од основните услуги и економските можности.

Деца – во руралните области нема пристап до предучилишно образование; стари згради на основните училишта, а малиот број на деца го ограничува учењето и

кои живеат во руралните средини имаат ограничени можности да учествуваат во јавниот и политичкиот живот.

Дискриминацијата останува значаен фактор за маргинализација и исклучување на руралното население, особено на жените. Жените кои живеат во руралните средини се несразмерно погодени од образовните и економските разлики, и се соочуваат со повеќе бариери за пристап до основните права и ресурси во споредба со жените од урбаните области. Традиционалните патријархални норми и социјални очекувања ги ставаат руралните жени во ранливи ситуации, со што се зајакнува родовата дискриминација. Мислењето на жените особено не се слуша, и тие ретко се консултирани за политиките и одлуките што се донесуваат.

Географија. Географските разлики во руралните средини во Северна Македонија значително влијаат врз пристапот до основните услуги. Во руралните области има лоша патна инфраструктура, ограничен јавен превоз и недостаток на чиста вода за пиење, и сето тоа придонесува за маргинализација и исклучување на руралните заедници. Анализата за

¹²⁵ Државен завод за статистика, Вкупно резидентно население, домаќинства и живеалишта во Република Северна Македонија, Попис 2021, Според пописот од 2021, во руралните места има 705,357 жители, од кои 358,135 се мажи и 347,222 се жени.

руралните села покажа дека само 5 од 22 села се поврзани на систем за канализација, што укажува на сериозни недостатоци во инфраструктурата за санитација¹²⁶. Оддалечените рурални области се соочуваат со сериозни проблеми во пристапот до услуги за основна здравствена заштита бидејќи нема лекари, стоматолози на ниво на примарна здравствена заштита или аптеки¹²⁷. Тоа создава значителни бариери за жителите на руралните средини, кои се принудени да патуваат на голема далечина и затоа имаат и дополнителни трошоци. Децата, жените и постарите лица кои поради достапноста на јавен превоз зависат од возрасните мажи за пристап до образование и здравствени услуги се несразмерно погодени од несоодветноста на руралната инфраструктура.

Ранливост на шокови

Управување. Руралното население во голема мера е исклучено од процесите на креирање политики и донесување одлуки. Структурите за локално управување, вклучувајќи ги и локалните комисији за родова еднаквост, честопати се неактивни или недоволно обезбедени со ресурси, оставајќи ги мажите и жените во руралните средини без мислење за одлуките што влијаат на нивниот живот. Недостатокот на целисходни консултации значи дека политиките што се креираат на национално и општинско ниво често не ги одразуваат нивните специфични потреби. Ваквата неповрзаност на руралното население и управувачките структури придонесува да се овековечат нерамноправноста и маргинализацијата. Жените во руралните средини, исто така, се помалку информирани за препознавање и пријавување на насилство и барање заштита (24% наспроти 36% кај жените од урбаните области). Жените од етничките малцинства, како Албанките и Ромките, се соочуваат со уште поголеми предизвици.¹²⁸

Социо-економски статус. Пазарот на труд во руралните средини се карактеризира со слаба понуда на работни места, што доведува до „внатрешна миграција“ на образованата и квалификуваната работна сила во други области во потрага по работа. Така се намалува расположливата работна сила во руралните средини, особено квалификуваните работници, што, од друга страна ја намалува атрактивноста за инвестиции. Националните програми кои имаат за цел да се активираат невработените лица и да се подобри економската состојба, не се пристапни за жителите на руралните области¹²⁹. Невработеноста кај жените во руралните средини е значително повисока во споредба со мажите во руралните средини и жените во урбаните средини. Главната причина е недостатокот на услуги за социјална поддршка, како што е грижа за децата, што би им овозможило активно да бараат вработување. Жените во руралните средини претежно вршат неплатена работа во домаќинството.

Можностите за образование во руралните средини се недоволно развиени, што резултира со значителен јаз во образовните постигнувања во споредба со урбаните средини. Значителен дел од руралното население има само основно образование, ограничувајќи ги нивните изгледи за вработување на подобри работни места. Достапно е основно и средно образование, но тоа

¹²⁶ Државен завод за статистика, Вкупно резидентно население, домаќинства и живеалишта во Република Северна Македонија, Попис 2021, Според пописот од 2021, во руралните места има 705,357 жители, од кои 358,135 се мажи и 347,222 се жени.

¹²⁷ Тошеска. М. (2022), Животот во нашите села: Предизвици и можности, АГРО ЛИДЕР

¹²⁸ ОБСЕ (2019) Анкета на ОБСЕ за насилството врз жените: Добросостојбата и безбедноста на жените во Северна Македонија.

¹²⁹ Тошеска. М. (2022), Животот во нашите села: Предизвици и можности, АГРО ЛИДЕР

образование е недоволно и не е инклузивно. Само 56% од руралните населби имаат основно училиште до деветто одделение во рамките на селото, и значителен број домаќинства немаат пристап до градинки.¹³⁰ *Комбинираните паралелки, каде ученици од разни одделенија учат заедно, не обезбедуваат квалитетно образование.*¹³¹ Многу семејства не можат да си дозволат превоз за нивните деца да посетуваат училишта во урбаните средини, и затоа ги користат локалните училишта кои располагаат со малку ресурси, особено во планинските или оддалечените области. Недостатокот на здравствени установи во близина (23% се изјасниле дека најблиската установа е на далечина од повеќе од 10 километри) дополнително ги влошува овие предизвици, особено за оние со пониски приходи, бидејќи се соочуваат со дополнителни трошоци за превоз.¹³²

Зошто заостануваат?

Општествени и културолошки норми

Поради длабоко вкоренети патријархални норми и вредности во руралните средини, жените имаат традиционална улога да се грижат за младите и постарите членови на домаќинствата. Жените се особено обесправени на пазарот на трудот во руралните средини, бидејќи честопати се ограничени да вршат само неплатена работа во домаќинствата и земјоделството. Тие се соочуваат со многу ограничувања во остварувањето на правата на здравство, образование, вработување и учество во јавниот и политичкиот живот. Значителен број девојчиња го напуштаат училиштето поради раниот брак или потребата да помагаат во домаќинството. Мажите, иако економски поактивни, исто така, се очекува да ја задржат традиционалната улога да обезбедат егзистенција, заработувајќи главно од земјоделството кое носи ниски и нестабилни приходи, со мали можности да се вклучат во друга економска дејност со повисоки приходи. Ваквата традиционална поделба на трудот во руралните домаќинства ја зајакнува сиромаштијата, дискриминацијата и маргинализацијата во споредба со урбаното население.

Географска изолираност и лоша инфраструктура

Лошата инфраструктура значително влијае на способноста на руралните заедници да пристапат до основните услуги, вклучувајќи ги здравствена заштита, образование и вработување, намалувајќи ја нивната мобилност и поврзаност. Ограничениот пристап до квалитетно образование ги влошува нееднаквостите и социо-економските разлики помеѓу руралното и урбаното население. Здравствените установи не се достапни во сите рурални населби што дополнително ја влошува нивната ранливост и очекуваниот животен век.

¹³⁰ Туна, Емељ, и Ана Симоновска. 2022. Мултидимензионална анализа за сиромаштијата во Северна Македонија. Национална федерација на фармери.

¹³¹ Дискусија во фокус групи со рурално население

¹³² Павловски, Б. и Фришчиќ, Ј. (2022). Кога местото на живеење го предодредува здравјето - Пристап до примарна здравствена заштита за руралното население во Северна Македонија. Здружение за еманципација, солидарност и еднаквост на жените - ECE

Лицата кои работат во земјоделскиот сектор не се евидентирани како земјоделци

Покрај тоа што регистрацијата е услов за да земјоделците добијат бенефиции од работен однос, како што се државни субвенции, осигурување за невработеност, инвалидски бенефиции, пензија и сл. , само мал дел од активните земјоделци се регистрирани, главно бидејќи сметаат дека не постои баланс помеѓу финансиските обврски што произлегуваат од регистрацијата и бенефициите или правата што би ги добиле за сметка на тоа. Причините за тоа се повеќебројни. За повеќето, главната мотивација за регистрација е пристапот до државни субвенции. Сепак, рестриктивните критериуми за подобност и пристрасниот процес на распределба на субвенциите често ги обесхрабруваат да пристапат кон регистрација. Необезбедувањето плата за време на породилно/родителско отсуство и боледување е уште еден значаен фактор што ги обесхрабрува жените да се регистрираат како земјоделци. Друга причина е што со текот на времето им се зголемуваат финансиските обврски кон државата, што резултира со намален број на регистрирани земјоделци, како и поради програми за рурален развој и земјоделство кои не ја отсликуваат реалната состојба на регистрираните земјоделци и нивните реални потреби.

Руралните заедници се во голема мера недоволно застапени во управувачките структури и се исклучени од јавниот и политичкиот живот

Нивните грижи и потреби не се земаат предвид при донесувањето одлуки и распределбата на ресурсите како на национално, така и на локално ниво. И покрај тоа што жените од руралните места се во обесправена положба, малку напори се вложуваат за унапредување на родовата еднаквост на локално ниво, а повеќето иницијативи за родова еднаквост се недоволно финансирани со слаба имплементација. Не постојат проактивни мерки за надминување на исклученоста на жените од руралните места во процесите за донесување одлуки.

Што може да се направи?

Политики и правна рамка

- Поддршка на Владата за подготовка и спроведување на активни мерки за вработување и вклучување на руралното население на пазарот на трудот, диверзификација и намалување на нивната зависност единствено од земјоделството
- Подобрување на бенефициите за земјоделците и регистрација на земјоделската дејност по мерка на земјоделците
- Ревидирање на годишните програми за рурален развој и земјоделство, вклучувајќи ги и рестриктивните критериуми за државни субвенции (како што се возраста, авансното плаќање и рефундирање на средствата, поддршка што не е во корелација со приоритетните потреби на земјоделците итн.), и подготовка на мерки кои одговараат на потребите на земјоделските работници
- Поддршка за Владата во спроведувањето мерки за развој на руралните заедници и зголеменото јавно трошење за да се подобри пристапот до здравствена заштита, образование и социјални услуги, како што се детски градинки, училишта, центри за развој во раното детство, центри за грижа за стари лица, здравствени установи, што ќе доведе до отворање на нови и подобро платени работни места за жените кои живеат во руралните места

Институционални капацитети и управување

- Зголемена застапеност на руралните средини во националните и локалните структури на управување (квоти) и промовирање на активно учество на руралните заедници во процесите на донесување одлуки, имплементација и мониторинг, со посебен акцент на обезбедување значајно учество на жените и другите групи во ранлива состојба
- Зајакнување на капацитетот и функционалноста на локалните комисии за родова еднаквост преку обезбедување ресурси и обука за да се задоволат потребите на руралните жени

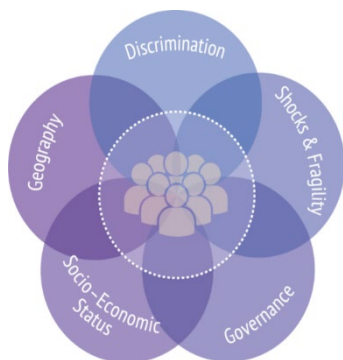
Едукација и свесност

- Спроведување кампањи за оснажување на жените од руралните места за да станат агенти на промени и зајакнување на нивното знаење за правата, родовата еднаквост и недискриминацијата
- Обезбедување наменски едукативни програми за жените од руралните места, со фокус на развој на вештини во други сектори, освен земјоделскиот сектор, како што се технологија, здравствена заштита и образование, за да им се зголемат можностите за вработување
- Унапредување на медиумската и дигиталната писменост кај руралното население, особено кај младите луѓе

Роми

Според податоците од пописот во 2021 година, Ромите претставуваат 2,53% од вкупното население во Северна Македонија. Ромското етничко малцинство се соочува со различни форми на дискриминација, стигматизација, социјална исклученост и значителни разлики во повеќе домени, вклучувајќи ги здравството, образованието, вработувањето, учеството во јавниот и политичкиот живот итн. И покрај многуте политики за инклузија на Ромите од 2005 година, нема значителен напредок во подобрувањето на состојбата на Ромите во земјата.

Младите жени и деца Роми се во најранлива состојба за да заостанат. Меѓу жените Ромки на

Кој е најранлив да заостане?

Роми со попреченост: Се соочуваат со предизвици во пристапот до основните права и услуги и имаат пониски образовни и здравствени исходи

ЛГБТИ+ Роми: се соочуваат со исклученост, како од Ромите, така и од другите заедници.

Постари Роми: често се соочуваат со полоши здравствени исходи, пократок животен век и поголеми ризици од хронични заболувања

Ромски деца: Особено се ранливи на сиромаштија и сериозна материјална депривација, што резултира со ограничен пристап до образование, здравствена заштита и основни потреби и права.

возраст од 20-24 години кои живеат во ромските населби, 45% пријавиле дека стапиле во брак пред 18-годишна возраст, а 8% стапиле во брак пред 15-годишна возраст, според Мултииндикаторското кластерско истражување на УНИЦЕФ (МИКС)¹³³. Понатаму, според МИКС, 19% од адолесцентите Ромки (на возраст од 15-19 години) пријавиле дека се породиле или биле бремени пред 18-годишна возраст (националниот просек е 3,5%). Народниот правобранител извести дека 328 од 337 деца на улица се деца питачи, а 97% од нив биле Роми во 2018 година (72% момчиња; 38% девојчиња). Според податоците собрани од мобилните тимови за идентификација, помош и упатување на потенцијални жртви на трговија со луѓе и жртви на трговија со луѓе, во текот на 2018-2023 година, 56% од сите идентификувани деца жртви на трговија со луѓе биле Роми, од кои 83% биле ромски девојчиња жртви на сексуална експлоатација и присилни бракови.

Дискриминација: Ромите во Северна Македонија се соочуваат со повеќекратни и структурни форми на дискриминација во различни сектори. Според анализата на ФРА, 25% од Римите доживеале дискриминација кога барале вработување, 12% од Ромите се чувствувале дискриминирани во пристапот до здравствена заштита, 19% се соочиле со дискриминација во домувањето, 46% од ромските деца посетуваат училишта каде и другите деца се Роми, што укажува на степенот на сегрегација во образованието¹³⁴. Ромите со попреченост се исто така маргинализирани во голема мера, при што кај 11% од Ромите со попреченост поголема е веројатноста да пријават дискриминација од оние без попреченост¹³⁵.

Според најновата Анализа на состојбата¹³⁶ од 2023 година за децата на улица во системот на социјална заштита, во Скопје во 2022 година забележано дека има зголемување на бројот на деца на улица од 43%, во споредба со 2021 година. Овие деца често се наоѓаат на улица со нивните родители, членови на семејството или други возрасни лица кои ги експлоатираат. Овој проблем останува многу застапен, особено во ромските заедници, каде што децата се несразмерно погодени од живеењето на улица, што дополнително ја нагласува потребата од интервенции и поддршка.

Географија: Ромите живеат во урбани средини, но недостатокот на соодветна инфраструктура значително влијае на нивниот пристап до основните права и услуги, како што се вода и чиста и безбедна животна средина. Тоа резултира со „гетоизација“ и изолација. 40% од Ромите живеат во нелегални станбени единици (станови) во одредена област на градот, а владините напори за легализација се доста бавни.¹³⁷

Социо-економски статус: Ромите имаат најнизок социо-економски статус во Северна Македонија. Клучните индикатори посочуваат на сериозна нерамноправност со која се

¹³³ УНИЦЕФ (2019) Мултииндикаторско кластерско истражување – MICS. Скопје Достапно на: [Multiple Indicator Cluster survey | UNICEF North Macedonia](#)

¹³⁴ FRA (2022) [Roma in 10 European countries. Main results - ROMA SURVEY 2021 \(europa.eu\)](#)

¹³⁵ Ibid

¹³⁶ Завод за социјална дејност (2023) Анализа на состојбата со децата на улица во системот на социјална заштита, Скопје. Достапно на: [ЈУ ЗАВОД ЗА СОЦИЈАЛНИ ДЕЖНОСТИ-СКОПЈЕ \(zsd.gov.mk\)](#)

¹³⁷ Во 2022, 99% од ромските населби немаа соодветна инфраструктура, како што се асфалтирани улици и услуги за собирање отпад; 97% од Ромите живеат во населби без атмосферска канализација, со особена ранливост на оваа заедница на еколошки шокови, како што се поплави; 10% од Римите немаа пристап до чиста вода за пиење;

соочуваат Ромите: 75% од Ромите живеат во ризик од сиромаштија, во споредба со 22% од општата популација; 62% од Ромите живеат во тешка материјална депривација, а 69% од ромските деца живеат во домаќинства со тешка материјална депривација; стапките на вработеност за Ромите се двојно пониски од националниот просек и фактот дека мнозинството од Ромите се долгорочно невработени зборува за нивната стигматизација на пазарот на трудот. Образованието е уште еден критичен проблем. Ромските деца се недоволно застапени во образованието во раното детство¹³⁸. Стапките на напуштање на образованието меѓу ромските деца, особено девојчињата, остануваат високи¹³⁹. Стапката на писменост кај девојчињата и жените Ромки (на возраст од 15 до 24 години) е 71,8%, во споредба со 98,1% кај жените од општата популација¹⁴⁰. Само 2% од децата Роми се запишани во предучилишно образование во однос на националниот просек од 43%, додека 20% од децата од ромските населби не посетуваат основно училиште (националниот просек е 2%). Како што растат децата, дополнително се намалува и вклученоста во образование, бидејќи 60% од децата од ромските населби не посетуваат средно училиште (националниот просек е 10%).

Ранливост на шокови: Ромите се многу подложни на економски, еколошки и здравствени кризи поради несигурните животни услови и вработувањето во неформалниот сектор. Пандемијата на КОВИД-19, на пример, доведе до значителна загуба на приходи, при што 35% од жените Ромки кои работела како неформални хигиенски работнички и 50% од неформалните собирачи на отпад пријавија намалени приходи. Непредвидливите трошоци, како што е медицинското лекување, честопати доведуваат до огромни финансиски трошоци за ромските домаќинства. 22% од Ромите живеат во близина на еколошки опасни локации, а 16% од Ромите користат јаглен, дрво или отпад за готвење, што дополнително ги влошува ризиците по здравјето¹⁴¹.

Управување: „Ромите и организациите што ги претставуваат (ГО) се недоволно консултирани и не учествуваат на целисходен начин во развојот и спроведувањето на политиките“¹⁴². Иако се смета за национален приоритет, само 11 општини имаат усвоено Локални акциски планови за вклучување на Ромите. Националното координативно тело за инклузија на Ромите вклучува само еден претставник на ромска граѓанска организација, што е недоволно за да се искаже загриженоста на Ромите¹⁴³.

Зошто заостануваат?

Дискриминација

Ромските заедници во Северна Македонија историски се соочуваат со длабоко вкоренети општествени, економски и институционални пречки што го попречува уживањето на основните права, напредокот и инклузијата. Дискриминацијата на Ромите е длабоко вкоренета во културните и општествените норми. Преовладуваат стереотипите и предрасудите за Ромите,

¹³⁸ Само 2% од ромските деца на возраст од 3-5 години се запишани во градинка, споредено со националниот просек од 43%.

¹³⁹ Стапката на напуштање на основното образование е 6.83% , и 11% за средното образование, што ги ограничува нивните перспективи за вработување во иднина.

¹⁴⁰ Извор: MICS 2018-2019- покажува дека само 31% од децата во ромските населби развиваат основни вештини за читање и 19% од децата во ромските населби развиваат основни вештини за математика (64% и 41% национален просек).

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² Дискусија во фокус група со Роми

¹⁴³ Интервју со Мабера Камбери, Државен советник, Министерство за социјална политика, демографија и млади

што создава повеќекратни пречки за остварување на правата, сиромаштија и исклученост од социјалниот, јавниот и политичкиот живот. Социјалната исклученост често доведува до стигматизација на ромските заедници, што резултира со изолација и намалени можности за напредување.

Супстандардно домување и инфраструктура

Покрај владините заложби да се легализираат ромските населби и куќи, 40% од Ромите и понатаму живеат во дивоградби, и во 99% од ромските населби недостасува соодветна инфраструктура, како и асфалтирани улици и услуги за собирање отпад.¹⁴⁴ Отсуството на детални урбанистички планови за многу ромски населби не само што претставува прекршување на нивните човекови права, туку и оневозможува законски да се легализираат нивните домови, што, пак, го ограничува нивниот пристап до основните услуги и социјалната поддршка.

Невработеност и економска зависност

Стапката на вработување кај Ромите изнесува 23%, и е драстично пониска од националниот просек од 45.4%. Дополнително, 67% од Ромите се соочени со долгорочна невработеност, и тоа најчесто кај оние со мало формално образование. Можностите за вработување на Ромите се оскудни, а кога се достапни, тоа често е нископлатена физичка работа во неформалните сектори, како што е собирање на отпад. Нивната зависност од работата во неформалниот сектор ја зацврстува сиромаштијата и ги ограничува можностите за нивна мобилност.

Исклученост од мрежите за заштита

Поради големата зависност од работа во неформалниот сектор, Ромите немаат бенефиции од договорите за вработување, како што се платен одмор (како и породилно/родителско отсуство), платено здравствено осигурување за вработеното лице и за членовите на семејството кои имаат право на здравствено осигурување, пензија, надомест за невработеност, додатоци за попреченост. Тоа ја влошува ранливоста на Ромите на финансиски тешкотии и економски шокови.

Ниски образовни исходи

41% од Ромите на возраст од 20-24 имаат завршено средно образование, споредено со националниот просек од 94%. Тоа дополнително го попречува нивниот пристап до формално образование и развој, обезбедувајќи им стабилни добро платени работни места, и го продолжува циклусот на сиромаштија и економска маргинализација¹⁴⁵.

Што може да се направи?

¹⁴⁴ Извор: MICS 2018-2019

¹⁴⁵ Ibid

Политики и правна рамка

- Застапување и техничка поддршка за усогласување на националното законодавство за антидискриминација и говор на омраза со меѓународните стандарди за човекови права и директивите на ЕУ.
- Забрзана имплементација на Националната стратегија за инклузија на Ромите за 2022-2030 и Акцискиот план за 2023-2025, вклучително и НАП за вработување и социјална инклузија, матична евиденција, домување, здравство, култура и образование
- Поддршка за Владата за забрзување на постапките за легализација на ромските живеалишта и населби и планирање на јавни расходи за подобрување на условите.

Институционални капацитети и управување

- Унапредување на консултациите и учеството на Ромите, особено на Ромките и младите Роми, во креирањето, спроведувањето, мониторингот и евалуацијата на политиките на национално и локално ниво
- Помош при воспоставувањето на достапни и културолошки сензитивни механизми и начини за Ромите да пријават нееднаков третман и насилство мотивирано од пристрасност и обезбедување советување и правна помош врз основа на јавно-приватно партнерство.
- Поддршка за унапредување на образовните резултати на ромските деца преку субвенционирање на присуството во центрите за рано детско образование, спречување на напуштањето на училиштето преку програми за менторство и стипендирање, особено во првите години на адолесценција.
- Институционализирање и финансирање на механизми за информирање и поддршка кои ги поддржуваат Ромите да се справат со бариерите за пристап до услуги.
- Насочување на Ромите кон формализација на сезонските, повремени и привремените работни ангажмани како начин да се вклучат во мрежите на сигурност.

Едукација и свесност

- Спроведување на широка кампања против анти-ромските чувства за да се одговори на предрасудите и стереотипите за Ромите, вклучително и со фокус на работниците во првите линии (здравство, образование, социјална заштита) и промовирање позитивни наративи и почит за Ромите.
- Зајакнување на знаењето и свеста кај Ромите за нивните човекови права и правни лекови за заштита, вклучително и за дискриминација. Изработка на материјали за информирање на ромски јазик прилагодени на различни нивоа на писменост.
- Зајакнување на знаењата и капацитетите на носителите на должности за еднаквост и недискриминација и механизми за отчетност.
- Промовирање на активности против детските бракови и подигнување на свеста за ризиците на детските бракови за образованието, здравјето, безбедноста (трговијата со луѓе) итн.
- Промовирање на превентивни активности, како и обезбедување на помош, поддршка и упатување на релевантни услуги за ромските деца на улица

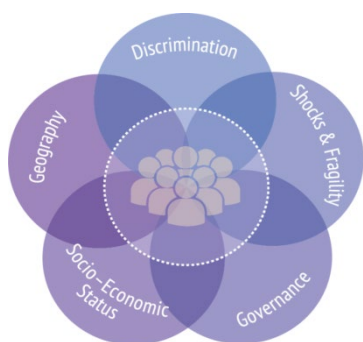
Жени

Жените претставуваат 50.4% од населението во Северна Македонија, и по прв пат од 1948, процентот на жени е повисок од процентот на мажи¹⁴⁶ Повеќето од жените живеат во урбани средини, односно 62,5% живеат во урбани средини, додека 37,5% живеат во рурални средини. Просечната возраст за жените во Северна Македонија е 41,7 години, во споредба со 39,9 години за мажите. Етничкиот состав на жените е: Македонки 545.719; Албанки 223.638; Турчинки 35.047; Ромки 22.803; Србинки 11.040 и Босанки 8.142.

Животниот век е 76.8 години, односно, за 4.4 години подолг од животниот век на мажите. Овие податоци ја истакнуваат потребата на постарите жени од здравствена заштита, социјална сигурност и долгорочна нега. Вкупната стапка на фертилитет покажува дека жените сè почесто се одлучуваат да имаат само едно дете, и тоа влијае на социјалните политики во областите како што се семејна поддршка, грижа за деца, и вработување¹⁴⁷. Жените со попреченост се застапени со 55,4% во населението со попреченост, што ја нагласува интерсекциската дискриминација на основ на род и попреченост.

Жените претставуваат значителен процент од потенцијалната работна сила во земјата, односно,

Кој е најранлив да заостане?

Невработени жени – економска зависност од машки членови на семејството

Жени Ромки и жени од други етнички групи- се соочуваат со маргинализација

Жените кои живеат во руралните средини -ограничен пристап до економски можности, образование и здравствени услуги

Жени со попреченост- недостаток на физичка и институционална пристапност до здравствена заштита, образование и вработување

Жени жртви на НВЖ и семејно насилство -неефикасна заштита, ограничен пристап до правда и можности за решавање на правни проблеми

над половина (51%) од работоспособното население, меѓутоа, голем дел од овие жени (56%) се неактивни и активно не бараат вработување. Покрај тоа, жените сè уште се недоволно застапени во политичкиот и јавниот живот. По парламентарните избори во 2024, 37,5% од жените станаа пратенички, но, само три жени беа назначени за министри (од вкупно 17), и само две жени се избрани за градоначалнички во 81 општина на локалните избори во 2021 година.¹⁴⁸.

¹⁴⁶ ДЗС (2021) Попис на население

¹⁴⁷ ДЗС (2023) Жените и мажите во Северна Македонија

¹⁴⁸ ДИК 2024

Дискриминација: Патријархалните општествени норми кои ја зајакнуваат родовата нерамноправност и големото прифаќање на родовите стереотипи во врска со улогата на жените во семејството и општеството придонесуваат за нееднаков третман на жените, ограничен пристап до добра и услуги, и ограничено остварување на нивните законски загарантирани права во споредба со мажите. Родовата дискриминација се вкрстува со фактори како што се возраста, етничката припадност и географската локација, влошувајќи ја маргинализацијата на жените во нашето општество. Групите на жени кои најмногу заостануваат, вклучуваат жени Ромки и жени од други етнички групи, како што се Албанки и Турчинки, жените во руралните средини, жените со попреченост, жените жртви на родово-засновано и семејно насилство и трговија со луѓе¹⁴⁹, а жените мигранти и баратели на азил и бегалци - се соочуваат со повеќекратни и вкрстени форми на дискриминација, што дополнително ја продлабочува состојбата на несигурност¹⁵⁰. Комисијата за спречување и заштита од дискриминација (КСЗД) нотира 48 случаи на дискриминација врз основа на пол од 2020 до 2024 година, при што повеќето претставки се однесуваат на информациите од јавен карактер и медиумите, работните односи и социјалната сигурност¹⁵¹.

Географија: „Покрај етничката припадност, географијата има своја улога со тоа што жените кои живеат во руралните средини, жените кои носат хиџаб и постарите жени стануваат поранливи за да заостанат“¹⁵². Географските разлики значително влијаат на пристапот на жените до ресурси, можности и севкупен квалитет на живот, особено за жените во руралните средини кои сочинуваат 37,5% од женската популација во земјата. Овие жени се соочуваат со ограничен пристап до здравствена заштита, образование и можности за вработување поради несоодветна патна инфраструктура и ограничен јавен превоз. Покрај тоа, жените вообичаено немаат возачка дозвола што дополнително ја зголемува нивната зависност од машките членови на семејството кога не се обезбедени услуги за јавен превоз. Во многу рурални области, исто така, недостасува пристап до основни комунални услуги како што се чиста вода, канализација и електрична енергија, што претставува несразмерно оптоварување за жените кои се одговорни за обврските во домаќинството. Отсуството на соодветна институционална поддршка, како што се пристапни градинки и домови за згрижување на стари лица, особено во руралните средини, дополнително ги ограничува нивните економски можности и ја ограничува нивната способност да се вклучат во други лични и професионални активности.

Ранливост на шокови и кризи: Жените се во ранлива состојба поради економски, еколошки и социјални шокови што се должат на постоечката нееднаквост и ограничениот пристап до ресурси. Лицата во ранливи ситуации, како што се жените од руралните места, жените Ромки, жртвите на семејно насилство, жртвите на трговија со луѓе и жените со попреченост, се несразмерно засегнати за време на криза. На пример, пандемијата со КОВИД-19 во 2020 доведе

¹⁴⁹Трговијата со луѓе е кривично дело и најсериозна форма на родово засновано насилство. Помеѓу 2018-2022 година, од 78 идентификувани жртви, 49 биле возрасни и 29 малолетни лица. 77,41% од идентификуваните жртви се деца (главно девојчиња, 95,83%). Меѓу наводните жртви, повеќето од нив или 114 се девојчиња, 76 момчиња и 49 жени.

¹⁵⁰ Комитет за ЦЕДАВ, Завршни согледувања за шестиот периодичен извештај за поранешна Југословенска Република Македонија

¹⁵¹ Комисија за спречување и заштита од дискриминација, Аналитика – завршени постапки за разгледување на поднесени претставки за дискриминација на основ на пол, до 5 август 2024, достапно на: <https://kszd.mk>

¹⁵² Дискусија во фокус група

до намалување на стапката на вработување и намалени приходи за жените, со просечно намалување на приходите на вработените жени за 8,146 денари. Пандемијата исто така ја влоши и ранливоста на жените жртви на семејно насилство поради несоодветен институционален одговор. Особено под влијание се жените Ромки, **со петкратно помал приход од останатите жени**¹⁵³.

Управување: Искуствата на жените Албанки и Ромки покажуваат дека „вработените во јавните институции (дури и жените) им даваат приоритет на мажите пред жените, покажувајќи непочитување и навредливо однесување”¹⁵⁴, па дури и одбиваат да дадат услуги на жена која доаѓа сама, и бараат машки придружник за да се обезбеди одредена услуга. Како резултат на тоа, многу жени сè уште ги доживуваат јавните институции како забранет простор за нив. „Жените жртви на родово-засновано и семејно насилство кои пријавуваат семејно насилство во полиција или во центрите за социјална работа се соочуваат со пасивен и неефикасен одговор од страна на вработените, што е различно од одговорот кога насилството е пријавено од страна на мажи”¹⁵⁵.

Социо-економски статус: Кај жените постои тенденција да бидат економски неактивни, со пониска стапка на вработеност. Стапката на неактивност е највисока кај жените на возраст од 20-24 години, што изнесува дури 59%, додека 87% од сите жени во оваа возрасна група се запишани во високото образование. Процентот на жени кои живеат во руралните средини во структурата на економски неактивното население е многу повисок во споредба со жените од урбаните средини. „Вработувањето во државните институции е под големо влијание на политичките партии и таму се дава приоритет на мажите пред жените, без разлика на личните искуства и квалитети”.¹⁵⁶ Поради стапување во ран брак, стапката на напуштање на образованието е повисока кај жените Ромки, додека жените во руралните средини имаат ограничен пристап до високо образование бидејќи имаат одговорности околу грижата за децата и семејството. Пристапот до здравствена заштита и понатаму претставува загриженост за жените кои живеат во руралните средини, како резултат на недостаток на сеопфатни здравствени услуги, вклучувајќи и услуги за здравјето на мајките и репродуктивно здравје, оддалеченоста и недостатокот на јавен превоз до здравствените установи во најблиските градови¹⁵⁷.

¹⁵³ Здружение ЕСЕ, Влијанијата од кризата со КОВИД-19 врз жените и жените Ромки во Северна Македонија, 2021

¹⁵⁴ Дискусија во фокус група

¹⁵⁵ Ibid

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ Здружение ЕСЕ, Пристап до здравствена заштита за руралното население во Северна Македонија 2022

Табела 1. Стапки на економска активност и вработување кај жените во споредба со мажите

Категорија	Мажи	Жени	Вкупно
Работоспособно население	750.340 (49%)	775.026 (51%)	1.525,366
Економски активно население	404.567 (56%)	313.202 (44%)	717.769
Вработени	342.873 (56%)	265.647 (44%)	608.520
Невработени	61.694 (56%)	47.555 (44%)	109.249

Извор: Државен завод за статистика, Попис од 2021

Зошто заостануваат?

Културолошки и општествени норми

Длабоко вкоренетите патријархални вредности и родови стереотипи и понатаму ги ставаат жените во подредена положба, особено жените во руралните средини и од етничките малцинства. Овие норми го зајакнуваат верувањето дека жените треба да им дадат приоритет на одговорностите во домаќинството, пред образованието или вработувањето. Ваквите општествени очекувања го ограничуваат учеството на жените во процесите на донесување одлуки, политичкиот живот и работната сила. Секоја втора жена во земјата има доживеано психичко насилство, со висок праг на толеранција кон семејното насилство кај пошироката јавност, при што за голем дел од нив тоа е приватна работа која треба да се решава дома¹⁵⁸.

Скапа и неефикасна заштита од родово-засновано и семејно насилство

И покрај воспоставениот формален систем на заштита од 2004 година, жените жртви на семејно насилство не се ниту ефикасно заштитени, ниту можат да ги решат новонастанатите проблеми како резултат на семејно насилство, како што се развод, старателство и издршка на дете, поделба на имот, надомест на штета, итн.¹⁵⁹. Барьерите со кои се соочуваат жртвите за да ги остварат своите права, ограничениот пристап до бесплатна правна помош и неможноста да ги платат судските такси и надоместот за вештачење и понатаму претставуваат проблем за оваа

¹⁵⁸ ОБСЕ, Студија за насилството врз жените, Северна Македонија 2019

¹⁵⁹ Здружение ЕСЕ, Ослободувањето од плаќањето судски трошоци како пречка или можност за жените кои се жртви на семејно насилство, 2021

група на жени.¹⁶⁰ Анализата на трошоците за жените жртви на семејно насилство покажува дека жените имаат високи трошоци поврзани со здравствените услуги, загуба на работното место и намалениот приход, преселување и други трошоци поврзани со семејното насилство, и над 90% од жените жртви морале да позајмуваат пари од семејството, пријателите, роднините или да земаат кредит за да ги покријат животните трошоци за нив и нивните деца. Државната поддршка преку социјалната помош што се обезбедува преку Центрите за социјална работа не е планирана во согласност со потребите на жените жртви и нивните деца, ниту е достапна за сите жени на кои им е потребна. Дополнително, насилниците на семејно насилство не го плаќаат надоместокот за издршка на дете, а недостасуваат и воспоставени државни ефективни механизми за плаќање издршка.¹⁶¹

Што може да се направи?

Политики и правна рамка

- Усвојување на задолжителни механизми за консултации и воспоставување пракса во рамките на процесите за донесување одлуки за да се обезбеди целисходен придонес од женските граѓански организации и групи на жени во најранлива состојба
- Подготовка и усвојување на Национална стратегија за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство за 2024-2027, со вклучување на посебни цели прилагодени на жените во најранлива положба и обезбедување буџетска распределба согласно на актуелните потреби на жените жртви
- Усвојување на нов Закон за родова еднаквост
- Усвојување на измени на Законот за бесплатна правна помош во насока на гарантирано одобрување на секундарна правна помош за жените жртви на насилство и семејно насилство, вклучително и правен застапник и ослободување од судски такси и трошоци за вештачење во граѓанските постапки во врска со заштитата и решавањето на други правни проблеми: развод, старателство на деца и издршка, поделба на имот, надомест за штета и други судски постапки
- Усвојување на измени на Законот за социјална заштита за да се одговори на социјалното (долгорочно) домување на жените жртви на насилство и семејно насилство, и обезбедување финансиска поддршка за надомест на животните трошоци за жените жртви и нивните деца.
- Усвојување на Закон за привремена поддршка за деца, со цел да се обезбеди финансиски надомест во случаите кога судската одлука за плаќање издршка не се почитува од едниот родител.
- Воспоставување на посебен Државен фонд за финансиска поддршка на жени жртви на семејно насилство и нивните деца.
- Зајакнување на родово одговорното планирање и буџетирање, со цел сите национални и локални буџети да бидат родово одговорни

¹⁶⁰ Комитет за ЦЕДАВ, Завршни согледувања за шестиот периодичен извештај за поранешна Југословенска Република Македонија, 2018

¹⁶¹ Здружение ЕСЕ, Дали се исполнуваат детските права преку детскиот додаток?

- Зајакнување на спроведувањето на антидискриминациското законодавство преку распределба на поголеми ресурси на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација (КЗСД) за да се обезбеди законски гарантираната финансиска самостојност на ова тело; и воведување санкции за институциите и работодавачите кои вршат дискриминација, особено во областите на вработување и пристап до јавни услуги
- Воведување насочени мерки за подобар инфраструктурен развој, услуги за превоз, и отворање на локални детски градинки и центри за грижа за стари лица за да се намали товарот за грижата од страна на жените.
- Зајакнување на одредбите за да се подобри пристапот до бесплатна правна помош и намалување на трошоците за судските постапки за жените жртви на насилство и семејно насилство
- Разгледување можности за законско признавање на неплатената домашна работа на жените и усвојување мерки за зголемено учество на жените на пазарот на трудот, со фокус на жените од руралните средини и други групи на жени во ранлива положба

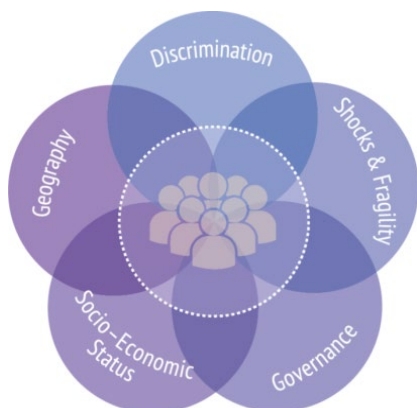
Капацитети за имплементација и управување

- Воспоставување на сеопфатен систем за мониторинг, собирање податоци и евалуација за да се оцени имплементацијата и влијанието на правната рамка врз родовата еднаквост. Во системот треба да се вклучат стандардизирани индикатори, периодични извештаи, и транспарентен процес на евалуација за да се следи напредокот во секторите, да се идентификуваат празнините, и да се обезбеди отчетност на сите нивоа на власт и институции. Редовната работа со граѓанското општество и експертите за родови прашања ќе ја зајакне прецизноста на податоците и ќе обезбеди информации за прилагодување на политиките за да ефективно се одговори на новите предизвици
- Зајакнување на механизмите за родова еднаквост на локално и национално ниво, заедно со човечки ресурси за ефективно спроведување на родови политики, вклучително и на Стратегијата за родова еднаквост за 2022-2027, Националната стратегија и Акциски план за еднаквост и недискриминација за 2022-2026
- Министерствата за внатрешни работи, правда, здравство, социјална политика, демографија и млади треба да ги исполнуваат законските обврски предвидени со член 17-20 од Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство, преку планирање и распределба на годишен буџет за спречување насилство врз жени и семејно насилство
- Министерството за социјална политика, демографија и млади треба да ги ревидира процедурите за обезбедување еднократна социјална помош за сите жени жртви на насилство и семејно насилство, и да обезбеди јасни насоки за постапување на Центрите за социјална работа
- Подготовка на механизми за подобрена координација на владините министерства, граѓанското општество и локалните власти за да се интегрираат потребите на жените во ранлива положба, особено на жените во руралните средини, жените од етничките малцинства и жените со попреченост, во јавните политики и националните развојни стратегии. На тој начин ќе се подобри поддршката и давањето услуги, особено во руралните средини каде што жените често се соочуваат со непочит и предрасуди кога бараат јавни услуги

Свесност и едукација

- Континуирано спроведување на национални сеопфатни кампањи за подигнување на свеста водени од државата и насочени кон руралните и урбаните заедници за да се оспорат родовите стереотипи и културолошките норми со кои се ограничува улогата на жените. Кампањите треба да бидат насочени кон одделни и различни групи на жени во најранлива состојба и да се фокусираат на промовирање на родовата еднаквост, недискриминацијата и важноста на учеството на жените во работната сила, образованието и политичкиот живот
- Владата и другите релевантни актери треба да обезбедат редовни обуки за родова сензитивност за јавните службеници, здравствените работници и наставниците за да се намали институционалната дискриминација. Спроведување едукативни програми, особено во руралните средини, за правата на жените и достапните механизми за барање заштита од дискриминација и насилство
- Иницирање на сеопфатни национални кампањи за подигнување на свеста за подобро разбирање кај пошироката јавност за родовото и семејното насилство, користејќи различни канали за комуникација за да се опфатат и оснажат жените во состојба на ранливост, вклучувајќи ги и оние во руралните средини и жените од ромската, албанската, турската и другите етнички заедници, како и жените со попреченост. Овие кампањи треба да се фокусираат на едукација на жените да ги препознаат знаците на насилство, да ги охрабрат да побараат поддршка, и да ги информираат за правните механизми на заштита и нивните законски загарантирани права. Тоа вклучува детални информации за правата за да се олесни решавањето на проблемите поврзани со семејното насилство, како што се ослободување од плаќање судски такси; пристап до бесплатна правна помош за развод, старателство над деца, алиментација, поделба на имот, надомест на штета; финансиска помош и можности за економско зајакнување и други социјални и економски права
- Обезбедување континуирана, системска обука за практичарите од Центрите за социјална работа, полицијата, судството и здравствените институции кои постапуваат по случаи на родово засновано и семејно насилство. Дополнително, да се организираат форуми и едукативни настани за да се олесни размената на најдобрите практики меѓу практичарите за критичните аспекти на нивната работа, вклучувајќи проценка на ризикот, поддршка на жртвите и комуникација, спроведување на заштитни мерки, наредби за итна и привремена заштита и ефикасна кривична истрага и казнени политики.

ЛИЦА СО РЕТКИ БОЛЕСТИ

Кој е најранлив да заостане?

- **Деца со ретки болести:** Честопати дијагнозата е доцна поставена и немаат пристап до специјализирано образование и поддршка за здравствена заштита, што го ограничува нивниот развој и социјална инклузија.
- **Мајките како примарни старатели:** Често го носат товарот на одговорностите за грижа, што доведува до економски и емоционален напор, бидејќи тие често работат со половина работно време или го напуштаат работното место за да постојано обезбедуваат грижа.
- **Семејства со повеќе членови со ретки болести:** Се соочуваат со сложена финансиска и емоционална оптовареност, бидејќи грижата и негата на повеќе лица во исто домаќинство може да биде интензивна и скапа.
- **Семејства со ниски примања:** Се соочуваат со поголем ризик од сиромаштија поради високите трошоци за медицинска нега, патување за специјализирано лекување и недостаток на финансиска помош за справување со ретката болест.
- **Луѓе во руралните средини:** имаат ограничен пристап до специјализирани здравствени установи, и затоа често треба да патуваат до урбаните центри, што ги зголемува трошоците и го намалува пристапот до навремено лекување.

Подолу се прикажани повеќеслојните бариери со кои се соочуваат лицата со ретки болести и нивните семејства, истакнувајќи ја потребата од сеопфатни системи за поддршка преку кои се дава одговор на предизвиците поврзани со интерсекцијата дискриминација, географијата, економската ранливост, управувањето и социо-економските тешкотии. **Кажете ми ако сакате понатамошно проширување на некој специфичен фактор.**

Дискриминација. Луѓето со ретки болести се соочуваат со значителна дискриминација, која во голема мера произлегува од недостатокот на разбирање кај јавноста и занемарување на системско ниво во секторите на здравството, образованието и вработувањето. Реткоста и разновидноста на овие состојби значи дека само мал број на луѓе, како и малку од здравствени работници, целосно ги разбираат потребите на засегнатите лица. Ваквото отсуство на свесност често резултира со социјална стигма, при што многу пациенти и нивните семејства се двоумат отворено да разговараат за нивната состојба. Всушност, над 37% од семејствата пријавуваат неподготвеност да ја споделат својата дијагноза поради страв од дискриминација, што доведува до зголемена изолација. Образовните институции и работните организации честопати не се подготвени да направат приспособувања, ограничувајќи го пристапот на пациентите до основните услуги и придонесувајќи за нивното чувство на маргинализација. Покрај тоа, оваа дискриминација се усложнува за жените, кои често се примарни негуватели и се соочуваат со

дополнителни социјални и економски притисоци, особено во средини каде што грижата што се дава на женските членови на семејството е ограничена поради родовите норми.

Географија. Географската локација е клучна пречка за ефикасна грижа за лицата со ретки болести. Специјализираните здравствени установи и професионалци генерално се концентрирани во урбаните средини, поради што пристапот до конзистентна, висококвалитетна здравствена заштита е предизвик за лицата од руралните или оддалечените средини. Пациентите од руралните средини често мораат да патуваат на долги растојанија за да добијат здравствена заштита, што создава големо финансиско и емоционално оптоварување на семејствата. Поради потребата да патуваат, тоа значи дека овие пациенти помалку е веројатно дека ќе добијат навремено дијагностицирање и континуирана здравствена заштита, што со текот на времето ги влошува здравствените исходи. Семејствата од руралните региони имаат повисоки трошоци, не само за патување, туку и за сместување во близина на урбаните центри за третман. Ваквиот географски диспаратет го ограничува пристапот до рани интервенции и специјализирана поддршка, што и понатаму ги обесправува семејствата кои и така се соочени со товарот од ретките болести.

Ранливост на шокови. Животот со ретка болест наметнува висок степен на економска ранливост. Трошоците за лекување, специјализираната медицинска опрема и тековното лекување за ретките болести честопати доведуваат до финансиска нестабилност. Истражувањата покажуваат дека 7 од 10 старатели работат со скратено работно време или целосно престануваат да работат за да се грижат за член на семејството. Изгубениот приход ги става семејствата во ризик од сиромаштија, при што многумина се потпираат на еден приход или црпат од заштеди за да ги покријат трошоците за лекување. Неочекуваните здравствени кризи, како што се хоспитализација, прогресијата на болеста или потребата од нови опции за лекување, ја влошуваат оваа ранливост, создавајќи циклуси на долгови и финансиски тешкотии. Понатаму, само мал процент од ранливото население добива социјална помош, и со тоа многу семејства се оставени без мрежа на заштита што би помогнало во олеснувањето на трошоците за лекувањето. Оваа финансиска нестабилност, исто така, ги прави семејствата поподложни на несигурно домување и исхрана, влошувајќи ги нивните здравствени и социо-економски предизвици.

Управување

Поради неефикасното управување и отсуството на кохезивна рамка на политики, пристапот на лицата со ретки болести до сеопфатна здравствена заштита е отежнат.

Иако во земјата беа преземени одредени чекори кон поддршка на овие пациенти, како што е формирање комисија во 2009 година и планирање на Национална стратегија за ретки болести, овие напори честопати се задоцнети или недоволно финансирани, оставајќи многу пациенти без основни услуги. Постои значителен јаз во спроведувањето на политиките, при што ретките болести сè уште не се целосно опфатени во правната рамка и социјалната заштита. Овој недостаток на кохерентност на политиките значи дека и понатаму има ограничено финансирање за ретките болести, а одговорноста за грижата често паѓа на семејствата, а не на здравствениот систем. Дополнително, фрагментираната координација помеѓу давателите на здравствени услуги, социјалните служби и институциите на локалната власт резултира со неконзистентна грижа, што доведува до празнини во дијагностицирањето, лекувањето и постојаната поддршка. Отсуството на структурирана политика, исто така, го попречува собирањето податоци, и затоа е проблематично да се идентификуваат точните потреби на оваа популација и да се направи соодветно планирање.

Социо-економски статус

Социо-економското оптоварување на семејствата поради ретките болести е огромно. Семејствата во кои има лица со ретка болест често имаат големи трошоци за лекови, терапија и помагала, со само малку или воопшто необезбедени субвенции за да ги надоместат овие трошоци. Можностите за вработување се ограничени и за пациентите и за нивните негувателите, бидејќи работодавците може да не бидат подготвени или да не се во можност да направат одредени приспособувања. Негувателите, особено мајките, често се соочуваат со дискриминација при вработување кога се обидуваат да постигнат баланс помеѓу работата и потребата да пружаат грижа. Покрај тоа, поради тоа што ретките болести се хронични состојби, пациентите и негувателите честопати се приморани да отстапат од своите аспирации за образование и кариера, бидејќи моменталните здравствени потреби се приоритет пред останатите долгорочни цели. Како резултат на тоа, приходите се намалени, како и напредувањето во кариерата, а со тоа се зајакнуваат циклусите на сиромаштија и социјална исклученост. Со оглед дека само 11% од ранливите семејства примаат социјална помош, многу домаќинства не можат да ја избегнат оваа социо-економска замка, оставајќи им помалку можности за подобрување на нивниот квалитет на живот.

Зошто заостануваат?

Структурна сиромаштија

Семејствата со пациенти со ретки болести имаат високи трошоци за лекови, лекување и чести патувања. Со оглед дека само 11% од ранливите лица добиваат социјална поддршка, повеќето семејства сами ги сносат трошоците. Дополнително, 7 од 10 негуватели работат со скратено работно време или престануваат да работат, што доведува до значителна загуба на приход и зголемен ризик од сиромаштија.

Недостиг на инфраструктура

Специјализираната инфраструктура за здравствена заштита и поддршка на лицата со ретки болести е оскудна, особено надвор од поголемите урбани центри. Пациентите се соочуваат со задоцнето поставување дијагноза, лекување и конзистентна здравствена заштита. Времето за патување и трошоците за специјалистичко лекување го зголемуваат финансиското оптоварување. Отсуството на инфраструктура за здравствена заштита ги остава поголемиот број на пациенти без основна поддршка.

Социјална дискриминација

Поради ограничената јавна свест, луѓето со ретки болести често се соочуваат со неразбирање и стигматизација. Над 37% од пациентите и семејствата пријавуваат дека се двоумат дали да споделат информации за нивната состојба со пријателите или припадници на заедницата, што доведува до социјална изолација. Училиштата и работните места честопати не се подготвени да се приспособат на нивните уникатни потреби, ограничувајќи го образованието и можностите за вработување.

Несоодветно управување

Слабата имплементација на политиките и фрагментираните системи за поддршка ја попречуваат ефективната грижа за пациентите со ретки болести. Иако постојат иницијативи, не постои формална стратегија што се спроведува, а услугите за поддршка не се соодветно

финансирани. Како резултат на тоа, грижата за овие лица е задоцнета или недоволна, а тоа влијае на квалитетот на живот и на социо-економската стабилност на семејствата.

ШТО ТРЕБА ДА СЕ ПРЕЗЕМЕ

Измена на политиките и законите

- Усвојување на национална стратегија: Подготовка и спроведување на сеопфатна национална стратегија за ретки болести која вклучува здравствена заштита, социјална заштита и поддршка за вработување.
- Проширување на програмите за социјална заштита: Зголемена финансиска поддршка за семејствата со ретки болести, за покривање на трошоците за лекување, патување и нега.
- Политики за инклузивно образование и вработување: Спроведување политики кои налагаат приспособување на училиштата и работните места за лицата со ретки болести.

Подобрувања во здравствената заштита и инфраструктурата

- Зголемен пристап до специјализирана здравствена заштита: Воспоставување регионални здравствени установи кои се опремени за дијагностицирање и лекување на ретки болести, за да се намали потребата од патување
- Обезбедување финансиски субвенции: Обезбедување субвенции за доживотно обезбедување лекови и терапевтско лекување за да се намалат личните трошоци на семејствата.
- Обука за здравствените работници: Зголемен број на обуки за ретки болести за здравствените работници за да се подобрат стандардите за рано дијагностицирање и здравствена заштита низ регионите.

Свесност и поддршка во заедницата

- Спроведување кампањи за подигање на јавната свест: Едукација на јавноста за ретки болести за да се намали стигмата и да се унапреди социјалната инклузија.
- Поддршка за негувателите: Воспоставување на програми за поддршка на менталното здравје и социјална поддршка, прилагодени на негувателите кои се соочени со зголемен стрес и изолација.
- Програми за училиштата и работодавачите: Спроведување обуки за едукаторите и работодавачите да ги поддржуваат потребите на лицата со ретки болести во образованието и професионалното опкружување.

Собирање податоци и мониторинг

- Подготовка на национален регистар: Воспоставување регистар за следење на пациентите со ретки болести, подобрување на точноста на податоците и распределба на ресурси.
- Редовен мониторинг и извештаи: Спроведување системи за следење на напредокот во иницијативите за давање поддршка и мерење на ефективностa на политиките за подобрување на квалитетот на живот на засегнатите семејства.

АНЕКСИ

Анекс 1. План за истражување

(белешка: предложените методи може да се заменат со други методи за собирање податоци во зависност од околностите за време на истражувањето)

Млади лица и постари лица	2 фокус групи со млади лица на возраст од 18 -29 (една на македонски и една на албански јазик) со мешан состав во однос на родот, попреченоста и рурална средина	МОФ, Национален младински совет, Коалиција СЕГА, Младите можат, Organized youth organization , Унија на средношколци, Fakulteti.mk, Еквалис, Порака, Хуманост, Црвен Крст, носители на права, академска заедница	ЦИКП	22.08.2024 (10:00 МКД)
	3 интервјуа со стручни лица	Министерство за социјална политика, демографија и млади; Агенција за вработување; Министерство за образование и наука		23.08.2024 (10:00 АЛБ)
Обесправени жени, жени жртви на родово-засновано насилство и трговија со луѓе	2 фокус групи (една со жени Македонки и Ромки, една со Албанки жени) мешан состав во однос на возраст, место на живеење, социо-економски статус)	Граѓански организации од платформата за родова еднаквост, и Мрежата за заштита од дискриминација, Ла страда, ЕЧНО, Национална платформа за родово засновано насилство, носители на права, даватели на услуги, академска заедница	ЕСЕ	15.08.2024 Куманово (11:00 МКД)
	Споделен прашалник со мрежи на граѓански организации	1-3 интервјуа со стручни лица		Министерство за социјална политика, демографија и млади; и други кои се идентификувани

		според наодите од фокус групите		
Лица лишени од слобода (притвореници, затвореници, корисници на дрога, итн.)	1 Дискусија во фокус група на македонски (мешан состав во однос на род, етничко потекло, возраст, рурална средина)	ХОПС, Мрежа Стар, МЗМП, Хелсиншки комитет, МЦМС, Хоризон, Плеиадес, Жртва Охрид, носители на права, академска заедница	ЦИКП	22.08.2024 14:00
	6 интервјуа со стручни лица	Управа за извршување санкции под Министерство за правда, МВР, NCBCVET , Министерство за образование, Министерство за здравство		
Бегалци, мигранти, баратели на азил, лица без државјанство	1 дискусија во фокус група на македонски (мешан состав во однос на род, возраст и рурална средина)	ЛА СТРАДА, МЗМП, Хелсиншки комитет, Центар за правни анализи, Лулуди, ЦИД Куманово, носители на права, академска заедница	ЦИКП	23.08.2024 14:00
	2-3 интервјуа со институции	Министерство за социјална политика, МАРИ, Национална комисија за трговија со луѓе		
Етнички малцинства (Роми, Египќани, Јуруци.)	1 дискусија во фокус група на македонски, (мешан состав во однос на род, возраст, социо-економски статус)	Романо Чаципе, ИРИЗ, Станица ПЕТ, Ромалитика, Лулуди, Ромаверзитас, носители на права, академска заедница	ЕСЕ	20.08 2024 10:00 Шуто Оризари
	2-3 интервјуа со практичари од граѓански организации			
	1-3 интервјуа со стручни лица	Министерство за социјална политика, демографија и млади; и други според сознанијата		

		добиели од дискусијата во фокус група		
Население во рурални средини	1-2 дискусија во фокус група на македонски (мешан состав во однос на род, возраст и место на живеење)	Станица ПЕТ Прилеп, ЕСЕ Рурална коалиција, ЛАГ Агро лидер		23.08.2024 13:00 Црнилиште, општина Долнени
	1-2 интервјуа со стручни лица и практичари од граѓански организации			
	2 интервјуа со стручни лица	Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство; и други според сознанијата добиени од дискусијата во фокус група		
Лица со попреченост	2-3 интервјуа со стручни лица и практичари од граѓански организации	Порака Наша, Порака, Полио Плус, Здружение на инвалидни лица, носители на права, академска заедница	ЕСЕ	29.08.2024 11:00
Лица со психосоцијална попреченост	1-2 интервјуа со стручни лица	Министерство за социјална политика, демографија и млади; ; и други кои се идентификувани според сознанијата од интервјуата со граѓанските организации		
Лица кои живеат со ХИВ, сексуални работнички	2-3 интервјуа со стручни лица и практичари од граѓански организации	Заедно посилни, ХОПС, ХЕРА, Мрежа Стар, носители на права	ЦИКП	12-23.08 2024
	1-2 интервјуа со стручни лица	Министерство за здравство; и други		

		кои се идентификувани според сознанијата од интервјуата со граѓанските организации		
ЛГБТИ+	2 – 3 интервјуа со стручни лица и практичари од граѓански организации или споделен прашалник	Коалиција Маргини, Центар за поддршка на ЛГБТИ, Еквалис, Лезфем, Трансформа	ЦИКП	12-23.08 2024
	1-2 интервјуа со стручни лица	Министерство за социјална политика, демографија и млади; и други кои се идентификувани според сознанијата од интервјуата со граѓанските организации		
Лица со ретко болести	1-2 интервјуа со стручни лица од граѓански организации или споделен прашалник преку националната алијанса	Национална алијанса за ретки болести	ECE	23-30.08. 2024
	1-2 интервјуа со стручни лица	Министерство за здравство; и други кои се идентификувани според сознанијата од интервјуата со граѓанските организации		

Анекс 2. Упатства за дискусија во фокус групи

Намена: Целта на дискусијата во фокус група е да се соберат податоци во однос на моменталната состојба, предизвиците со кои се соочуваат, потенцијалните клучни причини за таквата состојба, како и предизвиците, потребите и перцепцијата за подобрување на состојбата. Дискусијата во фокус групата ќе биде структурирана со цел да се соберат податоци врз основа на рамката од пет фактори.

Број на лица кои водат фокус група: 1 (1- фасилитатор и записничар/ДФГ се снимаат за да може да се потврдат наодите)

Број на учесници: 8 – 10 лица (да се регрутираат 15, во случај некој да откаже во последен момент)

Опрема: опрема за аудио снимање, лаптоп, бележник, пенкала

Пијалаци за освежување: вода, чај/кафе и колачи на почеток и за време на дискусијата, и мало освежување по завршување на дискусијата

Предлог за распределба на времето:

Вкупно време -> 125 минути ?

5 мин	Добредојде и запознавање
20 мин	Прашање 1
20 мин	Прашање 2
10 мин	Пауза за кафе
20 мин	Прашање 3
20 мин	Прашање 4
20 мин	Прашање 5
10 мин	Заклучок

Предложен амбиент: Тркалезна маса

Фази на фокус-групата:

Фаза 1: Избор на учесници

Учесниците треба да бидат претставници на граѓански организации, носители на права и/или претставници на академските институции кои се запознаени и имаат податоци за активностите, проектите, публикациите и искуствата со ранливоста на групата, нивниот статус и бариерите со кои се соочуваат во остварувањето на правата. При изборот на учесниците потребно е да се обезбеди следното:

1. Различности (стари лица, ЛГБТИ и луѓе кои живеат во рурални средини)
2. Секоја фокус група треба да има мешовит состав со претставници на граѓански организации, носители на права и/или академската заедница
3. Да се избегнат учесници за кои е веројатно дека може да заплашуваат или да доминираат (по можност, луѓе од иста организација да не бидат во иста група)
4. Користење на професионални мрежи, доколку е потребно
5. Листата на учесници да се чува во тајност

Фаза 2: Одлука за времето и локацијата

Дискусијата во фокус групата ќе трае 125 минути. Локацијата треба дополнително да се утврди од страна на УНДП, на секое место според планот. Организаторите мора да се погрижат учесниците да се чувствуваат удобно, па затоа избраната локација треба да е лесно достапна, и може, но не е задолжително тоа да биде некоја формална средина, и потребно е да се обезбеди превод на локациите каде тоа е предвидено со планот. Ако е потребно, во поканата за учесникот може да се испратат упатства како да се стигне до локацијата.

Фаза 3: Поставеност

Фасилитаторот и записничарот (ако се снима дискусијата, записничар не е потребен) треба да пристигнат на локацијата доволно време пред останатите и да ја подготват просторијата. Најдобро е учесниците да седат на ТРКАЛЕЗНА МАСА (или само столици наредени во круг, види погоре). ПРОВЕРКА и ПОСТАВУВАЊЕ на целата опрема, вклучувајќи и за преводот.

По можност, треба да се користат два уреди за истовремено снимање, бидејќи чест проблем кога се водат дискусии во фокус групи е нефункционалната опрема. По дискусијата, откако ќе се провери дека има целосна снимка од дискусијата, втората снимка може да се избрише.

Фаза 4: Добредојде и запознавање

1. Претставете се себеси и намената и целите на фокус групата: да се идентификува моменталната состојба, предизвиците со кои се соочуваат, потенцијалните основни причини за таквата состојба, како и нивните потреби и перцепции за подобрување на ситуацијата. Информирајте ги учесниците дека тоа што ќе биде кажано ќе биде доверливо и дека е најважно тие слободно да зборуваат. Обидете се да создадете амбиент на доверба.
2. Објаснете ја структурата и планираниот напредок на групата
3. Прашајте дали имаат некакви прашања и проверете дали сите се потпишале во ФОРМУЛАРОТ ЗА СОГЛАСНОСТ НА УЧЕСНИКОТ
4. Секој од учесниците по ред се претставува и тоа се снима (тоа подоцна ќе го олесни идентификувањето на учесниците)

Фаза 5: Почеток на сесијата

Следете ја структурата на однапред поставениот тек на фокус групата и не заборавајте да се придржувате до времето. Однапред прочитајте го краткиот водич на фасилитаторот и бидете добро подготвени.

Прашања:

Прашања во врска со дискриминација: Со какви предрасуди, исклучување или злоупотреба се соочуваат луѓето врз основа на еден или повеќе аспекти на нивниот идентитет (припишан или претпоставен), вклучувајќи го родот, како и етничката припадност, возраста, класата, попреченоста, сексуалната ориентација, религијата, националноста, статус на домородното население или мигрант, итн.?

Прашања за аспекти поврзани со географија:

Кој се соочува со изолираност, ранливост, непостоечки или недоволно јавни услуги, транспорт, интернет или други инфраструктурни недостатоци поради местото на живеење?

Прашања во врска со управување:

Каде луѓето се соочуваат со обесправена положба поради неефикасни, неправедни, неотчетни или неодговорни глобални, национални и/или поднационални институции? Кој е засегнат од нерамноправните, несоодветните или неправедни закони, политики, процеси или буџети? Кој има помала можност или нема никаква можност целисходно да влијае или да учествува во одлуките што го засегаат?

Прашања во врска со социо-економскиот статус:

Кој се соочува со лишеност или неповолности во однос на приходот, животниот век и образовните постигнувања? Кој има помалку можности за здравствена заштита, да се храни и да добива образование? Да биде конкурентен на пазарот на трудот? Да стекне богатство и/или да има придобивки од квалитетна здравствена заштита, чиста вода, канализација, енергија, социјална заштита и финансиски услуги?

Прашања во врска со шокови и кривост:

Кој е повеќе изложен и/или ранлив на неволи поради влијанијата од климатските промени, природните непогоди, насилството, конфликтите, раселувањето, вонредните здравствени состојби, економските кризи, цените или други шокови?

Фаза 6: Крај на сесијата

Завршете ја сесијата со неколку заклучни согледувања и сумирајте ги главните точки/ прашања покренати за време на сесијата со фокус групата. Можеби ќе сакате да добиете одобрување од учесниците за вашиот кус преглед на крајот и дадете им можност да ги надополнат вашите согледувања.

Заблагодарете им се на учесниците и поканете ги на пијалаци за освежување.

Анекс 3. Прашалник за интервју со носители на одлуки и практичари

Пристап „Никој да не заостане“:

- ја нагласува инклузивноста во општествата преку решавање на систематската дискриминација и маргинализација, и преку промовирање на социјалната и економската еднаквост.
- овозможува учество и оснажување на носителите на права, особено на обесправените и маргинализираните луѓе и заедници во врска со креирањето политики што доведува до поинклузивни процеси на донесување одлуки во кои се отсликани посебните потреби на обесправените групи.
- препознава дека луѓето може да се соочат со повеќе форми на дискриминација, лишувања и нееднаквост (подолу види пет интерсекциски фактори за никој да не заостане) во обид да се надминат тие интерсекциски фактори на ризик.
- ја поттикнува и негува соработката и партнерството меѓу различните засегнати страни, вклучувајќи ги властите и владините институции како носители на должност, правосудството и другите тела за одговорност, како и националните институции за човекови права, граѓанското општество, академската заедница, медиумите, лидерите на јавното мислење, за да работат заеднички кон забрзан праведен, инклузивен и одржлив развој.
- ја нагласува одговорноста, мониторингот и евалуацијата на законите, политиките и програмите и институционалните рамки, за да се обезбеди дека се опфатени и најмаргинализираните и најранливите групи, и истите се усогласени со рамката на индикаторите за ЦОП на ОН.

Општи прашања

1. Можете ли да ја опишете вашата улога и како таа е поврзана со пристапот „никој да не заостане“?
2. Кои се примарните цели на вашето министерство/институција во врска со пристапот „никој да не заостане“?
3. Како ги дефинирате „ранливите групи“ во контекст на пристапот „никој да не заостане“ во Северна Македонија?

Инклузија на ранливи групи

4. Како ги вклучувате ранливите групи во планирањето и спроведувањето на иницијативите за пристапот „никој да не заостане“?

5. Кои канали ги користите за да соберете повратни коментари од овие групи, кои групи се консултирани и како нивните повратни коментари се вклучени во вашите програми?

Политики и имплементација

6. Кои конкретни политики или програми ги спроведува вашето министерство/институција за поддршка на ранливите групи?
7. Како обезбедувате дека овие политики се инклузивни и ќе ги опфатат најмаргинализираните заедници?
8. Кои ранливи групи и подгрупи се целна група на постојните политики?
9. Кои се клучните предизвици со кои се соочувате при спроведувањето на овие политики?

Координација и соработка

10. Како вашето министерство/институција соработува со други владини тела, граѓански организации и меѓународни организации за иницијативите за пристапот „никој да не заостане“?
11. Можете ли да наведете примери за успешна соработка со кои позитивно се влијаело на ранливите групи?

Мониторинг и евалуација

12. Кои механизми се воспоставени за мониторинг и евалуација на ефикасноста на вашите иницијативи за пристапот „никој да не заостане“?
13. Како собираете и користите податоци за да ги подобрите резултатите за ранливите групи?
14. Може ли да споделите некои неодамнешни наоди или сознанија од вашите процеси за мониторинг и евалуација?

Распределба на ресурси

15. Како се распределуваат ресурсите за да се обезбеди ефикасно спроведување на програмите со пристапот „никој да не заостане“?
16. Кои мерки се преземаат за да се обезбеди транспарентност и отчетност при користењето на овие ресурси?

Градење капацитети

17. Кои напори се спроведуваат за обука или градење капацитети на вработените кои работат на иницијативите за никој да не заостане?
18. Како обезбедувате дека практичарите располагаат со потребните вештини и знаења за ефикасна поддршка на ранливите групи?
19. Наведете информации за типот на организирани обуки: која ранлива група била целна група, кој учествувал, времетраењето на обуките и типот (основна или специјализирана обука).

Успеси и научени лекции

20. Можете ли да истакнете некои од успехите што вашето министерство/институција ги постигна во поддршката на ранливите групи?

21. Кои лекции ги научивте од минатите иницијативи и како овие лекции се искористени во тековните практики?

Идни планови

22. Кои се идните планови и приоритети на вашето министерство/институција за унапредување на агендата за пристапот „никој да не заостане“?

23. Како предвидувате дека ќе се развива улогата на вашето министерство/институција во следните пет години во врска со пристапот „никој да не заостане“?

**LEAVE
NO ONE
BEHIND**